

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ENDÜLÜS’TEKİ İSLAM MEDENİYETİNİN AVRUPA’YA
ETKİSİ

Hazırlayanın Adı SOYADI
Esra ACAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Sayime DURMAZ

Çankırı- 2024

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ENDÜLÜS'TEKİ İSLAM MEDENİYETİNİN
AVRUPA'YA ETKİSİ

Esra ACAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Sayime DURMAZ

Çankırı- 2024

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	iii
ÖNSÖZ	v
ABSTRACT	viii
KISALTMALAR	ix
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	3
1.3. Endülüs Coğrafyası (Siyasî- Fizikî- Beşerî)	5
1.3.1. Fizikî Coğrafya	6
1.3.2. Beşerî Coğrafya	7
1.3.3. Siyasî Coğrafya.....	10
2. ENDÜLÜS MEDENİYETİ.....	12
2.1. Endülüs Medeniyetinin İnşası.....	12
2.1.1. İslam Öncesi Endülüs	14
2.1.2. İslam Medeniyetinin Endülüs’e Aktarılması	19
2.2. Endülüs Medeniyetinin Unsurları.....	22
2.2.1. Sosyal ve Ekonomik Hayat.....	22
2.2.2. İdarî ve Askerî Hayat	29
2.2.3. Eğitim ve Öğretim.....	32
2.2.4. İlmî Hayat	35
3. ENDÜLÜS MEDENİYETİNİN BATI’YA ETKİSİ.....	42
3.1. İspanya ve Endülüs’ün Buluşması.....	43
3.2. Endülüs Medeniyetinin Batı’ya Taşınması.....	48
3.2.1. Haçlı Seferleri	50
3.2.2. Tercüme Faaliyetleri	52

3.3. Batı'ya Etki Ettiği Yönler	58
3.3.1. İlmî Hayat ve Rönesans Süreci	60
3.3.2. Tıp-Eczacılık.....	63
3.3.3. Felsefe- Mantık	67
3.3.4. Tarih- Coğrafya.....	71
3.3.5. Astronomi – Matematik	75
3.3.6. Endülüs'te Sanat ve Mimarî.....	79
3.3.7. Resim, Heykel, Kabartma ve Hat Sanatı	84
3.3.8. Musikî	87
3.3.9. Endülüs'te Dil ve Edebiyat	91
4. SONUÇ	98
KAYNAKÇA	103
ÖZGEÇMİŞ.....	110

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım *Endülüs'teki İslam Medeniyetinin Avrupa'ya Etkisi* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

25.01.2024

İmza

Esra ACAR

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

[Esra Acar] tarafından hazırlanan [Endülüs'teki İslam Medeniyetinin Avrupa'ya Etkisi] başlıklı bu çalışma, [25.01.2024] tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [oybirliğiyle] başarılı bulunarak jürimiz tarafından [Tarih] Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Doç. Dr.Sayime DURMAZ	İmza:
Üye	: Prof. Dr. Rahman ADEMİ	İmza:
Üye	: Doç. Dr. Mustafa KALKAN	İmza:

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../...../202... tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Çoşkun POLAT
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Endülüs tarihi 711 yılında Tarık bin Ziyad'ın İspanya topraklarını fethetmesi ile başlamıştır. VIII. yüzyılda Abbasi zülmünden kaçan Abdurrahman bin Muaviye'nin artık Müslüman toprağı olan İspanya'ya gelişı ile de burada bir devlet değil; aynı zamanda büyük bir medeniyet inşa edilmiştir (756). Bu büyük medeniyet 1492'de son toprak Gırnata'nın işgal edilmesi ile Reconquista tamamlanmıştır.

Müslümanlar İspanya'ya gelerek kurdukları büyük Endülüs medeniyeti hem İslam dünyasında hem de Avrupa'da yeni bir dönem başlatmıştır. Bilim, sanat, edebiyat, mimari, musiki, felsefe alanında skolastik düşünce ve kilisenin hegomenyası altında karanlık bir dönem yaşayan Avrupa'ya öncülük etmişlerdir. “Endülüs'teki İslam Medeniyetinin Avrupa'ya Etkisi” adlı çalışmamızda Endülüs İslam Medeniyetinin hangi alanlarda nasıl gelişme gösterdiği, Avrupa'yı ve Dünya'yı nasıl etkilediğini bilimsel ve sanatsal alanda hangi alimleri yetiştirdiğini kaynakların yardımı ile analiz ederek sunmayı amaç edinmekteyiz. Endülüs'ün ortaya koymuş olduğu ve 8 asır boyunca devam eden medeniyetini öğrenerek özellikle İslam coğrafyasının pek çok yerinde görünen az gelişmişlik ve buna bağlı sorunlar ancak tarihinde bulunan kültürel birikim ve bilimsel mirasa sahip çıkmakla aşılabilir. Bu medeniyetin gün ışığına çıkartılarak herkes üzerine düşen dersi alması önem arz etmektedir.

Bu tezin hazırlanma sürecinde bilgilerini, deneyimini benimle paylaşan, kendisini ne zaman arasam bana kıymetli zamanını ayırarak sabırla ve büyük bir ilgiyle yararlı olmak için elinden geleni sunan, rehberliğine ihtiyacım olduğunda çekinmeden gidebildiğim, desteğini benden esirgemeyen ve gelecekteki meslek hayatımda da verdiği muazzam bilgilerden faydalanacağım değerli danışman hocam Doç. Dr. Sayın Sayime DURMAZ'a teşekkürü bir borç biliyor ve şükranlarımı sunuyorum.

Yüksek Lisans eğitimimde kıymetli bilgilerinden faydalandığım Arş. Gör. Sayın Ahmet Gülümser'e, eğitim hayatımın bu zorlu sürecinde yanımda olan, sabırla detseklerini benden esirgemeyen eşim ve çocuklarıma teşekkür ederim.

25/01/2024

Esra ACAR

ÖZET

Tezin Başlığı: Endülüs'teki İslam Medeniyetinin Avrupa'ya Etkisi

Tezin Yazarı: Esra ACAR

Danışman: Doç. Dr. Sayime DURMAZ

Anabilim Dalı: Tarih

Tezin Türü: Yüksek Lisans

Kabul Tarihi: 25/01/2024

Endülüs'ün İslam Medeniyeti, Avrupa'ya pek çok alanda derinlemesine etkide bulunmuştur. Kültürel mirası, sanat, bilim, felsefe ve müzik alanlarında yarattığı izlerle Avrupa'nın estetik anlayışını zenginleştirmiştir. Endülüs'ün çeşitli kültürlerin buluşma noktası olması, Avrupa'nın kendi kimliğini bulmasına katkıda bulunmuş ve kültürel çeşitlenmeyi teşvik etmiştir. Tıp ve bilimdeki etkisi, İbn Sina ve İbn Rüşd gibi önemli hekimlerin eserleri aracılığıyla belirgin hale gelmiştir. Bu hekimlerin bilimsel gelişmelere öncülük etmesi, Avrupa'da tıp alanında bir dönüşüm başlatmış ve bu alanda yeni bakış açıları getirmiştir. Felsefi katkılar, özellikle İbn Rüşd'ün Aristoteles yorumlarıyla skolastik düşünceyi etkilemiş ve Rönesans döneminde Avrupa'da büyük bir etki yaratmıştır. Bu felsefi düşüncenin yayılması, Avrupa'nın entelektüel evrimine öncülük etmiş ve Avrupa'ya yeni düşünsel ufuklar açmıştır. Sanat, mimarî ve kültürel etkileşim, Endülüs'ün görsel estetiğini Avrupa'ya taşımıştır. Endülüs'ün zengin kültürel mirası, Avrupa'nın kendi estetik anlayışını şekillendirme sürecine önemli bir katkıda bulunmuştur. Bu etkileşim, Avrupa'nın sanatsal ve mimari zenginliğini artırmıştır. Müzik kültürü, Doğu etkileriyle zenginleşmiş ve Avrupa müziği üzerinde derin izler bırakmıştır. Hem saray kültüründe sofistike eserlerle hem de halk arasında coşkulu melodilerle yaşayan müzik, kültürel çeşitlenmeye önemli bir katkıda bulunmuştur. Toplumsal etkileşim ve entegrasyon, Endülüs'te çeşitli kültürleri bir araya getirerek toplumsal uyumu teşvik etmiştir. Bu etkileşim, Avrupa'nın kendi kimliğini oluşturmasında önemli bir faktör olmuş ve çeşitli kültürlerin bir arada yaşamasını sağlamıştır. Endülüs'ün İslam medeniyeti, Avrupa'nın kültürel ve entelektüel evrimine derin etkiler bırakarak uzun vadeli bir değişimi tetiklemiştir. Bu etkileşim, Avrupa'nın kendi benzersiz kimliğini oluşturmasında kilit bir rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Endülüs İslam medeniyeti, Kültürel Miras, Felsefe, Avrupa, Rönesans.

ABSTRACT

Thesis Title: The Impact of Andalusian Islamic Civilization on Europe

Author: Esra ACAR

Supervisor: Doç. Dr. Sayime DURMAZ

Department: History

Thesis Type: Master's Thesis

Date: History

The Islamic civilization of Andalusia had a profound impact on Europe in many fields. Its cultural heritage has enriched Europe's aesthetic understanding with its traces in the fields of art, science, philosophy and music. Andalusia's role as a meeting point for various cultures contributed to Europe finding its own identity and encouraged cultural diversification. Its influence in medicine and science became evident through the works of important physicians such as İbn Sina and Averroes. The fact that these physicians pioneered scientific developments initiated a transformation in the field of medicine in Europe and brought new perspectives to the field. Philosophical contributions, especially Averroes' interpretations of Aristotle, influenced scholastic thought and had a great impact on Europe during the Renaissance. The spread of this philosophical thought pioneered the intellectual evolution of Europe and opened new intellectual horizons. Art, architecture and cultural interaction brought the visual aesthetics of Andalusia to Europe. Andalusia's rich cultural heritage made a significant contribution to the process of shaping Europe's own aesthetic understanding. This interaction increased the artistic and architectural richness of Europe. Musical culture was enriched by Eastern influences and left deep traces on European music. Both sophisticated works in courtly culture and exuberant melodies among the people, music made an important contribution to cultural diversification. Social interaction and integration fostered social cohesion, bringing together the diverse cultures of Andalusia. This interaction was an important factor in the formation of Europe's own identity and enabled the coexistence of various cultures. Andalusia's Islamic civilization had a profound impact on Europe's cultural and intellectual evolution, triggering long-term change. This interaction played a key role in shaping Europe's unique identity.

Keywords: Andalusian Islamic Civilization, Cultural Heritage, Philosophy, Europe, Renaissance.

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.t.	Adı Geçen Tez
Çev.	Çeviren
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
Haz.	Hazırlayan
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
M.Ü.	Marmara Üniversitesi
Nşr.	Neşreden
Ö.	Ölüm
s.	Sayfa
TDV	Türk Diyanet Vakfı
Terc.	Tercüme Eden

1. GİRİŞ

Endülüs, İber Yarımadası'nda İslam medeniyetinin en parlak dönemlerinden birini yaşamış ve Batı Avrupa'nın kültürel ve bilimsel gelişimine büyük etkilerde bulunmuştur. 711 yılında Müslümanlar tarafından fethedilen bu bölge, sekiz asır boyunca Endülüs Emevileri'nin hüküm sürdüğü bir merkez haline gelmiştir. Endülüs Emevileri, sadece kılıcın gücüne dayanmak yerine kalemin de desteklenmesi gerektiğinin farkında olan bir yönetim anlayışına sahip olmuşlardır. Bu vizyonları, Endülüs'ün Batı medeniyetine olan etkisini şekillendirmiştir.

Endülüs'ün İslam medeniyeti; bilim, sanat, felsefe, tıp, matematik, astronomi ve diğer birçok alanda önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Müslüman hükümetin teşvik ettiği eğitim kurumları, kütüphaneler ve çeviri faaliyetleri, bilginin toplanmasını, korunmasını ve yayılmasını desteklemiştir. Bu dönemde Endülüs, bilim ve entelektüel faaliyetlerin merkezi haline gelmiş ve Avrupa'ya önemli bir kültürel miras bırakmıştır.

1.1. Araştırmanın Konusu

Endülüs, tarihsel süreç boyunca birçok medeniyetin kucaklaştığı ve etkileşimde bulunduğu bir bölge olmuştur. Özellikle İslam medeniyetinin bu coğrafyadaki parlak dönemi, hem kendi içinde zenginleşirken hem de Avrupa'ya önemli ölçüde etki sağlamıştır.

Endülüs'teki İslam medeniyeti, Avrupa'ya büyük ölçüde tercüme yoluyla etki etmiştir. Arapça, Farsça ve diğer dillerden yapılan çeviriler, Antik Yunan, Roma ve Pers kültürlerinden kaynaklanan eserlerin Batı'ya ulaşmasını sağlamıştır. Bu tercümeler, Avrupa'da bir bilgi ve fikir dalgasının yayılmasını tetiklemiştir.

Endülüs medeniyetinin etkisi, özellikle Aydınlanma ve Rönesans dönemlerinde kendini göstermiştir. Endülüs'ün zengin kültürel mirası, Avrupa'nın kendi entelektüel ve kültürel yeniden doğuşuna zemin hazırlamıştır. Bu sayede de Rönesans döneminde, felsefe, bilim, edebiyat ve sanat alanlarında büyük bir

canlanma yaşanmasını sağlamıştır. Bu dönemde, Endülüs medeniyetinin etkileriyle şekillenen bilim adamları, düşünürler, sanatçılar ve entelektüeller, Avrupa'nın modern dünyaya adım atmasını sağlamıştır.

Endülüs'ün bilim alanında yaptığı ilerlemeler, özellikle matematik, astronomi ve tıp alanlarında büyük öneme sahiptir. Endülüslü bilim adamları, Antik Yunan, Hint ve Pers bilimlerini derinlemesine inceleyerek bu bilgi birikimini geliştirmişlerdir. Matematikte cebir, trigonometri ve geometri alanlarında önemli keşifler yapılmış, astronomide gözlem ve hesaplama tekniklerinde ilerlemeler kaydedilmiştir. Tıp alanında ise Endülüslü hekimler, Antik Yunan ve Romalı doktorların eserlerini Arapça'ya tercüme ederek bu bilgiyi yaymış ve kendi deneyimlerini ekleyerek tıp alanında önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Teknolojik açıdan Endülüs; tarım, sulama, seramik, tekstil ve mimari gibi birçok alanda önemli yenilikler gerçekleştirmiştir. Sulama sistemleri tarım verimliliğini artırmış ve tarımsal üretimi desteklemiştir. Seramik ve tekstil üretimi, zengin ve göz alıcı endüstriler haline gelmiş ve ticaretin canlanmasını sağlamıştır. Endülüs mimarisi ise estetik ve mühendislik açısından büyük başarılar elde etmiş, El-Hamra sarayı gibi yapılar çağdaş Avrupa mimarisine ilham kaynağı olmuştur.

Sanat ve kültür alanında da Endülüs, büyük bir zenginlik ve çeşitlilik sunmuştur. Müzik, şiir, edebiyat, resim ve el sanatları gibi alanlarda büyük bir ilerleme kaydedilmiştir. Müzikte Arap makamları ve ritimleri, Avrupa müziğine yeni bir soluk getirmiş, şiirde ise beyitler ve gazellerle zenginleştirilmiş bir dil kullanılmıştır. Endülüslü şairler, Avrupa'da da büyük bir etki yaratmış ve şiirleri tercüme edilerek geniş kitlelere ulaşmıştır. El sanatları ve resimde ise geometrik desenler, mozaikler ve çini işçiliği gibi teknikler geliştirilmiş ve Endülüs'ün zengin kültürüne işlenmiştir. Bu çalışmada Endülüs'ün İslam medeniyetinin çeşitli yönleri ele alınmıştır. Endülüs, İslam hakimiyeti altında önemli bir merkez haline gelmiş ve birçok alanda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Bilim, sanat, felsefe, tıp, matematik, astronomi gibi alanlarda gerçekleşen bu ilerlemeler, zamanının ötesinde bir miras bırakmıştır.

Özellikle Endülüs'teki bilimsel ve entelektüel faaliyetler, farklı kültürlerin etkileşimiyle zenginleşmiş ve bu dönemde birçok önemli bilginin yetişmesine olanak tanımıştır. Endülüs, İslam dünyasında öncü bir rol oynamış ve bu alandaki gelişmelerle tanınmıştır.

Medeniyetin çeşitli alanlarındaki bu ilerlemeler, çeşitli bilim adamları, filozoflar, matematikçiler ve sanatçılar aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu dönem, bilgiye olan ilginin arttığı, kitapların çoğaltıldığı ve çevrildiği bir dönem olmuştur. Endülüs'ün İslam medeniyeti için bir merkez olarak önemli bir rol oynadığı ve bu dönemde gerçekleşen ilerlemelerin tarih boyunca etkilerini sürdürdüğü vurgulanmıştır.

Bu çalışmada, Endülüs'teki İslam medeniyetinin Avrupa'ya etkileri incelenecektir. Endülüs'ün bilim, teknoloji, sanat ve kültür alanlarında yaptığı ilerlemelerin Avrupa'ya nasıl bir etki yarattığı detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Endülüs'ün eğitim kurumları, bilim merkezleri, kütüphaneleri ve tercüme faaliyetleri ile nasıl bir entelektüel ortam oluşturduğu ve bu ortamın Avrupa'ya nasıl bir bilgi transferi sağladığı analiz edilecektir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın temel amacı, Endülüs İslam medeniyetinin Avrupa'ya olan etkisini anlamak ve bu etkinin Avrupa kültürü, bilimi ve sanatına olan katkılarını sistemli bir şekilde incelemektir. Araştırmanın özel amaçları ise şunlardır:

Endülüs İslam Medeniyetinin temel özelliklerinin belirlenmesi:

- Endülüs İslam Medeniyetinin temel unsurlarını, kültürü, bilimi, sanatı ve diğer önemli özelliklerini ortaya koymak.

Avrupa'ya Bilim ve Teknoloji Alanındaki Etkilerinin Değerlendirilmesi:

- Endülüs İslam Medeniyetinin matematik, astronomi, tıp, mimari gibi alanlarda elde ettiği başarıların, Avrupa'daki bilim ve teknoloji gelişimine olan etkilerini analiz etmek.

Sanat ve Edebiyat Alanındaki Etkilerinin İncelenmesi:

- Endülüs İslam medeniyetinin şiir, mimari, resim gibi sanat ve edebiyat dallarındaki başarılarının, Avrupa sanat ve edebiyatının evrimine nasıl bir ilham kaynağı olduğunu incelemek.

Kültürel Etkileşimin Avrupa’da Oluşturduğu Zenginliklerin Belirlenmesi:

- Endülüs İslam medeniyetinin, Avrupa’da farklı kültürlerin etkileşimiyle nasıl bir zenginlik yarattığını anlamak.

Avrupa Rönesansına Olan Katkıların Ortaya Konulması:

- Endülüs İslam Medeniyetinin, Avrupa Rönesansına etkilerini belirlemek ve bu dönemin kültürel ve entelektüel evrimindeki rolünü anlamak.

Bu amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilecek araştırma, tarihi ve kültürel bir perspektiften, Endülüs İslam medeniyetinin Avrupa’ya olan etkilerini detaylı bir şekilde ele almayı hedeflemektedir.

Bu çalışma, Endülüs İslam Medeniyetinin Avrupa’ya olan etkilerini anlamanın ve bu etkilerin tarih, kültür, bilim ve sanat üzerindeki derin etkilerini açığa çıkartmanın önemini vurgular. Bu önem, şu temel noktalara dayanmaktadır:

Kültürel Etkileşimin Zenginliği:

- Endülüs İslam medeniyeti, farklı kültürlerin ve inançların bir araya gelerek ortak bir paydada bulunduğu bir merkezdi. Bu çalışma, bu kültürel etkileşimin Avrupa’ya taşıdığı zenginliği belirleyerek, kültürler arası diyalogun ne denli önemli bir etki yarattığını göstermeyi amaçlar.

Bilimsel ve Teknolojik İlerlemenin Paylaşımı:

- Özellikle matematik, felsefe, edebiyat, astronomi ve tıp alanlarında Endülüs’ün islam medeniyeti birçok bilimsel alanda önemli adımlar atmıştır. Bu çalışma, bu bilimsel ve teknolojik bilgilerin Avrupa’ya nasıl aktarıldığını ve Avrupa’nın bu alanlardaki gelişimine nasıl katkı sağladığını ele alarak, tarih boyunca bilgi paylaşımının önemini vurgular.

Sanat ve Edebiyatın Evrimine Katkıları:

- Endülüs İslam medeniyeti, klasik sanat ve edebiyat dallarında da önemli başarılar elde etmiştir. Bu çalışma, Endülüs sanatının ve edebiyatının

Avrupa’da nasıl bir ilham kaynağı olduğunu inceleyerek, kültürel evrimin ve estetik anlayışın oluşumundaki etkisini belirler.

Rönesans Dönemine Olan Katkıları:

- Endülüs’teki İslam medeniyetinin Avrupa’ya olan etkileri, özellikle Rönesans dönemini etkilemiştir. Bu dönemin kültürel ve entelektüel evrimindeki rolü, bu çalışma kapsamında detaylı bir şekilde incelenir. Bu, Rönesans’ın nasıl bir entelektüel dönüşüm olduğunu anlamak için önemlidir.

Çağdaş Kültür ve Tolerans Anlayışına Katkıları:

- Endülüs İslam medeniyetinin hoşgörü ve çeşitlilik anlayışı, çağdaş dünyada kültürler arası diyalog ve hoşgörü anlayışının oluşumuna katkıda bulunmuştur. Bu çalışma, Endülüs’ten gelen bu değerlerin günümüzdeki kültürel anlayışa nasıl etki ettiğini ele alarak, hoşgörü ve çeşitliliğin önemini vurgular.

Bu nedenlerle, Endülüs İslam Medeniyetinin Avrupa’ya etkilerini inceleyen bu çalışma; tarih, kültür, bilim ve sanat alanlarında meydana gelen önemli evrimleri anlamak ve bu evrimlerin günümüze olan etkilerini değerlendirmek açısından büyük bir öneme sahiptir.

Bu araştırma, geçmişten günümüze uzanan bir köprü kurarak, Endülüs’ün İslam medeniyetinin Avrupa’ya olan etkisini anlamamıza yardımcı olacaktır. Ayrıca kültürler arası etkileşimin ve bilgi transferinin önemini vurgulayarak, tarihsel ve kültürel çeşitliliğin nasıl bir zenginlik yarattığını gösterecektir.

1.3. Endülüs Coğrafyası (Siyasî- Fizikî- Beşerî)

Tarih sahnesinde insanın rolü incelendiğinde, yaşanan olayların coğrafya tarafından şekillendirildiği ve tarihin coğrafya olmadan inşa edilemeyeceği açıkça görülmektedir. İnsan, bir yandan coğrafyaya hükmetme yeteneğine sahipken, diğer yandan İbn Haldun’un "Coğrafya kaderdir." şeklinde ifade ettiği gibi coğrafyanın insanı şekillendirdiği ve etkilediği kaçınılmaz bir gerçektir. Bu durumda, coğrafya ile

insan arasında gerçekleşen etkileşim medeniyetin, kùltürün ve siyasi yapıların şekillenmesini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bir ÷lkenin tarihini öğrenmek için fiziksel ve beşeri coğrafyayı bilmek önemli bir rol oynamaktadır.

Coğrafyanın; insanların yerleşim, tarım, ticaret ve iletişim gibi faaliyetlerini etkilediği açıktır. Bir ÷lkenin coğrafi özellikleri, toprak yapısı, iklim koşulları, su kaynakları ve doğal engeller gibi faktörler, insanların yaşam biçimlerini belirler ve toplumların kùltürünü etkiler. Örneğin dağlık bir bölgede yaşayan toplumlar genellikle tarım için teras tarımı yöntemini kullanırken, sahil şerisinde yaşayanlar denizcilik ve balıkçılıkla daha fazla ilgilenir. Bu coğrafi farklılıklar, farklı kùltürel ve ekonomik gelişmelere yol açar.

Coğrafyanın siyasi yapıları da etkilediği açıktır. Coğrafi özellikler, sınırların belirlenmesi, toprak bölüşümü ve komşu ilişkilerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynar. Örneğin nehirler veya dağ sıraları gibi doğal engeller, sınırların oluşmasına ve komşu devletler arasındaki ilişkilerin şekillenmesine neden olabilir. Aynı şekilde, stratejik konumlar ve ulaşım hatları da siyasi güç dengelerini etkileyebilir.

Bu bağlamda, coğrafyanın tarih, medeniyet ve siyasi yapılar üzerindeki etkisi göz ardı edilemez. Coğrafi faktörler, insanların yaşam biçimlerini, kùltürlerini ve siyasi tercihlerini belirlerken, insanlar da coğrafyayı şekillendirir ve ona uyum sağlar. Bu nedenle, tarih araştırmalarında coğrafi faktörlerin dikkate alınması ve anlaşılması, bir ÷lkenin geçmişini ve gelişimini tam anlamıyla anlaşılmasına yardımcı olur.

1.3.1. Fizikî Coğrafya

İber Yarımadası'nın coğrafi ve iklimsel özellikleri, bölgenin tarihini, kùltürünü ve ekonomisini derinlemesine etkilemiştir. İber Yarımadası, zengin bir tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve bu çeşitlilik günümüzde bile bölgenin kùltürel mozaik yapısını şekillendirmeye devam etmektedir. Geçmiřte, Hispania Roma İmparatorluğu'nun önemli bir parçasıydı ve Roma'nın mirası bu bölge üzerinde

derin etkiler bıraktı. Sonrasında Müslüman Araplar tarafından fethedilen Endülüs, uzun süre boyunca İslam kültürüne ev sahipliği yapmıştır. İber Yarımadası'nın Reconquista adı verilen Hristiyan krallıklarının Müslüman hakimiyetini sona erdirmesi süreci, bölgenin tarihinde önemli bir döneme işaret eder. Coğrafi olarak, Pirene Dağları'nın varlığı, İber Yarımadası'nı kuzeyden Avrupa'dan ayırır ve bu da bölgenin kendi benzersiz kültürünü ve kimliğini oluşturmaya katkıda bulunur. Aynı zamanda Cebel-i Tarık Boğazı, İber Yarımadası'nı güneyde Afrika'dan ayırarak bölgesel etkileşimleri belirler. İklimsel farklılıklar da bölgedeki tarım ve ekonomik faaliyetleri etkiler. Örneğin ılıman ve yağışlı iklimin hakim olduğu Galicia, tarım ve hayvancılık için uygun bir ortam sunarken, karasal iklimin etkili olduğu iç kesimlerde tarım daha zorlu olabilir. Akdeniz kıyılarındaki iklim ise zeytin, üzüm gibi Akdeniz bitki örtüsü ve tarım ürünleri için uygun bir ortam sağlar. Bu coğrafi ve iklimsel farklılıklar, bölgenin ekonomik çeşitliliğini şekillendirir. Turizm, tarım, sanayi ve deniz ticareti gibi sektörlerdeki faaliyetler, coğrafi özelliklere ve iklim koşullarına göre farklılık gösterir. Bu faktörler, İber Yarımadası'nın genel ekonomik yapısını ve bölgesel kalkınmayı etkileyen önemli unsurlardır.¹

1.3.2. Beşerî Coğrafya

Endülüs'ün beşerî coğrafyasını fizikî coğrafyasıyla birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Yarımada'nın coğrafi konumu, tarih boyunca farklı kültürlerin etkileşimine ve demografik çeşitliliğe yol açmıştır.² Pirene Geçidi'nin kuzeyde, Cebel-i Tarık Boğazı'nın güneyde bulunması, Endülüs'ü, Kuzey Afrika'yı kıta Avrupa'sına bağlayan bir köprü haline getirmiştir.³ Bu coğrafi konum, Endülüs'ün tarih boyunca göçler, istilalar ve farklı medeniyetlerin etkisi altında olmasına neden olmuştur. VII. yüzyılın başlarında, İber Yarımadası'nın nüfusu 4 milyon civarında

¹ Sâid El-Endelüsî, *Tabakâtü'l-Ümem (Milletlerin Bilim Tarihi)*, (Çev: Ramazan Şeşen), Türkiye Yama Eserler Başkanlığı, İstanbul 2014, s. 166.

² Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013, s. 34.

³ Orhan Küskü, *Endülüs Emevi Devleti İdari Yapısı (756-1031)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, s. 2-3,

tahmin edilmektedir. Ancak X. yüzyılın başlarında sadece Müslümanların hakim olduğu İspanya nüfusunun yaklaşık 7 milyonu müslümanlardan oluşmaktaydı. Bu demografik çeşitlilik, Endülüs'ün zengin kültürel mirasının oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Günümüzde ise Portekiz'in nüfusu 10,27 milyon, İspanya'nın nüfusu ise 46,93 milyon olmak üzere toplamda 57,20 milyon civarındadır. Bu da bize, Endülüs'ün tarih boyunca yaşadığı demografik değişimleri ve günümüzdeki nüfus dağılımını göstermektedir.⁴

Endülüs coğrafyasını yerli halk ve dışarıdan gelenler olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Yerli halk, yarımada uzun süre önce yaşayan topluluklardan oluşurken dışarıdan gelenler ise Müslüman fetihleriyle bölgeye yerleşen Müslümanları temsil eder. Yerli halkın birinci grubu, Hispana-Godos olarak adlandırılan topluluktur. Bu grup, Katolik Hristiyanlığı benimseyen ve İspanya topraklarında uzun süredir yaşayan yerli kabilelerin yanı sıra, Roma egemenliği döneminde bölgeye yerleşen askeri ve idari toplulukların birleşmesiyle oluşan Hispano-Romenler ve Germen kökenli Vizigotlardan oluşur. Yerli halkın ikinci grubu ise Yahudilerdir. Yahudilerin milattan önce bu ülkeye gelen ikinci yerli halk grubu olduğu tahmin edilmektedir.⁵ Hristiyanlar ve Yahudiler Müslüman otoritesi altında zimmi olarak tanındı ve bu gruplara Ehlü'z-zimme" denildi."⁶

Ancak Hristiyanlar, Araplaşanlar anlamına gelen "Musta'ribler" olarak da anılmıştır. Bu şekilde, Endülüs coğrafyasında yerli halkın çeşitli gruplardan oluştuğu ve dışarıdan gelen Müslümanlarla etkileşim içinde olduğu görülmektedir. Bu farklı toplulukların kültürel ve dini farklılıkları, Endülüs'ün tarihindeki çeşitliliği ve zenginliği yansıtmaktadır.⁷

⁴ Özdemir, a.g.e., s. 34.

⁵ İsmail Hakkı Atçeken, *İslam Tarihi ve Medeniyet: Endülüs*, C. 4, Siyer Yayınları, İstanbul 2018, s. 20.

⁶ Nizamettin Parlak, *Endülüs'ün Yükselişi*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2021, s.175.

⁷ Atçeken, a.g.e., s. 20.

Endülüs'ün dışarıdan gelen nüfusu, Müslüman Araplar ve Berberilerden oluşur. Bu kişiler, fetih amacıyla Endülüs'e gelmişlerdir. İlerleyen yıllarda ise yerli halktan bazı kişiler İslam'ı benimseyerek Müslüman nüfusa katılmışlardır. Özellikle X. yüzyıldan itibaren Müslüman nüfusun çoğunluğunu oluşturmuşlardır. Yerli halktan İslam'ı kabul edenlere "Müvelled" denilmektedir. Yarımada bulunan Müslüman nüfusa zamanla iki yeni grup daha katılmıştır. Bunlardan birincisi, Saklabilerdir. Saklabiler, Avrupa ve Hristiyan İspanya'dan getirilmiş ve İslam kültürüyle sarayda eğitim alarak ordu ve yönetim kademesinde görevlendirilmişlerdir. İkincisi ise askeri ve posta hizmetleri için Afrika'dan getirilen "Sudanlılar"dır. Bu şekilde, Endülüs'te dışarıdan gelen Müslüman Araplar ve Berberilerin yanı sıra yerli halktan Müslüman olanlar, Saklabiler ve Sudanlılar gibi farklı unsurların da Müslüman nüfusa dahil olduğunu görmekteyiz. Bu çeşitlilik, Endülüs'ün demografik yapısını zenginleştirmiş ve kültürel etkileşimleri arttırmıştır.⁸

Endülüs'ün fetih sürecinin, nüfus yönünden Mağrib'e (Kuzey Afrika) önemli etkileri olmuştur. Bu coğrafyayı, Yakın Mağrib (Libya), Orta Mağrib (Tunus ve Cezayir) ve Uzak Mağrib (Fas ve Moritanya) olmak üzere üç bölgeye ayırarak incelemek gerekmektedir. Bugünkü Tunus'un yer aldığı toprakların adı "İfrikiye"olarak anılmaktadır. Mağrib'deki demografik yapısı, Endülüs'e önemli oranda etki etmiştir. Endülüs için, fetih sürecinde ve sonrasında başta askerî ihtiyaçların karşılanmasında Mağrib, önemli bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Mağrib, Endülüs için Hristiyanlara karşı özellikle Murabıtlar ve Muvahhidler dönemlerinde bir savunma kalkını görevi üstlenmiştir. Roma Dönemi'nde İber Yarımadası'nda yaşanan medenileşme süreci, Endülüs döneminde oldukça ileri bir seviyeye yükselmiştir. Roma dönemi şehirleri, Endülüs döneminde hem yüzölçümü hem de nüfus açısından önemli bir aşama kaydetmiştir. Örneğin, X. yüzyılda Kurtuba'nın nüfusu 250.000 civarına ulaşmışken o dönemde bu nüfustan kalabalık bir şehir Orta ve Batı Avrupa'da bulunmamaktaydı. XVI. yüzyıla gelindiğinde, 130 bin nüfusu olan Sevilla (İşbiliye), İspanya'nın en kalabalık şehri olarak bilinmektedir. Bu şekilde, Endülüs

⁸ İbn Hayyân, *El-Muktebes*, (Nşr: M.A. Mekki), C. V, Vizaretü'l-Evkaf, Beyrut 1973, s. 9.

döneminde Mağrib'in nüfusu, askeri destek ve şehirleşme açısından önemli bir rol oynamıştır. Mağrib'den gelen göçler ve kaynaklar, Endülüs'ün demografik ve kültürel yapısını etkilemiş ve şehirlerin büyümesine katkıda bulunmuştur.⁹

1.3.3. Siyasî Coğrafya

Endülüs yarımadası, Afrika ile Avrupa arasında bir köprü konumunda olduğu için tarihte farklı ırklar, etnik unsurlar ve dinlerin buluşma ve kaynaşma noktası olmuştur. Yarımada arazi yapısı, iklimi ve bol su kaynakları, verimli toprakları sayesinde çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Ancak dağların ve nehirlerin ayırdığı parçalı yapısı, aynı ülke içinde bile farklılıkların birer çatışma ve ayrışma alanına dönüşmesine neden olmuştur. Bu durum, siyasi parçalanmalara yol açmıştır. Fransa'nın güney bölgesine kadar egemenlik altına alınan toprakların Franklar tarafından geri alınmasıyla IX. yüzyılın başlarında yeni bir Endülüs siyasi coğrafyası ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, Endülüs Emevileri'nin 1031 yılında yıkılmasının ardından pek çok küçük devlet ortaya çıkmış ve bu döneme "Mülûkü't-Tavâif" adı verilmiştir. Bu dönemde Endülüs, siyasi olarak parçalanmış ve farklı küçük krallıkların hüküm sürdüğü bir coğrafya haline gelmiştir. Bu şekilde, Endülüs yarımadası hem karşılaşma ve kaynaşma noktası olmuş, farklı kültürlerin etkileşimine şahitlik etmiş hem de siyasi parçalanmalar yaşamış bir coğrafyadır.¹⁰

Kastilya Krallığı'nın, müslüman emirler arasındaki çekişmeleri fırsata çevirerek Tuleytula, Kulumriye gibi stratejik öneme sahip şehirleri Müslümanların elinden alması, Reconquista sürecinin ilk aşamalarından biridir. Kastilya Krallığı, XII. yüzyılın sonlarına doğru önemli toprak kazançları elde etti. Bu dönemde Hristiyan krallıkları, Endülüs'ün güney kısımlarında genişlemeye başlamıştır. XII ve XIII. yüzyıllarda, Mağrib'den gelen Berberi asıllı Murabıtlar ve Muvahhidler, Reconquista hareketine karşı Endülüs'ü korumaya çalışmışlardır. Ancak Hristiyan krallarının baskısı karşısında zorlu bir mücadele verilmiştir. Günümüzde Reconquista olarak bilinen bu süreç, Hristiyan krallarının, Endülüs topraklarından Müslümanları

⁹ Özdemir, a.g.e., s. 26-28.

¹⁰ Lütfi Şeyban, *Endülüs*, Albaraka Yayınları, İstanbul 2014, s. 47-48.

çıkarmayı hedeflediği bir dizi askeri kampanyayı içermiştir. Bu hareketle, Hristiyan krallıkları hızla ilerleme kaydederek Gırnata, Mâleka ve Cebel-i Tarık haricindeki Endülüs topraklarının tamamını XIII. yüzyılın ikinci çeyreğinde kontrol etmeyi başarmışlardır. Ancak Reconquista'nın tamamlanması için uzun bir süre daha geçmesi gerekmiştir. 1232 yılında, Reconquista'nın son dönemlerinde, Gırnata'da Nasriler veya Ahmeriler Devleti kurulmuştur. Bu devlet, 1492 yılına kadar varlığını sürdürerek Endülüs tarihindeki son Müslüman hükümeti olmuştur. Nasriler Devleti, Gırnata Emirliği olarak da bilinir, zengin kültürel ve sanatsal mirasıyla dikkat çekmiştir. Kastilya ve Aragon krallıklarının birleşmesi ile daha da güçlenen Hristiyanlar Gırnata'nın bazı bölgelerine saldırı düzenlediler. Ferasetsiz idareciler ve iç karışıklıklar sonucunda müslümanlar savaşı kaybetmiştir. Bu savaş sonucunda teslim antlaşması yapılmış ve Endülüs'ün son kalesi olan Gırnata'nın anahtarı yeni İspanya'ya teslim edilmiştir.¹¹ Bu dönemde Reconquista hareketi başarıyla tamamlanmış ve İber Yarımadası'nda Hristiyan krallıkların egemenliği sağlanmıştır. Bu şekilde, Endülüs tarihinde Kastilya Krallığı ve Reconquista hareketi gibi etmenler Müslüman hâkimiyetinin gerilemesine ve sonunda tamamen sona ermesine yol açmıştır.¹²

¹¹ Şeyban, a.g.e., s. 73-75.

¹² Özdemir, a.g.e., s. 41-42.

2. ENDÜLÜS MEDENİYETİ

Müslümanların Endülüs'ü fethettikten sonra yerleştikleri dönem süresince, siyasi mücadelelerin yanı sıra kültür ve medeniyet alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. İslam medeniyeti, Doğu'dan gelen etkilerle Endülüs medeniyetinin temelini oluşturmuştur. Bu konuya geçmeden önce, İslam medeniyetinin Endülüs'te nasıl bir zemin bulduğundan bahsetmek gerekir. İslam medeniyeti, Endülüs'e getirilen İslam dininin öğretileri ve kültürel değerleri etrafında şekillenmiştir.¹³

Doğu'daki İslam medeniyetinin bilgi, sanat, mimari, müzik ve daha birçok alandaki zengin mirası, Endülüs'e taşınmış ve burada gelişim göstermiştir. Bu medeniyetin unsurlarını ele aldığımızda, sosyal alanda Endülüs toplumunda hoşgörü, çeşitlilik ve kültürel etkileşimin önemli bir rol oynadığını görürüz. Farklı etnik ve dini gruplar arasında uzlaşma ve işbirliği ortamı oluşmuş, Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler bir arada yaşamıştır.¹⁴

2.1. Endülüs Medeniyetinin İnşası

Abdurrahman b. Muaviye, geniş bir coğrafyada hüküm süren bir lider olarak bilinir. Kuzeyde Düveyru Nehri ile güneyde Akdeniz arasında, batıda ise Atlas Okyanusu'na kadar uzanan bir alanda etkinliğini göstermiştir. Bu geniş coğrafyadaki hükümlerliğini sürdürebilmek için hem iç hem de dış tehditlere karşı güçlü bir duruş sergilemiş ve kısa sürede bölgede kalıcı bir etki bırakmıştır.¹⁵

I. Abdurrahman yönetimindeki Endülüs, dışta İspanya Kralıkları, Franklar ve Fatimilerle içte ise, Arap-Berberi çekişmeleriyle, kabilecilik anlayışının etkisiyle ortaya çıkan içsel sorunlarla, kendilerini dışlanmış hisseden Berberilerin isyanlarıyla

¹³ Özdemir, a.g.e., s. 220- 223.

¹⁴ Parlak, a.g.e., s. 167-175.

¹⁵ Özdemir, a.g.e., s. 220- 223.

mücadele etmek zorunda kalmıştır. Aynı zamanda Abbasilerin Endülüs'te Emevi hâkimiyetine karşı çıkma çabalarıyla karşılaşmıştır.¹⁶

Ancak Abdurrahman, aldığı eğitim ve stratejik zekası sayesinde bu içsel ve dışsal zorlukları aşarak başarılı bir yönetim sergilemiştir. Abdurrahman, Endülüs içindeki mücadelelerinin yanı sıra dış politikada da etkili bir lider olmuştur.¹⁷ Asturias Krallığı lideri I. Alfonso'ya karşı direniş göstererek 750 yıllık Asturias Krallığı'na karşı zafer elde etmiştir.¹⁸ Ayrıca 732 yılında meydana gelen Poitris Savaşı'nda (Balât'uş-Şuhedâ) Müslümanlara karşı zafer elde eden Charles Martel'in¹⁹ oğlu Pippin önderliğinde kurulan Karolenjiyen Frank Krallığı'na karşı da pek çok zafer elde etmiştir. Bu başarılar, I. Abdurrahman'ın liderlik yetenekleri, stratejik vizyonu ve etkili yönetimiyle ilişkilendirilebilir. Kendisi, hem içerdeki karmaşık yapılarla mücadele etmiş hem de dış politikada önemli zaferlere imza atmış. Böylece Endülüs'ü güçlü bir hükümet haline getirmiştir. Bu durum, Abdurrahman'ın dönemindeki olayları farklı bir bakış açısıyla değerlendirmemize olanak tanır.²⁰

I. Abdurrahman liderliğindeki zorlu mücadeleler boyunca, Endülüs'te devlet yönetim anlayışının yerleştiği ve devlet kurumlarının oluşturulduğu belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir. Hüküm sürülen bölgelerde sükûnetin sağlanarak düzenli bir devlet yapısına geçildiği bu dönem, Endülüs'ün istikrarlı bir hükümet altında birleştiğini ve kuvvetlendiğini göstermektedir. Abdurrahman'ın liderliğindeki devletin, iç ve dış tehditlere karşı başarıyla mücadele ederek sağlam temeller üzerine inşa edildiği anlaşılmaktadır.²¹

Bu süreçte sadece Müslümanlarla değil, aynı zamanda Hristiyan halk ile de iyi ilişkiler kurulduğu görülmektedir. Adalet ve hoşgörü esasına dayanan bir Endülüs

¹⁶ Şeyban, a.g.e.,36.

¹⁷ Cahit Baltacı, *İslam Medeniyeti*, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 61-62.

¹⁸ Özdemir, a.g.e., s. 220- 223.

¹⁹ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (Çev: Salih Tuğ), M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 680.

²⁰ Özdemir, a.g.e., s. 220- 223.

²¹ Andre Clot, *Müslüman İspanya*, (Çev: Güllü Yıldız), Timaş Yayınları, İstanbul 2021, s 43.

medeniyetinin ilk temelleri bu dönemde atılmaya başlanmıştır.²² İbn-i Sina'nın ifadesinde belirtildiği gibi, medeni bir hayatın inşası, toplumsal ilişkilerde iş birliği zeminin oluşturulması ve yürütülmesinin yanı sıra adalet ilkesine dayalı bir yapının da tesisi gereklidir. Bu dönemde uygulanan adalet politikaları ve hoşgörülü yönetim, toplumun farklı kesimleri arasında sağlam bir sosyal iş birliği oluşturmuş ve bu da kültürel gelişimde önemli bir rol oynamıştır.

Endülüs medeniyetinin oluşumu ve gelişimi, fetihlerle başlayan sürecin sonunda I. Abdurrahman'ın liderliğindeki Endülüs Emevi Devleti'nin kurulmasıyla önemli bir hız kazandığını göstermektedir. Gırnata'nın düşmesine kadar bu gelişim ve ilerleme süreci devam etmiştir. Endülüs'ün hemen her alanda oldukça ciddi bir gelişme sağladığı ve bu durumun hem döneme damgasını vurduğu hem de sonraki dönemlere etki bıraktığı görülmektedir. I. Abdurrahman liderliğindeki bu dönem, Endülüs'ün zengin kültürel mirasının ve medeniyetinin temellerini atmıştır.

2.1.1. İslam Öncesi Endülüs

Endülüs, tarihi boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış önemli bir bölgedir. İslam öncesi dönemde, Endülüs bölgesi çeşitli uygarlıklara ait izlere ev sahipliği yapmıştır. İslam öncesi Endülüs, özellikle Antik Roma ve Vizigot İspanyası dönemlerinde farklı kültürlerin etkisi altında kalmıştır.

İber Yarımadası tarih boyunca çeşitli kavimlerin geçişine ve hâkimiyetine sahne olmuştur. MÖ XI. yüzyılda Fenikeliler, kıyı şeridinde koloniler kurarak bu coğrafyada etkili olmuşlardır. Daha sonra sırasıyla Grekler, Romalılar ve Franklar farklı dönemlerde İber Yarımadası'nda hâkimiyet kurmuşlardır. Bu topraklar MÖ II. yüzyıldan başlayarak Roma İmparatorluğu'na bağlı bir vilayete dönüşmüştür. Bu

²² Maria Rosa Menocal, *Dünyanın İncisi Endülüs*, (Çev: Sinan Coşkun), Ketebe Yayınları, İstanbul 2022, s.41.

dönemde Yafes'in soyundan gelen ve Nuh tufanından sonra İspanya'ya yerleşmiş olan el-Erbâniyyûn da Roma'nın hâkimiyetine girmiştir.²³

Bu süreçte, Roma adına yönetilen topraklarda Kral İşbân, İşbiliyye şehrini kurarak önceki başkent Tâleka'yı terk etmiş ve İşbiliyye'yi yeni başkent ilan etmiştir. Kral, Roma ve Ermeniyeye krallarıyla birlikte Beytû'l-Makdis'e düzenlediği seferde binlerce Yahudi'yi katletmiş ve binlercesini esir almıştır. Bu seferin ganimetleri arasında bulunan meşhur Mâide-i Süleyman sofrası da İşbân'ın hissesine düşmüş ve bu değerli eseri Endülüs'e götürmüştür.²⁴ Roma'nın hâkimiyeti devam ederken, MS II. yüzyılda Kuzey Afrika'dan gelen halklar ve III. yüzyılda ise Frankların istilası İber Yarımadası'nı etkilemiştir. Bu dönemlerdeki çeşitli hâkimiyetler, bölgenin karmaşık tarihini oluşturmuş ve farklı kültürel etkileşimlere kapı aralamıştır.²⁵

İspanya, Roma İmparatorluğu'nun merkezi otoritesinin giderek zayıflamasıyla birlikte Suevler, Vizigotlar, Vandallar, Alanlar gibi barbar Germen kavimlerin saldırılarına maruz kalmıştır. Vizigotlar, MS V. yüzyıldan itibaren İspanya'ya girmeye başlamışlardır. İspanya'ya girmeden önce Gotlar, Latinlerle savaşmış, Romalıları muhasara etmiş ve burada 400 yıl hüküm sürmüştür. İslam fethinden önce, İber bölgesi Vizigotların idaresi altındaydı ve Hispania olarak adlandırılıyordu.²⁶ Vizigotlar, MS 414 yılında İspanya'ya girerek ülkenin kuzeydoğusunu işgal etmiş ve Terrâkûnensis adlı bir Roma eyaletini kontrol altına almışlardır.²⁷ Vizigot döneminde İspanya'da toplam otuz üç kral hüküm sürmüştür ancak bu süreçte on bir kral suikast sonucu hayatını kaybetmiştir. Bu durum,

²³ Abdurrahman İbn Haldûn , *Tarihu İbn Haldun Kitabü'l-İber ve Divanü'l-Mubtede' ve'l-Haber fi Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Asarahum min Zevi's-Sultani'l-Ekber*, (Haz. Halil Şehâde), C. 2, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1421/2000, , s. 281.

²⁴ İbnü'l Esir, *İslam Tarihi: El Kamil Fi't-Tarih*, C. 4, Bahar Yayınları, İstanbul 2008, s.231-232.

²⁵ İbn Havkal, *10. Asırda İslam Coğrafyası*, (Terc: Ramazan Şeşen), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2015, s. 103.

²⁶ Özdemir, a.g.e., s. 17- 18.

²⁷ W. Montgomery Watt , Cachia Pierre, *Endülüs Tarihi*, (Çev: Cumhur Esin Adıgüzel, Qiyas Şükürov), Küre Yayınları, İstanbul 2011, s. 15.

ülkedeki tahta geçişlerin sorunlu olduğunu göstermektedir.²⁸ İspanya'daki kraliyet tahtına geçişler, üst tabaka tarafından seçimle gerçekleşmekteydi veya en azından bu şekilde varsayılmaktaydı. Ancak tahta geçişlerini düzenleyen net kanunlar bulunmamaktaydı.²⁹ Bu nedenle, kralın kendi yerine birini atamaya çalışması genellikle üst tabaka tarafından olumsuz bir tepkiyle karşılanıyordu. Kralların oğullarını kendi yerine geçirmeye çalıştıkları durumlar da sıkça yaşanmış ancak bu durumlar genellikle sorunlu olmuştur. Tahta geçişleriyle ilgili net kuralların olmaması, kraliyet entrikalarını ve zayıf hükümet yapılarını beraberinde getirmiştir.

MS 687'den beri İspanya'yı yöneten Witiza, tahta varis yapma amacıyla oğlu Achila'yı kuzeydoğu eyaletine (Terrākūnensis) dük olarak atadı. Ancak kralın 710'da ölümünün ardından veliaht oğlu³⁰ Achila, bazı muhalif devlet ricali ve asilzadeler tarafından başkent Tolado'ya sokulmadı. Üstelik annesi ve kardeşleri Olmondo ve Ardabasto, başkentten kaçmak zorunda kaldılar.

Aynı yıl muhalifler, Baetica dükü Rodrigo'yu kral olarak seçtiler (MS 749).³¹ Ancak Achila kendi eyaletini yönetmeye devam etti ve bağımsız bir hükümdar gibi para bastı. Bu durum, ülkeyi bölünmenin eşiğine getirdi. Müslümanların İber Yarımadası'nı fethetmeden önce, bu topraklarda çeşitli sıkıntılar yaşandığı bilinmektedir. Ancak ülkenin belli bir birikim ve zenginliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Fetih sırasında ele geçirilen ganimetler, bu zenginliğin bir göstergesidir. Müslüman fatihler, fetihle birlikte altın, mücevherlerle süslenmiş Maide-i Süleyman, tarihî eserler, mücevherler, silahlar, altın, gümüş ve eşi benzeri görülmemiş miktarda emvâl ele geçirdiler. Târik'dan sonra Endülüs'e geçen Musa da

²⁸ Fuat Boyacıoğlu, *Fransız Roland Destanı'nda Endülüs Müslümanları*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2015, s.36

²⁹ Özdemir, a.g.e., s. 17- 18.

³⁰ Hugh Kennedy, *Endülüs Müslüman İspanya ve Portekiz'in Siyasi Tarihi*, (Çev: Ayşenur Demir), Dergah Yayınları, İstanbul 2019, s.18-26.

³¹ Ahmed Abdelhaliem Ahmed İsmail, *Türk Romanında Endülüs*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Dotoru Tezi, Edirne 2019, s.3.

büyük miktarda altın, gümüş ve ganimet topladı.³² Ayrıca bir yerlinin bilgisi sayesinde yüklü miktarda zeberced ve yakut bulundu. Bu fetihler sırasında altın, gümüş, yakut ve zebercedle süslenmiş tekstil ürünleri ele geçirildi. Berberiler, bu ağır tekstil ürünlerini taşıyamadıkları için onları ortadan ikiye bölererek paylaştılar.³³ İşin doğası gereği, tarihçiler bu tür anlatımlarda zaman zaman abartılara başvurmuş olabilirler ancak yine de yüklü miktarda ganimetin ele geçirildiğini destekleyecek birçok rivayet bulunmaktadır. Bu bilgiler, fetih edilen topraklarda yaşayan en azından seçkin veya imtiyazlı kesimin, önemli bir zenginlik seviyesine sahip olduğunu göstermektedir.

Din konusuna gelince, Endülüs halkının ilk olarak Sâbiilik (yıldızlara tapma) inancına sahip olduğu bilinmektedir. Ancak Müslümanlar bu toprakları fethedene kadar Hristiyanlık hakim din olarak kalmıştır. MS II. yüzyılda bu bölgeye giren Hristiyanlık, hızla yayılmıştır. Vizigotlar İber'e hükmettiklerinde yerli halkın çoğunluğu Katolik olduğu için, Katolikler, Arius'un öğretilerini benimsemiş, Arian mezhebine mensup bu insanları "sapkın" olarak görmüşlerdir. Başlangıçta bu iki inanca sahip insanlar arasında ciddi sorunlar olmasa da keskin sınıf ayrımları zamanla sosyal gerginliklere ve ayaklanmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. MS 589'da Vizigot yöneticiler, ülkenin birliği ve düzeni için radikal bir karar almış ve topluca mezhep değiştirerek Katolik olmuşlardır. Bu durum, Katoliklerin daha da güçlenmesine neden olmuş, Arianizm ülkede yasaklanmış ve kiliseler kapatılmıştır.³⁴ Arianizmin saf dışı bırakılmasının ardından, İber Yarımadası'ndaki Yahudiler, ülke birliğinin önemli bir engeli olarak algılanmaya başlandı, bu da zorla Hristiyanlaştırma sürecinin başlatılmasına yol açtı. MS 694'te çıkarılan bir fermanla vaftiz olmamış Yahudilerin köle olarak ilan edilmesi, Yahudi nüfusun sosyal ve dini statüsünde önemli bir değişikliği işaret etti.³⁵

³² İbn Kesir, *El-Bidaye Ve'n Nihaye*, (Çev: Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 2017, s.4115-4118.

³³ Watt , a.g.e., s. 9- 10.

³⁴ Özdemir, a.g.e., s. 19-20.

³⁵ Watt, a.g.e., s. 14.

Fetihten önceki İber Yarımadası'ndaki sosyal duruma gelince: Vizigotlar, Roma döneminde insanları imtiyazlılar, imtiyazsız hürler ve köleler olarak sınıflandıran toplumsal yapıyı benimsemişlerdir. Bu yapıda, bireylerin hangi sınıfta yer alacaklarını belirleyici temel faktörler soy, güç, ve servet olmuştur. VIII. yüzyılın başlarından itibaren, Vizigot aristokrasisi ve Roma asilzadeleri üst tabakayı oluşturmuş ve bu sınıf imtiyazlı bir konumda bulunmuştur. Güç ve servet sahipleri ile papazlar, toplumun en üst katmanında yer alarak büyük bir etki sahibi olmuşlardır. Bununla birlikte, bu sınıf içinde bile başpiskoposlar ve piskoposlar kralın emri altındaydı. Orta tabaka, azatlı İspanyol asıllı Romalılar, Roma kolonilerinin ardılları olan köylüler, serfler, küçük çiftçiler ve zanaatkarlardan oluşuyordu. Köylülerin yaşam şartları zorlu olmakla birlikte, hür olanlar temel haklardan mahrum hissediyorlardı. Alt tabakayı oluşturan köleler, ülkenin ana iş gücünü temsil etmelerine rağmen toplumun en mağdur kesimini oluşturuyordu. Bu insanlar, efendilerinin geniş tasarruf yetkilerine tabi olarak nesne muamelesi görmekteydiler ve kiliseler de bu durumu benimsemişti.³⁶

Said el-Endelüsî, fetihten önce Endülüs'te ilim alanında belirgin bir gelişme olmadığını ve öne çıkmış herhangi bir alimle karşılaşmadığını ifade eder. Ancak bazı bölgelerde tılsım kültürünün, kadim bir kültür olarak var olduğunu belirtir. Bu bilgiyi destekleyecek iki rivayet, fetih öncesi Endülüs'ün ilmi ve kültürel durumunu daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir. Bunlardan biri, "Kilitli Ev" efsanesidir. Rivayete göre, Vizigot hükümdarları zamanında her kral, bu evin kilitlerine bir kilit eklermiş. Rodrigo adındaki bir kral, aynı yolu takip etmek istemeyerek kapıyı açar. İçeride Arap kıyafetli heykeller ve bir not bulunur. Not, kapının açılmasıyla bu kavmin ülkeyi fethedeceğini belirtir. İbn İzârî gibi kaynaklar, bu olayın bir tılsım olduğunu vurgularlar. Fetih öncesi Endülüs'te tılsımın rağbet gördüğünü gösteren ikinci rivayet ise, Müslümanların fetih sırasında ele geçirdikleri yüklü miktardaki ganimetleri karşı kıyıya taşımak üzere gemilerle hareket ettikleri sırada yaşanır. Gaipen bir ses, gemilerin batmasını diler ve tüm gemiler batmıştır. Bu olay, fetihten

³⁶ Watt, a.g.e., s. 15-16

önce Endülüs'te tılsımın bilindiğini ve kullanıldığını gösterir. İkinci olay ise, Müslüman fatihlerin bile bu tür anlatımlardan etkilendiğini ve olmayan bir olay üzerinden tılsım kültürünü sürdürdüklerini gösterir.³⁷

2.1.2. İslam Medeniyetinin Endülüs'e Aktarılması

İber'de, Endülüslüler kendi başlarına özgün ve yeni bir medeniyet kurmamışlardır. Çünkü medeniyet, birikmiş ve miras bırakılmış bir kültürel birikimdir. Bilindiği üzere medeniyetler sadece kurulmaz aynı zamanda devam ettirilir. Bu açıdan bakıldığında, Endülüs medeniyeti, İslam medeniyetinin bir devamı niteliğindedir. Farklı kaynaklarda yer alan bu konudaki görüşler genel olarak şu şekilde özetlenebilir:

- İslam medeniyetinin öğelerinden bazılarının Avrupa'ya aktarıldığını belirten görüşler, bu medeniyetin temel kaynağının Doğu-İslam dünyası olduğunu ve bu dünyanın, özellikle Kuzey Afrika ve Endülüs ile sürekli doğrudan ilişki içinde olduğunu vurgular. Asr-ı Saadet 'ten itibaren kazanılan toplumsal ve kültürel birikimin, Doğu'dan Endülüs'e göç eden talebe ve alimler aracılığıyla Batı'ya taşındığı belirtilir. Endülüslülerin özellikle ilk dönemlerde kendi medeniyet kaynakları olan Doğu- İslam ülkelerine ilim tehsil etmek veya seyahat amacıyla sıkça gidip geldikleri ve bu durumun da Doğu-İslam kültürü kazanım ve birikimlerinin Endülüs'e taşınmasında önemli bir rol oynadığı ifade edilir. Ayrıca siyasi ve askeri ilişkilerin yoğunluğunun da bu kültürel alışverişi etkilediği vurgulanır. Böylelikle Endülüs medeniyetinin İslam medeniyetinin bir devamı olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtir çünkü Endülüs'ün sahip olduğu kültürel mirasın temel kaynağının Doğu-İslam dünyası olduğuna işaret eder.

³⁷ İbn Abdilhakem, Ebu'l-Kâsım, *Fütûhu Mısır Ve'l-Mağrib*, (Nşr: Abdülmün'im Amir), Kahire 2001, s. 227- 237.

- "Müslüman İspanya toprakları, başlangıçta Semerkant ve Pencap'a kadar uzanan, sonrasında ise Doğu Hint Takım Adaları'na kadar yayılan büyük bir dini ve kültürel beden, bir organı olarak varlığını sürdürdü."³⁸
- "Endülüs'ün eşsiz kültürü, zenginliğini İran veya Yunan düşüncesine değil, aksine 'İslam Tefekkürü'nden alarak, benzersiz bir güzellik ve olgunluğa ulaşmıştır."³⁹
- "Doğu'daki Müslümanlık, İran, Irak, Suriye ve Mısır'daki şehir merkezlerinde, özellikle de Grek bilim ve felsefesinin büyük bir saygı gördüğü bölgelerde kök salmıştır. Bu bilim dalları, Abbasiler döneminde entelektüel çevrelerde oldukça popüler hale gelmiştir. Doğu'da, özellikle de Grekçe ve Süryanice tercümelerin yaygınlaşmasıyla birlikte, seküler Arap kültürü üzerinde önemli bir etki bırakmıştır. Ancak bu olumlu başlangıç, Doğu'daki seküler Arap kültürünün en parlak döneminin yaşandığı 850-1050 yılları arasında zirveye ulaşmıştır. Aynı dönemde, İslam dünyasının batısında, kültürün bu kadar hızlı gelişmesini engelleyen birçok etken bulunmaktadır. Endülüs'te bu tür bilimsel gelişmeler için başlangıçta zayıf bir altyapı bulunmaktaydı. Hristiyan İspanya, Müslüman egemenlik öncesi ciddi bir bilimsel gelenek ve başarıya sahip değildi. Müslüman hakimiyeti altındaki Hristiyan bilginler, kendi geleneksel kültürlerine daha fazla odaklanarak kapalı bir ortam oluşturdular ve kapasitelerini öncelikle dini yazılarda gösterdiler. Bu nedenle, Endülüs'e göç eden Araplar ve Berberiler, fetih sonrasında Doğu'daki zengin ve etkileyici bilimsel mirasa benzer bir mirasla karşılaşmadılar. Ayrıca Endülüs'ün fethi sırasında, Doğu'daki bu bilimsel mirastan bir pay alamadılar. Ancak bu duruma rağmen Endülüs'e yeniliklerin girmesi engellenemedi. Çünkü Endülüslü hacıların ve tacirlerin sürekli Doğu'ya seyahat etmeleri, aynı zamanda Doğulu sürgünlerin ve diğerlerinin

³⁸ Şemsettin Sami, *İslam Medeniyeti*, Hafe Yayınevi, İstanbul 1980, s.20.

³⁹ Mehmet Said Hatipoğlu, "Endülüs'e Borcumuz", *İslamiyat Dergisi*, 7, (2004), s.10.

göçleri sayesinde, bu ülkenin İslamî entelektüel hayatın güçlü akımlarından uzak kalamayacağı bir gerçektir."⁴⁰

Endülüs'teki gelişmelerin tümü temel olarak İslam dünyasına dayanıyordu. Ancak bazı alanlarda Endülüs, İslam dünyasından farklı ve hatta üstün özelliklere sahipti. Örneğin Endülüs'te genel olarak halkın refah seviyesi, Doğu'daki en zengin en müreffeh sayılabilecek İslam şehirlerinden daha yüksekti ve eğitim düzeyi İslam dünyasının genel ortalamasının üzerindeydi. Endülüs'teki eğitim kurumları, doğuya kıyasla daha kapsamlı, sistemli ve donanımlıydı.

Ayrıca Endülüs'teki devlet bürokrasisi ve idare sistemi diğer İslam devletlerine göre daha gelişmişti ve evrak kayıt sisteminin işlevselliği Bağdat, Şam veya Kahire'deki sistemden daha çok öne çıkıyordu. Endülüs'e özgü tezyin sanatı ve Endülüs yazısı olarak bilinen Kûfi Endülüs yazısı, o dönemde benzersizliğiyle öne çıkıyordu. Endülüs kültürünün oluşma dönemi, Doğu'daki kültür ve medeniyetin gelişiminin durduğu bir döneme denk geldiği için Endülüs'ün kültür ve medeniyet alanında Doğu'nun önüne geçmesi birçok açıdan Doğu'nun önüne geçmesine neden oldu. Ayrıca Endülüs döneminin ilk İslam eseri olan Kurtuba Ulu Camii, muhtemelen diğer Müslüman ülkelerinden etkilenmiş sanatı içermektedir. Müslümanların İspanya'yı ilk fethettiği dönemi baz aldığımızda, Filistin'deki kiliseler, ⁴¹ Vizigot kiliselerden ve o dönemin öne çıkan mimari eserlerinden müslümanların dikkatini daha çok çekmiştir. Endülüs'e ait İslam eserleri, esas itibari ile önemli bir değer taşıyordu ve bu eserlerin farklı kültürlerden etkilendiği açıkça görülmektedir. Endülüslüler, Doğu'dan aldıkları unsurları Batı'da gördükleriyle harmanlayarak ve kendi yorumlarını da katarak, bu eserleri benzersiz bir forma dönüştürmüşlerdir.⁴²

Müslümanlar için Avrupa'daki bu topraklar yeni bir alan olabilirken, beraberlerinde getirdikleri ve üzerlerinde taşıdıkları Doğu'nun izleri aslında eski bir kökene

⁴⁰ Mehmet Akif Koç, "Endülüs Üzerine Bir Giriş Denemesi", *İslamiyyat-The International Journal Of Islamic Studies*, Cilt: 7, 2004, s. 9.

⁴¹ Sami, a.g.m., s. 13.

⁴² Watt, a.g.e., s. 82-83.

dayanıyordu. Bu izler, yeni coğrafyada gerçekleştirilen medeniyet hamleleriyle dönüşerek daha özgün bir nitelik kazandı. Bu şekilde, her alanda etkileyici başarılar elde eden ve günümüzde dahi izlerini taşıyan Endülüs medeniyeti ortaya çıktı.

2.2. Endülüs Medeniyetinin Unsurları

Endülüs Medeniyeti'nin unsurları oldukça çeşitli ve zengin bir kültürel mirası içerir. Bu medeniyetin ana unsurlarından bazılarını bu bölümde yer verilmiştir. Endülüs Medeniyetinin bu unsurları, bu dönemin zengin ve etkileyici karakterini oluşturan temel öğelerdir. Bu unsurlar, birçok kültür ve medeniyete ilham kaynağı olmuştur.

2.2.1. Sosyal ve Ekonomik Hayat

Endülüs toplumu, demografik açısından oldukça çeşitli bir yapıdan müteşekkildir. Araplar, Berberiler, mevâlî (özgür olmayan müslümanlar), Sakalibe (Berberi kökenli savaşçılar), Sudanlılar ve İspanyollar gibi farklı etnik unsurlar, toplumun göze çarpan öğeleridir. Endülüs'ün altın çağlarında bu çeşitlilik, medeniyetin zenginleşmesine katkı sağlamışken, devletin zayıf dönemlerinde bu etnik farklılıklar Endülüs'ün çöküşüne neden olan faktörlerden biri olmuştur. Endülüs'ü fetheden Müslüman ordusunu Araplar ve Berberiler oluşturmaktaydı. Fetih sonrasında, bu ordunun birçoğu Endülüs'te kalmış ve XI. yüzyıla gelindiğinde bölgeye daha fazla Arap ve Berberi göçü yaşanmıştır.

XI. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Endülüs'te Arap ve Berberi nüfusunun yaklaşık yarım milyon olduğu tahmin edilmektedir. Bu büyük etnik çeşitlilik, Endülüs'ü kendi içinde zengin bir kültürel mozaik haline getirmiştir. Farklı etnik grupların bir arada varlığını sürdürmesi, sanat, bilim, edebiyat ve mimari gibi birçok alanda ortaya çıkan çeşitli etkileşimleri ve yenilikleri beraberinde getirmiştir. Ancak zaman içinde bu farklı etnik gruplar arasında siyasi ve sosyal çatışmalar ortaya çıkmıştır. Bu çatışmalar, devletin içsel güçsüzlüğüne yol açmış ve sonuç olarak Endülüs, Hristiyan Reconquista'nın fethine karşı savunmasız hale gelmiştir. Siyasi istikrarsızlık, çeşitli

etnik gruplar arasındaki anlaşmazlıkların derinleşmesine ve toplumsal bütünlüğün zayıflamasına neden olmuştur. Bu içsel zayıflıklar, Reconquista'nın başarıyla sonuçlanmasına katkıda bulunmuştur.⁴³

Müslümanlar Endülüs'e ayak bastıklarında, yerli halk Hispano-Romen ve Vizigot karışımıydı. Bu yerli halkın çoğunluğu Hristiyanlık dinine mensuptu. Fetih sonrasında zamanla, bazı Hristiyanlar İslamiyeti benimseyerek Müslüman oldular. Bu grup Müsâlime olarak adlandırıldı, sonraki nesillere ise Müvelledûn (Müvelledler) denildi. Bir kısmı ise Hristiyan olarak kaldı, ancak yaşam tarzlarını Arapların tarzına uygun hale getirdiler ve bu gruba Muâhidûn ve daha çok Musta'ribûn (Mozarabes: Musta'ribler) denildi. Endülüs'te cinayet durumları hariç Hristiyanlar, kendi aralarındaki meselelerde kendi hukuk kurallarına göre hüküm veriyorlardı. Endülüs toplumunda, İslam'ın birlik ilkesine rağmen üç sınıflı bir sosyal tabakalaşma bulunuyordu.⁴⁴

Bu tabakalaşmada yönetici ve din adamları üst sınıfı oluştururken, orta sınıfı tüccarlar, memurlar ve katipler, alt sınıfı ise zanaatkarlar, çiftçiler ve köleler oluşturuyordu. Kurtuba örneğinden yola çıkarak, şehirde üst sınıfın oturduğu mahallelerin, orta ve alt sınıfların yaşadığı diğer mahallelerden ayrıldığı görülmektedir. Endülüs toplumu geniş aile yapısına sahipti, kadınlar genellikle geniş özgürlüklere sahipti. Kadınlar toplumsal hayatta aktif bir rol oynayabiliyor, erkeklerle aynı meclislerde bulunabiliyor ve eğitimden faydalanabiliyordu. Bu durum, birçok kadının ilim, edebiyat ve sanat alanlarında başarı elde etmelerine olanak tanıdı. Endülüs'ün kadınları, İslam medeniyetinde önemli bir konumda bulunuyordu.⁴⁵

Endülüs medeniyeti, kadınların kendilerini yetiştirmesi, eğitim almaları, çalışkan ve ilmî alanda başarılı olmalarıyla dikkat çekiyordu. İslam düşünürlerinden İbn Rüşd'e

⁴³ Şahabettin Ergüven "Ana Hatlarıyla XI. Yüzyılda Endülüs'te Sosyal Hayat", *İstem Dergisi*, cilt: 7, sayı: 14, 2009, s. 144-155.

⁴⁴ Koç, a.g.m., s. 8-9.

⁴⁵ Ergüven, a.g.m., s. 152.

göre, kadınlar ve erkekler yaratılışta eşit olduğu için kadınlar her alanda çalışabilirlerdi. Endülüs'te kadınlar arasında katiplik, hattatlık gibi meslekler tercih ediliyordu. II. Hakem döneminde katiplik görevini üstlenen Lübne, aynı zamanda şair, dilbilimci ve hattat olarak da bilinmekteydi. Bu dönemde kadınların edebiyat, sanat ve bilim alanlarında kabiliyetli olmaları, Endülüs'ün gelişmiş kültürünün bir yansımasıydı.⁴⁶

Endülüs medeniyeti, felsefi alanda da önemli gelişmeler kaydetmişti. Aristoteles'in izinden giden İslam düşünürleri, özellikle İbn Bacce, felsefenin zirveye ulaşmasında İbn Rüş'te temel hazırlamışlardır. İbn Tufeyl, felsefe ile ilgilenen diğer bir alim olarak dikkat çekerken, İbn Tufeyl'in destek verdiği halife, felsefenin daha da gelişmesine zemin hazırlamıştır. İbn Tufeyl'in eseri olan "Hayy bin Yekzan," Batılı yazarları etkileyerek Endülüs'ün etkisinin yayılmasına katkı sağlamıştır. İbn Rüşd, Endülüs felsefesinin Batı'yı etkilemesinde önemli bir rol oynamış, eserlerinin Latince'ye çevrilmesi Batı dünyasında büyük ilgi uyandırmıştır.⁴⁷

III. Abdurrahman'ın girişimiyle Endülüs'e getirilen Dioskorides'in kitabının Arapçaya tercüme edilmesi, eczacılık alanında sağlam bir temel oluşturmuştur. Endülüs, tıp ve eczacılık alanında da önemli bir merkez haline gelmiştir. Meşhur doktorlardan İbn Cülcül, Dioskorides'in kitabını kullanarak bitki isimlerini tercüme etmiş ve kitapta yer almayan bazı ilaç tariflerini ekleyerek kendi eserini oluşturmuştur.⁴⁸ Bu alanda etkili olan bir diğer isim ise Ebu'l Kasım Halef b. Abbas ez-Zehravi'dir. Eseri "et-Tasrif li-men aceze anı't-te'lif" adlı 30 ciltlik ansiklopedik eseri, tıp alanında geniş kapsamlı bilgiler içermekte olup hem İslam medeniyetinde hem de Batı'da büyük etki yaratmıştır.⁴⁹

⁴⁶ Koç, a.g.m., s. 10.

⁴⁷ Mehmet Şeker, *İslam Tarihi ve Medeniyeti Endülüs*, Siyer Yayınları, İstanbul 2018, s. 461-463.

⁴⁸ Sigrít Hunke, *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslam Güneşi*, (Çev: Servet Sezgin), Bedir Yayınevi, İstanbul 1972, s. 474.

⁴⁹ Luis Viardo, *Endülüs Tarihi*, (Çev: Ziya Paşa), Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 429-466.

Endülüs İspanyası'nda, kadınlar diğer İslam ülkelerine kıyasla olağanüstü bir özgürlük ve rahatlık içinde yaşamaktaydılar. Bu dönem, kadınların sadece ev işleriyle sınırlı kalmadığı, aksine istedikleri yenilikçi ve kültürel etkinliklere katılma fırsatı buldukları bir çağı temsil eder. Kadınlar, kendi yetenekleri doğrultusunda ilim ve edebiyat alanlarında erkeklerle eşit koşullarda yarışabilme imkanına sahipti. Bu dönemde, müzikten şiire kadar birçok edebî sanatta kadınlar, erkek meslektaşlarına meydan okuyarak kendilerini ön plana çıkarıyorlardı.⁵⁰ İbn Zuhr'un kız kardeşi kendisini tıp alanında yetiştirmiş meşhur hekimlerdendi.⁵¹ Endülüs medeniyeti, kadınların eğitimdeki başarılarından felsefe ve tıp alanındaki ilerlemelere kadar geniş bir yelpazede önemli katkılarda bulunmuş ve bu etkiler zamanla Batı dünyasına da yayılmıştır.

İbn Rüşd'ün belirttiği gibi, erkeklerle kadınlar arasında temelde bir eşitlik vardı, ancak bu eşitlik, bireylerin sahip oldukları yeteneklere dayalı olarak farklılık gösterebilirdi. Bu durum, kadınların müzik icrasında erkeklerden daha yetenekli oldukları gibi belirli alanlarda üstünlük sağlayabildikleri anlamına gelmekteydi. Endülüs İspanyası'ndaki kadınların bu dönemdeki özgürlükleri, diğer İslam topluluklarının aksine sosyal ve kültürel katılım konusunda daha geniş bir alan sunmaktaydı.⁵²

İbn Rüşd'ün belirttiği gibi, erkeklerle kadınlar eşitti ancak yeteneklerine göre farklılıklar ortaya çıkabilirdi. Bu, erkeklerin kadınlardan daha yetenekli olduğu anlamına gelmez; aksine, kadınlar özellikle müzik alanında erkekleri geçme konusunda daha becerikliydiler. Geleneksel cinsiyet rollerinin dışında, kadınlar güçlerinin yetmediği meslekler dışında erkeklerin yaptığı her türlü mesleği başarıyla icra etmişlerdir. Bu, kadınların sadece geleneksel normlara değil, aynı zamanda kendi potansiyellerine ve ilgi alanlarına odaklanarak toplumlarına değer kattıkları bir

⁵⁰ Şeyban, a.g.e., s. 133.

⁵¹ Corci Zeydan, *İslam Uygarlıklar Tarihi*, (Çev: Nejdet Gök), Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 145.

⁵² Şeker, a.g.e., s. 396.

dönemin yansımasıdır. Bu bağlamda, Endülüs İspanyası'ndaki kadınların özgürlükleri ve yetenekleri, zamanlarının ilerisinde bir perspektifi yansıtmaktadır.⁵³ Endülüslüler, giyim ve kuşam konusunda büyük bir özen gösteren bir topluluktur. Endülüslü bir kişi, genellikle pamuk, keten veya yünlü kumaştan yapılmış bir giysi giyerdi. Eşraf sınıfına mensup olanlar genellikle evlerinden çıkarken başlarına sarık veya benzeri başörtüler takarlardı. Saçlarını sarmayanlar ise genellikle saçlarını kulaklarının üzerine bırakırlardı. Temizlik, Endülüs toplumunda oldukça önemli bir konuydu. Bir rivayete göre, bir kişinin yalnızca bir dirhem parası olsa, bu paradan bir kısmını sabun almak için harcardı. Kurtuba'da, gelişmiş kanal ve boru sistemleri sayesinde suyun evlere ulaştığı bir altyapı bulunuyordu. Hamamlar da bu dönemde oldukça yaygındı.⁵⁴

Endülüs'te mescidler, çarşılar ve diğer toplu kullanım alanlarının temizlik, bakım ve korunması, bu mekanları kullananların sorumluluğundaydı. Mescidlerin ve çevrelerinin temizliğini sağlamak için çeşitli düzenlemeler yapılmış, muhtesibler (şehir görevlileri) bu konuda denetimler gerçekleştirmişlerdir. Mezarlıklarda da temizlik ve düzeni korumak amacıyla çeşitli yasaklar getirilmiştir.⁵⁵

Endülüs'teki mimari planlamada mescidler, diğer İslam topluluklarında olduğu gibi önemli bir rol oynuyordu. Şehir mimarisi genellikle mescidlere göre düzenlenmiş, çarşılar ve dükkanlar genellikle mescidlerin etrafında konumlanmıştır. Mescidler, dini, siyasi ve ilmi konularda merkezi bir rol oynamış, ilim halkalarının oluştuğu, toplantıların düzenlendiği, bildirilerin okunduğu ve küçük anlaşmazlıkların çözüldüğü yerler olarak hizmet etmiştir. Fakat büyük anlaşmazlıkların çözümü için mahkemeye başvurulması gerekiyordu.⁵⁶

Endülüs'ün zengin yemek kültürü, çeşitli özel yemek türleriyle ön plana çıkar. Mirkâs, mücebbenat, sedef, şabil, serid (tirit) ve heris gibi yemek çeşitleri özellikle

⁵³ Özdemir, a.g.e., s. 54-55.

⁵⁴ Viardo, a.g.e., s. 432.

⁵⁵ Ergüven, a.g.m., s. 152.

⁵⁶ Ergüven, a.g.m., s. 153.

öne çıkan lezzetler arasındadır. Ayrıca dönemin mutfağında Zellâbbiye, kek ve zebzerîn gibi tatlı çeşitleri de popüler hale gelmiştir. Bu yemek çeşitleri çoğunlukla yarımada'nın güneydoğu bölgelerinden elde edilen hammadde, meyve, sebze, kesimlik hayvanlar ve deniz ürünleri gibi çeşitli malzemelerden yapılmıştır. Bazı durumlarda ise başka ülkelerden baharat türleri ithal edilmiştir. Zengin mutfak kültürüne sahip olan Endülüs'te, saray ve soyluların ziyafetlerinde aşırılıkların yaşandığı bir döneme işaret eder. Ayrıca büyük şehirlerdeki pazar ve çarşılarında satılan ürünlerin kalitesine ve tartısına dikkat edilmiştir. Yasaklı ürünlerin satışıyla ilgili durumlar ve ürünlerin kalite kontrolü gibi konularda zaman zaman ulema (dini bilginler) ve devlet yöneticileri müdahalede bulunmuş, yiyecek ve içeceklerde aşırılık içeren ürünlerin kullanımı denetlenmiş, bu konuda risaleler yazılmış ve fetvalar verilmiştir.⁵⁷

Endülüs'te ictimai hayat, siyasi ve ekonomik koşullarla paralellik göstermiştir. Devlet yönetiminde güven ortamının oluşturulduğu ve siyasi istikrarın sağlandığı dönemlerde, halkın refah seviyesi oldukça gelişmiştir. Tarım, Endülüs ekonomisinin temelini oluşturmuş ve geniş tarım arazileri, verimli topraklar, bol su kaynakları ve Endülüslülerin bağ, bahçe ve çiçek yetiştiriciliğine olan ilgisi, tarımın gelişmesine katkıda bulunmuştur.⁵⁸

Endülüs'te tarım arazilerinin kiraya verilmesi yaygın bir uygulamaydı. Tarımın yanı sıra ticaret ve zanaat da önemliydi. Endülüs halkı, madencilik, cam ve dokumacılık gibi çeşitli zanaatlarla uğraşıyorlardı. Ticaret, 'sûk'adı verilen, her bir mal için özel olarak tahsis edilmiş özel çarşılarında gerçekleştiriliyordu. Bu çarşılar, meslek ve ticaret türüne göre ayrı ayrı sınıflandırılmıştır.⁵⁹

Endülüs İspanyası'nda çarşılar, düzen ve denetleme açısından dikkat çekici bir düzen içinde faaliyet göstermekteydi. Çarşılar, düzenli aralıklarla denetlenen tartı ve

⁵⁷ Salim Aydüz, "Endülüs'ün Avrupa'ya 10 Muhteşem Hediyesi", *Derin Tarih Dergisi*, Özel Sayısı 4 (Aralık 2015), s. 99.

⁵⁸ Ergüven, a.g.m., s. 154.

⁵⁹ Ahmet Gürkan, *İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1969, s. 171.

ölçülerle işliyordu. Esnafların mal varlıkları da belirli periyotlarda detaylı bir şekilde sayılıyor ve kaydediliyordu. Bu uygulamalar, ticaretin adil ve şeffaf bir biçimde gerçekleşmesini sağlayarak tüketici güvenini arttırıyordu. Vergi sistemleri açısından, Endülüs İspanyası Hristiyan devletlere kıyasla daha makul bir düzeyde vergilendirme uyguluyordu. Bu durum, toplumun genel ekonomik yapısına uygun bir vergi politikasının benimsendiğini gösteriyordu. Tarım ve ticaretin etkisiyle bölgede yüksek gelir elde ediliyordu. Bu, vergi gelirlerinin büyük ölçüde tarım ve ticaret faaliyetlerinden kaynaklandığını ve bu sektörlerin ekonomik gücünü temsil ettiğini göstermekteydi. Endülüs İspanyası'nın ekonomik başarısı, düzenli ticaretin yanı sıra tarımın da önemli bir rol oynadığına işaret etmektedir. Bu dönemde tarım, geniş arazi kullanımı ve sulama sistemlerinin etkisiyle verimli bir şekilde yapılmakta, bu da bölge ekonomisinin sağlam temeller üzerine oturmasına katkı sağlamaktadır.⁶⁰ Suyun buharlaşmasını engellemek amacıyla yeraltından geçirdikleri sulama kanalları, tarımsal verimliliği artırmış ve tarımsal üretimi desteklemiştir. Yeni bitki çeşitlerin ithalatı ve gübreleme, aşılama ve su yönetim tekniklerinin birlikte uygulanması sonucunda kalite artırmıştır. Peyzaj mimarisi ve botanik alanında yapılan faaliyetler ile ortaya çıkan bahçeler adeta İslamiyetin ahiret inancında müslümanlara vaad edilen cennet bahçelerini andırıyordu.⁶¹

El-Hakem, edebiyata ve sanata tutkun bir hükümdardı. Dünyanın dört bir yanından kitaplar getirtiyor ve bunlar için servet değerinde para harcıyordu. Birçok kütüphane yaptırdı ve kütüphaneleri meraklı olduğu kitaplarla doldurttu. Kitapların nerden geldiğini ve genel bilgilerini üzerine yazdırdı. İlme ve bilime aşık olan hükümdar alimin ve ilimin koruyucusu olarak anıldı. El Hakem zamanında kadınlar da iyi eğitim almış akademisyenlerdi. Şiir, edebiyat ve güzel yazı yazma gibi edebi sanatlarla ilgileniyorlardı. Lübna isimli kadın alim matematik alanında dehaydı. Kültür ve birçok alanda kendini yetiştirmiş zeki Lübna II. Hakem'in yazmanı gibi görev yapıyordu. Kasabalar, çiftlik evleri, kuleler inşa edildi, 600 camii,

⁶⁰ Ergüven, a.g.e., s. 100.

⁶¹ Jerrilynn D. Doods, *Al-Endalus: The Art Of Islamic Spain*, The Metropolitan Museum Of Art, New York 1992, s. 163-164.

imarethaneler okullar ve 900'e yakın hamam yaptırdı. Halk tarıma teşvik edildi, sulama yöntemleri geliştirildi ve sulama yapabilmek için göller oluşturuldu.⁶²

Endülüs'ün endüstri sektörü her zaman parlak bir seviyede olmuştu. Özellikle dokumacılık, demircilik, gemi yapımı, madencilik gibi sektörlerde ileri düzeydeki faaliyetler, Endülüs'ü diğer bölgelerden ayıran özellikler arasındaydı. Endülüs'ün ekonomik başarısı, özellikle tarım, ticaret ve endüstri alanındaki ilerlemelerle şekillenmiş ve bu durum, bölgenin zengin ve çeşitli bir medeniyetin merkezi olmasına katkıda bulunmuştur.⁶³

2.2.2. İdarî ve Askerî Hayat

Endülüs İslam Devleti, idarî ve askerî alanlarda dikkat çeken bir yapıya sahipti. Bu dönemde, Endülüs coğrafyasında birbirinden bağımsız emirliklerin varlığı göze çarparken, genelde birinci emirin (Emirü'l-Mü'minin) liderliğinde bir araya gelmişlerdir. Başkent Kurtuba (Córdoba), Endülüs'ün kültürel ve idari merkezi olarak önem kazanmıştır. Bu merkez, Endülüs Emevi Devleti'nin zirvesinde bilim, kültür ve sanatın geliştiği bir odak noktasıydı.⁶⁴ Endülüs, hoşgörü ve çeşitliliğiyle tanınan bir yönetim anlayışına sahipti, bu da Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar arasında birlikte yaşama imkanı sağlamıştı.⁶⁵

Askerî hayatta Endülüs, çeşitli emirlikler arasında dengeyi sağlamayı başarmıştı. Bu denge, iç çatışmaların en aza indirilmesi ve istikrarın korunmasıyla mümkün olmuştur. Endülüs ordusu, yenilikçi askeri teknikleri benimsemiş, kale inşası, kuşatma stratejileri ve savaş sanatında gelişmeler kaydetmiştir. Berberi ve Arap unsurları, ordunun önemli bir parçasını oluştururken Sarıksızlar ve Kutama askerleri

⁶² José Antonio Conde, *Historia De La Dominación De Los Árabes En España: Sacada De Varios Manuscritos Y Memorias Arábigas*, Imprenta de R. Vicente, Madrid 1874, s. 129- 165.

⁶³ Gürkan, a.g.e., s. 195.

⁶⁴ Conde, a.g.e., s. 167.

⁶⁵ Fıras Alkhateeb, *Kayıp İslam Tarihi: Müslüman Medeniyetini Yeniden Keşfetmek*, (Çev: Mustafa Alican), Timaş Yayınları, İstanbul 2020, s. 149.

gibi özel birimler de öne çıkmıştır. Endülüs İslam Devleti, idarî ve askerî hayatındaki başarılarıyla hem İslam dünyasında hem de Avrupa'da uzun süreli etkiler bırakmıştır. Hoşgörü, kültürel çeşitlilik ve entelektüel gelişim, bu dönemin temel unsurları arasında yer almış ve Endülüs'ü tarihsel bir zenginlik merkezi haline getirmiştir.⁶⁶

Emevî halifeliği, kurulup geliştiği dönemde Batı'da Doğu'daki Emevî hükümet teşkilatına benzer bir yönetim yapısı benimsemiştir. Halifelik makamı, genellikle ordu mensupları ve ileri gelen asil tabakanın katılımıyla gerçekleşen bir seçim süreciyle belirlenirdi. Bu seçim, halife adayları arasında çoğunluğu elde etmiş olan kişiye halifelik unvanını kazandırıyordu. Ancak Emevî halifeliğinde devlet başkanlığı makamı genellikle tevarüs (miras) yoluyla bir sonraki kişiye geçiyordu. Yani, önceki halifenin ailesinden bir sonraki halife belirleniyordu. Bu durum, Emevî hanedanının devletin en üst düzey liderliğini uzun süre elinde tutmasını ve bu liderliği bir aile geleneği haline getirmesini sağlamıştır. Emevî halifeliğinde yönetim, genellikle merkezi otoritenin güçlü olduğu bir yapıya sahipti. Bu, hükümetin geniş bir coğrafyayı yönetme yeteneğine sahip olduğunu gösterirken, aynı zamanda yerel yönetimlerin etkisi ve özerkliği de dikkate alınıyordu. Bu, Emevî İmparatorluğu'nun geniş ve çeşitli topraklara sahip olmasının bir sonucuydu.

Öte yandan Emevî halifeliğinde yaşanan yönetim biçimi, farklı kültürleri, dinleri ve etnik grupları bir araya getiren birçoklu yapıya işaret etmektedir. Bu çok kültürlü yapı, Emevî İmparatorluğu'nun zengin kültürel mirasını ve çeşitli alanlardaki gelişmelerini desteklemiştir. Vezirlerin üzerinde "hacip" unvanıyla görev yapan birisi, Halife ile vezirler arasında aracı konumunda yer alıyordu. Vezirlere bağlı, vezirlerin katılımıyla oluşturulan bir divan bulunuyordu. Polisin yetkisinde olan işler, "sahibü's-şurta" adında özel bir hakim tarafından yönetiliyordu.⁶⁷ Ayrıca "sahibu'l-mezâlim" adı verilen başka bir özel hakim de kamu ve devlet işlerinde çalışan memurlara ve idarecilere yönelik yapılan şikayetleri inceleme ve hukuki çözümler bulmakla görevliydi. Hakimler; para, hapis, kısas (intikam), kamçılama, dinden

⁶⁶ Ergüven, a.g.m., s. 155- 163.

⁶⁷ Gürkan, a.g.e., s. 196.

çıkma (irtidat) gibi cezaları verebiliyorlardı. Ticari işlemlerin yürütüldüğü çarşı ve pazarların kontrolü, ağırlık ve uzunluk ölçü aletlerinin güvenilirliğini denetleme gibi işlerle uğraşan "muhtesib" adlı bir memur da bulunmaktaydı.⁶⁸ Ayrıca muhtesib, kumar, diğer talih oyunları, gayrimeşru ilişkiler ve sokaklarda giyilen elbiselerin şekil ve tarzları gibi konularda müdahalede bulunma yetkisine sahipti. Bu organizasyon, Emevî halifeliğinde hükümetin genel yapısını temsil ediyordu ve doğu-batı arasında benzerlik gösteriyordu.⁶⁹

Endülüs Emevîleri döneminde ordu, temel olarak üç ana gruptan oluşuyordu: İlk grup, 741 yılında Kuzey Afrika tarafından Endülüs'e topluca geçen Şam'dan gelen askerleri içeriyordu ve bu gruba "Ecnad" deniyordu. Bu askerler devlete devamlı olarak askerlik görevinde bulunuyor ve bu hizmetleri sebebiyle el-Kuveru'l Mecennede adı verilen askeri birimlere ait alanlarda ikamet ediyorlardı. Bu alanlardaki zımmîlerin kazançlarından alınan haraçların üçte biri kendilerine ödeniyor, ayrıca zorunlu olan öşür (zakat) vergisini devlete vermekten muaf sayılıyorlardı. Diğer bir grup ise fetih ordularının beraberinde Endülüs'e ulaşan Arap ve Berberi askerleriydi. Bu grup, fetih sırasında ele geçirdikleri topraklara yerleşiyor ve zamanla ülkenin yerli halkına benzeyen bir konuma geçiyordu.

Bu askerlere "Belediyyûn" denilmekteydi ve sürekli olarak iki livanın savaşa her an hazır durumda bulunması gerekiyordu. Üçüncü grup ise "haşem" olarak adlandırılmaktaydı ve hükümdarın özel seçilmiş muhafız birliğini oluşturuyordu. Bu askerler, hükümdarın güvenliğini sağlamakla görevliydi ve sürekli olarak askeri alanda hizmet vermek durumundaydılar. Haşem, ordunun en eğitilmiş bölümünü temsil ediyordu. Ayrıca Müslüman ordularında zaman zaman gayrimüslimlere de yer verildiği bilinmekteydi, ancak Endülüs'te bu uygulamaya daha sık karşılaşıldığı ifade

⁶⁸ Mustafa Hizmetli, "Endülüs'te Hisbe ve Muhtesip", *İslamiyat Dergisi*, Cilt:7, Sayı: 4, 2004, s.105-116.

⁶⁹ Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, TDV Yayınları, Ankara 2013, s. 19-20.

edilebilir. Farklı din ve etnik gruplardan gelen askerlerin, Endülüs ordusunu çeşitlendirdiği ve zenginleştirdiği söylenebilir.⁷⁰

2.2.3. Eğitim ve Öğretim

Eğitim ve öğretim, Endülüs İslam medeniyetinin önemli unsurlarından biridir. Endülüs, İslam'ın İber Yarımadası'na yayılmasıyla birlikte birçok alanda önemli gelişmeler kaydetmiştir. Bu eğitim ve öğretim alanını da kapsamaktadır.⁷¹ İbn Hazm eğitim üzerine ciddi çalışmalar yapmış ve eğitimcinin üstlendiği misyonun önemine vurgu yapmıştır. Öğrenmeye hevesli kimselerle ilmin paylaşılması gerektiğini söylemiştir. Çocukların eğitim öğretim hayatına 5 yaşına geldiğinde başlamalarını tavsiye etmiştir. Araştırmaları sonucunda kendine has bir müfredat oluşturmuştur. Bu müfredatın içeriği şu şekildedir: Öklid'in eseri Usul'ül Hendese'yi okumalıdır, Batlamyus'un eseri Büyük Bileşim'i astrolojiyi kavramak için öğrenilmelidir. Mantık ilmini kavramaları gereklidir, eskilerin yapmış olduğu hataları yapmamak için tarih okunmalıdır; tabiat ilmi başlığı altında botanik, zooloji, meteoroloji gibi ilimler olmalıdır. Kur'an-ı Kerim'i okuyup anlamalı ve şer-i kanunlar öğrenilmelidir.⁷²

Endülüs medeniyetinde eğitim ve öğretim, İslam altın çağıının bir parçası olarak büyük bir gelişme ve zenginlik gösterdi. Bu dönemde Endülüs; bilim, sanat, felsefe, tıp ve matematik gibi alanlarda önemli ilerlemeler kaydetti. Eğitim, toplumun her kesimine yönelik geniş kapsamlı bir yapıya sahipti.⁷³

Endülüs'te eğitim kurumları, medreseler ve kütüphaneler önemli bir rol oynamıştır. Kurtuba, Gırnata ve Sevilla gibi büyük şehirlerde birçok medrese bulunmaktaydı. Bu

⁷⁰ Özdemir, a.g.e., s. 29.

⁷¹ Aydüz, a.g.e., s. 99.

⁷² Müfit Selim Saruhan, "Zahiriliğin Öncüsü İbn Hazm'da Felsefi Meseleler", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı 25, 2006, s. 159-179.

⁷³ Aydüz, a.g.e., s. 99.

medreselerde genellikle dini eğitim verilirdi ancak zaman içinde fen bilimleri, matematik, tıp ve astronomi gibi alanlarda da dersler eklenmiştir.⁷⁴

Bu dönemde Endülüs, medrese sistemleri, kütüphaneler ve çeşitli eğitim kurumları ile bilim, sanat, felsefe ve dini alanlarda birçok alanda ilerlemeler kaydetti. İşte Endülüs'teki eğitim ve öğretimle ilgili ana unsurlar⁷⁵:

- Medrese Sistemi: Endülüs'te medrese sistemi, İslam dünyasının genelinde olduğu gibi önemli bir eğitim kurumu olarak faaliyet gösterdi. Medreseler; dini eğitim, fıkıh, tefsir ve hadis gibi dini bilimlerin yanı sıra matematik, astronomi, tıp, fizik gibi bilim dallarında da eğitim veriyordu.
- Kütüphaneler ve Kitap Üretimi: Endülüs, zengin kütüphaneleriyle bilgi birikimini koruma ve genişletme konusunda önemli bir rol oynadı. Özellikle Kurtuba, Sevilla ve Toledo gibi şehirlerdeki kütüphaneler, yüzbinlerce el yazması esere ev sahipliği yaparak bölgenin entelektüel merkezleri haline geldi.
- Dil ve Edebiyat Eğitimi: Endülüs, Arapçanın yanı sıra İbranice ve Latince gibi dillerde de eğitim veren okullara sahipti. Bu, farklı kültürlerden gelen öğrencilerin bir arada öğrenim görmelerine olanak tanıdı. Endülüs'ün zengin edebi geleneği, dil ve edebiyat eğitimini teşvik etti.
- Matematik ve Astronomi Eğitimi: Endülüs, özellikle matematik ve astronomi alanında ünlüdür. Matematiksel bilimlerdeki gelişmeler, eğitim kurumları aracılığıyla yayıldı. Bu alanlarda yetişmiş bilim adamları ve öğrenciler, Avrupa'ya bilgi ve yöntem transferi sağladı.
- Tıp ve Sağlık Bilimleri Eğitimi: Endülüs, tıp ve sağlık bilimleri konusunda da önemli eğitim merkezlerine sahipti. Tıp eğitimi; anatomi, farmakoloji ve cerrahi alanlarında ilerlemeleri içeriyordu. Bu alandaki bilimsel çalışmalar, öğrencilere geniş bir tıbbi bilgi birikimi kazandırdı.
- Hoşgörü ve Çeşitlilik: Endülüs'teki eğitim sistemi, farklı dinlerden ve kültürlerden gelen öğrencilerin bir arada öğrenim görmelerini sağlayan

⁷⁴ Gürkan, a.g.e., s. 196.

⁷⁵ Muhammed Abdulhamid İsa, *Târîhu 't-ta 'lîm fi 'l-Endelüs*, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1982, s. 378.

hoşgörülü bir yaklaşımı benimsedi. Bu, bilgi ve düşünce çeşitliliğini teşvik etti.

Endülüs'teki eğitim ve öğretim sistemi, çeşitlilik, hoşgörü ve entelektüel birikimi içeren bir dönemi temsil eder. Bu dönemdeki eğitim kurumları ve uyguladıkları sistem, İslam dünyası ve Avrupa toplumlarında uzun süre etkili oldu.

Kurtuba'daki El-Câmi'eş-Şehîr Medresesi, Endülüs'ün önde gelen eğitim kurumlarından biriydi. Bu medrese, çeşitli disiplinlerde derslerin verildiği ve bilginin yayıldığı önemli bir merkez olarak bilinirdi. Medrese, ilim adamları ve öğrencilere geniş bir eğitim yelpazesi sunarak felsefe, mantık, matematik, astronomi, tıp, coğrafya ve dilbilim gibi alanlarda derinleşmelerine imkan tanıyordu. El-Câmi'eş-Şehîr Medresesi'nde öğretilen dersler arasında Arapça, İslam hukuku ve Kuran'ın yanı sıra Yunanca ve Latince gibi diller de bulunuyordu. Bu, öğrencilere çok dilli bir eğitim imkanı sunarak farklı kültürlerden gelen bilgileri entegre etmelerine olanak tanıyordu. El-Câmi'eş-Şehîr Medresesi, Endülüs'ün eğitim alanındaki zenginliğine ve çok kültürlü yapısına önemli katkılarda bulunmuş; ilim adamları ve öğrenciler arasında bilgi paylaşımını teşvik eden bir ortam sağlamıştır.⁷⁶

Kütüphaneler, Endülüs'teki eğitim sistemine muazzam katkılarda bulunmuştur. Özellikle Kurtuba'daki II. El-Hakem Kütüphanesi, İslam dünyasının en büyük kütüphanelerinden biri olarak öne çıkmıştır. Bu kütüphane, zengin koleksiyonuyla Arapça, İbranice, Yunanca, Latince ve birçok başka dilde yazılmış eserlere ev sahipliği yapmıştır. II. El-Hakem Kütüphanesi'nin içeriği, farklı kültürlerden gelen eserlerin bulunabilirliği sayesinde çok çeşitliydi.⁷⁷ Bu durum, öğrencilerin ve bilim adamlarının çeşitli bilgi alanlarında derinleşmelerine ve geniş bir perspektife sahip olmalarına olanak tanımıştır. Kütüphaneler, bilgiye açık erişim sağlayarak, öğrencilerin ve bilim adamlarının kendi alanlarındaki bilgi birikimini artırmış, bu da

⁷⁶ Özdemir, a.g.e., s. 19.

⁷⁷ Alp Hamuroğlu, *Hristiyanlık, İslamlık ve Avrupa: Doğu'dan Batı'ya Uygarlık Kapıları: Endülüs, Sicilya, Haçlı Seferleri*, 7 Renk Basım Yayın ve Filmcilik, İstanbul 2016, s. 152- 159.

genel olarak Endülüs'teki entelektüel atmosferin zenginleşmesine katkıda bulunmuştur.⁷⁸

Endülüs'teki eğitim sistemi, öğrencilere katılımı teşvik eden, bilimsel düşüncüyü önemseyen ve çok kültürlü bir yaklaşım benimseyen bir yapıya sahipti. İslam altın çağının bir parçası olarak kabul edilen bu dönemde, Endülüs, Müslüman, Yahudi ve Hristiyan bilginlerin bir araya gelerek entelektüel bir birikim oluşturduğu bir ortam sunmuştur. İlim adamları, farklı kültürlerden gelen bilgiyi bir araya getirerek çeşitli disiplinlerde önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu entelektüel etkileşim, matematik, tıp, astronomi, felsefe, edebiyat ve diğer bilim alanlarında önemli ilerlemeleri beraberinde getirmiştir. Endülüs'ün eğitim sistemi, öğrencilere geniş bir perspektif sunarak farklı kültürleri anlama ve entegre etme becerisi kazandırmıştır. Müslüman, Yahudi ve Hristiyan bilginler arasındaki bu etkileşim, bilimsel düşünceye ve kültürel çeşitliliğe olan vurguyu artırmıştır. Endülüs'teki eğitim sistemi, bu dönemde dünya çapında bilimsel ve kültürel ilerlemelere öncülük eden bir merkez haline gelmiştir.⁷⁹

Endülüs medeniyetinde eğitim ve öğretim, çeşitli bilim dallarında önemli ilerlemelere sahne olan bir döneme damgasını vurdu. Bu süreç, Avrupa Rönesansı'nı etkilemiş ve dünya çapında bir bilgi devrimine öncülük etmiştir.

2.2.4. İlmî Hayat

Endülüs İslam medeniyeti, ilmi hayat alanında da büyük bir zenginliğe sahipti. İlmî hayat, Endülüs'ün İslam dünyası içindeki entelektüel etkileşimi ve bilimdeki ilerlemeleri içeriyordu. Endülüs, İslam dünyasının genelindeki bilimsel ve entelektüel gelişmelere paralel olarak kendi özgün katkılarını yapmıştır. İlmî hayattaki bu zenginlik, Endülüs'ün altın çağını oluşturan unsurlardan biridir.

⁷⁸Menocal, a.g.e., s44-47.

⁷⁹Hamuroğlu, a.g.e., s. 162.

Endülüs'teki ilmi hayat, tarih boyunca önemli bir merkez olan Endülüs İslam Devleti'nde ilim ve bilim alanındaki gelişmeleri ifade eder. Endülüs'ün İslam medeniyeti içindeki bu dönem, bilim, felsefe, tıp, matematik, astronomi ve diğer ilim dallarında önemli başarıların elde edildiği bir çağı temsil eder. İşte Endülüs'teki ilmi hayatın ana özellikleri⁸⁰:

- Hoşgörü ve Çeşitlilik: Endülüs, farklı kültürlerin ve dinlerin bir arada hoşgörü içinde yaşadığı bir bölgeydi. Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar arasındaki etkileşim, bilim ve ilimde çeşitliliği teşvik etti. Farklı inanç grupları arasındaki bu hoşgörü ortamı, bilgi paylaşımını kolaylaştırdı.⁸¹
- Tercüme ve Çeviriler: Endülüslü müslüman bilginler, Antik Yunan, Roma ve Hint kültürlerine ait eserleri Arapça'ya çevirerek kendi kültürlerine adapte ettiler. Bu tercüme, bilim dünyasında önemli bir bilgi birikiminin bir araya getirilmesine katkı sağladı. Bu dönemde özellikle İspanyolca, Arapça ve İbranice arasında yapılan çeviriler, bilimsel gelişmelerin yayılmasını hızlandırdı.
- Mükemmeliyet Merkezleri: Endülüs, bilimsel ve ilmi çalışmaların yapıldığı mükemmeliyet merkezlerine ev sahipliği yaptı. Özellikle Kurtuba, Sevilla ve Toledo gibi şehirler, bilim adamları, filozoflar ve matematikçiler için önemli merkezler haline geldi. Bu şehirlerdeki kütüphaneler ve üniversiteler, ilmi çalışmaların yapılmasını teşvik etti.
- Matematik ve Astronomi: Endülüslü bilim adamları, matematik ve astronomi alanında önemli gelişmeler kaydettiler. Özellikle Kurtuba'da faaliyet gösteren bilim insanları, matematikte ilerlemeleri Avrupa'ya aktardılar. Astronomi çalışmaları, gözlemler ve hesaplamalar alanında önemli katkılarda bulunuldu.
- Tıp ve Sağlık Bilimleri: Endülüs'teki İslam hekimleri, tıp alanında büyük başarılar elde ettiler. Bu dönemdeki tıp eserleri, Avrupa'da uzun bir süre boyunca referans kaynak olarak kullanıldı. Anatomik çalışmalar, farmakoloji

⁸⁰ Aydüz, a.g.e., s. 92-98.

⁸¹ Parlak, a.g.e., 167-170.

ve cerrahi alanındaki gelişmeler, Endülüs İslam Devleti'nde tıp alanındaki ilerlemeleri temsil eder.⁸²

Endülüs'teki ilmi hayat, bu bölgedeki çeşitliliği, hoşgörüyü ve bilgi paylaşımını vurgulayan önemli bir dönemi ifade eder. Bu ilmi miras, daha sonraki dönemlerde Avrupa Rönesansı'na önemli ölçüde etki etmiştir.⁸³

Endülüs medeniyetindeki ilmi hayat, 8-14. yüzyıllar arasında zirveye ulaşarak İslam altın çağının en parlak dönemlerinden birini oluşturmuştur. Bu dönemde Endülüs, çeşitli bilim dallarında önemli katkılarda bulunan birçok bilim insanına ev sahipliği yapmıştır.⁸⁴ Matematik alanında, Endülüs'teki Müslüman bilim insanları, Hint-Arap rakamlarının Avrupa'ya tanıtılmasında önemli bir rol oynamış ve cebirsel hesaplamalarda büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Escorial kütüphanesinde muhafaza edilen Arapça rakamlarla ilgili Arapça el yazması iki eser hala günümüzde tarihçiler tarafından gün yüzüne çıkartılmayı beklemektedir.⁸⁵

Ayrıca matematikteki eserlerin Arapçadan Latinceye çevrilmesiyle, Endülüs'ün matematik mirası Avrupa'ya aktarılmıştır. Astronomi ve astroloji, Endülüs bilim insanlarının öne çıkan alanlarından biridir. Bu dönemde, gökbilimdeki eserler, Grek, Hint ve İslam kültürlerinden gelen bilgilerin sentezini içeriyordu. Müslüman astronomlar, özellikle çalışmalarında yıldızların hareketleri, gökyüzündeki cisimlerin konumu ve astronomik tablolar üzerine yoğunlaştılar. Tıp alanında, Endülüs, İbn Sina'nın eserleri üzerine inşa ederek önemli ilerlemeler kaydetmiştir. İbn Zuhr (Avenzoar) ve İbn Rüşd (Averroes) gibi ünlü tıp bilginleri, cerrahi ve anatomide önemli katkılarda bulunarak tıp alanında çığır açmışlardır.⁸⁶

⁸² Özdemir, a.g.e., s. 20.

⁸³ Abdurrahman Ali Hacci, *İslam Fethinden Gırnata'nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi (711-1492)*, (Çev: Kadir Kınar) İlk Harf Yayınevi, İstanbul 2017, s.25-27.

⁸⁴ Özdemir, a.g.e., s. 20.

⁸⁵ Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik: Arap - İslam Bilimleri Tarihine Giriş*, (Çev: Abdurrahman Aliy), Tüba Yayınları, Ankara 2007, s. 134.

⁸⁶ Özdemir, a.g.e., s. 20.

Endülüs'te ilmi hayatın merkezinde geniş kapsamlı bir eğitim sistemi bulunuyordu. El-Câmi'eş-Şehîr Medresesi gibi büyük medreseler, öğrencilere dini eğitim vermenin yanı sıra fen bilimleri, matematik ve felsefe gibi alanlarda da eğitim sunuyordu. Bu medreseler, öğrencilere geniş bir bilgi yelpazesi sunarak çok yönlü bir eğitim almaları noktasında kolaylık sağlamıştır.

Endülüs'ün bilimsel başarıları, özellikle matematik ve astronomi alanlarında önemli gelişmeleri içermekteydi. Müslüman matematikçi ve astronom Alhazen (İbn el-Heysem), ışığın yansımaları ve kırılması konularındaki çalışmalarıyla modern optiğin temellerini atmıştır. Ayrıca trigonometride önemli katkılarda bulunmuş ve gökyüzündeki yıldızların hareketleri üzerine detaylı gözlemler yapmıştır.

Endülüs, tıp alanında İbn Sina'nın eserleri gibi önemli temel bilgileri kullanarak büyük ilerlemeler kaydetmiştir. İslam altın çağı boyunca, Endülüs bölgesinde yetişen birçok ünlü tıp bilgini, tıp alanında çeşitli disiplinlerde derinleşmiş ve önemli katkılarda bulunmuştur. Özellikle, İbn Zuhr (Avenzoar), Zerkali ve İbn Rüşd (Averroes) gibi ünlü tıp bilginleri, cerrahi ve anatomide öne çıkan önemli katkılarda bulunmuşlardır. İbn Zuhr, cerrahi alanında yaptığı çalışmalarla tanınırken İbn Rüşd, tıp ve felsefe alanlarında yaptığı etkileyici çalışmalarla bilinir. Bu bilginler, antik Yunan ve Roma tıp geleneğini İslam dünyasındaki bilgilerle birleştirerek yenilikçi yaklaşımlar geliştirmiş ve tıp bilimine önemli katkılarda bulunmuşlardır.⁸⁷

Endülüs'teki tıp bilgileri, diğer İslam bölgelerine ve Avrupa'ya aktarılmıştır. Bu bilgi transferi, tıp eğitimi ve uygulamasında büyük ilerlemelere yol açmıştır. Endülüs'teki tıp merkezleri, öğrencilere pratik deneyimler ve teorik bilgiler sunarak tıp eğitiminde çığır açıcı bir rol oynamıştır. Ayrıca çeşitli tıp eserleri tercüme edilerek diğer kültürlerle paylaşılmış, bu da tıp biliminde geniş bir etkileşime ve ilerlemeye olanak tanımıştır.⁸⁸ Bu dönemdeki tıp alanındaki bu ilerlemeler, sonraki yıllarda Orta Çağ

⁸⁷ Hamuroğlu, a.g.e., s. 159.

⁸⁸ Hitti, a.g.e., s. 790-795.

Avrupa'sında ve diğer İslam bölgelerinde tıp biliminin gelişimine büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Endülüs'teki tıp geleneği, çeşitli kültürleri bir araya getiren ve bilgi paylaşımını teşvik eden bir merkez olarak öne çıkmıştır.⁸⁹

Endülüs bilginleri, eserlerini kaleme alırken Arapça, İbranice, Ladino gibi farklı dilleri kullanma eğilimindeydiler. Bu çok dilli yaklaşım, Endülüs'ün zengin kültürel mozaik içinde farklı topluluklar arasında etkileşimi artırmıştır. Bilginler, eserlerini bu çeşitli dillerde yazarak, bilgiyi sadece kendi topluluklarıyla değil aynı zamanda diğer dilleri konuşan topluluklarla da paylaşma amacındaydılar. Özellikle II. El-Hakem Kütüphanesi gibi büyük kütüphaneler, bilim adamlarına geniş bir kaynak yelpazesi sunmuştur. Bu kütüphaneler, Arapça, İbranice, Latince ve diğer dillerde yazılmış eserleri bir araya getirerek bilim, felsefe, tıp ve diğer alanlardaki bilgilerin paylaşımını teşvik etmiştir. Bu, Endülüs'ün entelektüel atmosferini zenginleştirmiş ve farklı kültürler arasında yoğun bir bilgi alışverişi sağlamıştır. Bu çok dilli yaklaşım, Endülüs'ün altın çağında bilim, sanat ve düşüncüyü zenginleştiren ve ilerleten bir faktör olmuştur. Bilginlerin eserlerini farklı dillerde kaleme almaları, bu dönemdeki entelektüel canlılığın ve bilgi alışverişinin temelini oluşturmuştur.⁹⁰

Endülüs ilmi hayatı; Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar arasında entelektüel bir etkileşimi mümkün kılarak farklı inançlardan gelen bilim insanlarının işbirliği yapmasına olanak tanımıştır. Bu dönemde, bilim insanları kendi inançlarından bağımsız olarak, ortak bir amaç etrafında bir araya gelmiş ve bilimsel ilerlemenin sınırlarını zorlamışlardır. Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar arasındaki bu entelektüel etkileşim, farklı kültürlerden gelen bilginlerin bir araya gelerek ortak projelerde çalışmalarını sağlamıştır. Bilim, felsefe, matematik, tıp gibi çeşitli alanlarda yapılan çalışmalar, farklı inançlardan gelen insanların bir araya gelerek bilgi ve deneyimlerini paylaşmalarının bir ürünüdür. Bu entelektüel etkileşim, Endülüs'ün özgün bir atmosfer oluşturmaya ve bilgi alışverişinin sadece kendi sınırları içinde değil, geniş bir coğrafyaya yayılmasına olanak tanımıştır. Ortak bir

⁸⁹ Hamuroğlu, a.g.e., s. 159.

⁹⁰ Aydüz, a.g.e., s. 100.

bilimsel dil ve anlayış, farklı kültürlerden gelen bilim insanlarının işbirliği yapmasını kolaylaştırmış ve bu işbirlikleri, hem Endülüs'te hem de daha geniş bir perspektifte bilimsel gelişmeye katkıda bulunmuştur. Bu entelektüel etkileşim, sadece bilim dünyasını zenginleştirmekle kalmamış, aynı zamanda farklı kültürler arasında anlayış ve hoşgörüyü teşvik etmiştir. Bu dönemde yaşanan entelektüel birliktelik, Endülüs'ü bir bilgi merkezi haline getirerek, bu medeniyetin öne çıkmasına ve Avrupa'nın genel bilgi birikimine katkıda bulunmasına sebep olmuştur.⁹¹

Endülüs medeniyetindeki ilmi zenginlikler, Avrupa Rönesansı'na ilham kaynağı olmuş ve dünya çapında bir bilgi devrimine öncülük etmiştir. Bu dönemin bilimsel mirası, sadece kendi coğrafyasında değil, aynı zamanda Avrupa ve diğer bölgelerde de büyük etkiler bırakmıştır. Endülüs'ün bilim, felsefe, matematik, tıp ve astronomi gibi alanlardaki önemli katkıları, Avrupa Rönesansı'nın temelini oluşturmuş ve bu dönemdeki bilimsel ilerlemelerin hız kazanmasına öncülük etmiştir. Endülüs'teki bilim insanlarının eserleri, özellikle Arapça'dan Latince'ye yapılan çevirilerle Avrupa genelinde yayılmıştır. Bu eserler, Rönesans döneminde Avrupa'da bilim ve sanatın canlanmasına katkıda bulunmuş, yeni düşünce ve keşiflere zemin hazırlamıştır. Bu nedenle, Endülüs medeniyetinin bilimsel mirası, günümüzde bile birçok alanda referans olarak kullanılmaktadır. Endülüs'te geliştirilen bilimsel yöntemler, matematikteki ilerlemeler, tıp alanındaki keşifler ve felsefi düşünceler, Avrupa Rönesansı'nın aydınlanmasına ve modern bilimin temellerinin atılmasına öncülük etmiştir. Bu dönemdeki entelektüel miras, sadece bilimsel alanda değil, aynı zamanda kültürel, sanatsal ve felsefi açıdan da büyük bir etki bırakmıştır.⁹²

Sonuç olarak Endülüs medeniyeti, tarih boyunca birçok kültürün, dinin ve bilim alanının etkileşimine tanıklık etmiş, öne çıkan bir medeniyet olmuştur. Bu dönemde, özellikle 8 ile 14. yüzyıllar arasında Endülüs İslam devleti, bilim, sanat, mimari ve entelektüel alanda büyük başarılar elde etmiştir. Endülüs'ün bilim ve eğitim alanındaki zenginliği, matematik, astronomi, tıp, felsefe ve daha birçok alanda

⁹¹ Özdemir, a.g.e., s. 21.

⁹² Hamuroğlu, a.g.e., s. 160.

yapılan önemli çalışmalarla kendini göstermiştir. Bilim insanları, farklı kültürlerden gelen bilginlerle işbirliği yaparak, özgün ve çeşitli bir bilgi birikimini ortaya çıkarmışlardır.

Ayrıca Endülüs medeniyeti, farklı dinlere mensup toplulukları bir araya getirerek, hoşgörü ve işbirliği kültürünü teşvik etmiştir. Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar arasındaki etkileşim, bilim, sanat ve kültürde çeşitliliğin ve zenginliğin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Endülüs'ün ekonomik başarıları, tarım, ticaret ve sanayi alanlarındaki ilerlemelerle şekillenmiştir. Özellikle Kurtuba şehri, ekonomik refahın merkezi olmuş ve büyük bir nüfus barındırmıştır. Sonuç itibarıyla, Endülüs medeniyeti, tarih boyunca önemli bir köprü görevi görmüş, bilim ve kültürde ilerlemenin ve hoşgörünün simgesi olmuştur. Bugün Endülüs'ün mirası, dünya çapında bilim ve kültür alanında derin etkiler bırakmıştır.

3. ENDÜLÜS MEDENİYETİNİN BATI'YA ETKİSİ

Endülüs'ün ışıldayan medeniyetinin zirvesi, Batı'nın uyanışının ilk belirtileriyle karşılaştığı kritik bir dönemdi. II. Friedrich döneminde, özellikle Toledo'nun aydınlığıyla, Endülüs medeniyeti kültür aktarımının doruk noktasına ulaştı. Bu dönem, Avrupa'nın gözlerini yeni bir bilgi çağına açtığı ve Iber Yarımadası'ndaki bu medeniyetin Batı'ya ilham kaynağı olduğu bir evre oldu. İslam medeniyetinin altın çağıyla uyanan Batı arasındaki bu etkileşimin en önemli katalizörlerinden biri, Endülüs'ün coğrafi konumu oldu. Avrupa'nın kapı komşusu olan bu medeniyet, bilgi ve kültür transferinin ana merkezi haline geldi. Bu kültür aktarımının öncülerinden biri, araştırmacı gezgin Gerbert d'Aurillac'dı. Gezgin, bilgiye duyduğu açlıkla önce Kurtuba'yı, ardından İspanya'nın farklı şehirlerini üç yıl boyunca dolaştı. Bu gezinin II. Hakem'in halifeliğine denk geldiği dönem, Endülüs medeniyetinin Avrupa'ya olan etkileşiminin zirvesiydi.⁹³ Gerbert, Endülüs'teki bu süreçte İslam medeniyetinden etkilendi ve onların üstün ilim ve kültürünü keşfetmek, Avrupa Hristiyanlarına da aktarma arzusuyla dolup taşı. VI. Alfonso'nun Toledo'yu işgali, büyük kütüphaneleri ve binlerce eseri tercüme ettirme faaliyetinin başlamasını sağladı. Çevirinin merkezi olan Toledo, uzun yıllar boyunca tercüme faaliyetlerini sürdürdü ve sonrasında tarihçi ve araştırmacılar tarafından bir tercüme okulu olarak anıldı.⁹⁴ Toledo'da Arapçaya tercüme edilen bilimsel çalışmalar, Batı dillerine de çevriliyordu. Avrupa'da, bilimsel çalışmalar genellikle din adamları tarafından yürütülürken, Endülüs'ün bilimle tanışması, özellikle Grekçe eserlerin tercüme hareketiyle başladı. Bu, Avrupa'da bilim alanındaki ciddi çalışmaların temelini attı ve Endülüs'ün zengin mirası, Batı medeniyetinin gelecekteki evrimine önemli bir ivme kazandırdı.⁹⁵

⁹³ Abdurrahman Bedevi, *Batı Düşüncesinin Oluşumunda İslam'ın Rolü*, (Çev: Muharrem Tan), İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 47- 48.

⁹⁴ Ahmed Gülümser, "Toledo Çevirmen Okulu ve Avrupa Üzerine Etkisi", *Kastamanu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:7, sayı: 1,(Eylül 2023), s. 281-284.

⁹⁵ Bedevi, *a.g.e.*, s. 47- 48.

Endülüs Medeniyeti'nin Batı'ya etkisi oldukça önemli ve geniş kapsamlıdır. Bu etki, özellikle bilim, sanat, felsefe, tıp, tarım, ticaret ve kültür alanlarında ortaya çıkmıştır. Bu bölümde Endülüs Medeniyetinin Batı'ya taşınmasında etkili olan yollardan bahsettikten sonra hangi alanda etkilediği ile ilgili bilgiler verilmiştir.

3.1. İspanya ve Endülüs'ün Buluşması

Endülüs halkı ve İspanyollar, yaklaşık sekiz yüzyıl süreyle aynı toprakları paylaşarak sürekli iletişim halindeydiler. Bu ilişkiler sadece düşmanlık veya savaşla sınırlı değildi; aksine askeri, siyasi, ticari, kültürel ve diplomatik alanlarda sürekli etkileşim içerisindeydiler. Bu uzun süreli etkileşim, Hristiyanlarla Müslümanların birbirlerinden etkilenmelerine ve kültürel alışverişe yol açtı. Özellikle Endülüs'ün rolü önemliydi, çünkü genellikle İspanya'ya kıyasla daha öncü bir rol üstlenmişti. Richard Southern'ın belirttiği gibi, karanlık Orta Çağ Avrupası'ndan yeniçağa geçişteki radikal değişimlerin birçoğu İspanya, özellikle de Müslüman İspanya (Endülüs) tarafından tetiklendi. İspanya, İslam kültüründen büyük ölçüde etkilenen ve bu nedenle üzerine en çok düşünen ülke olarak öne çıktı. İspanyol düşüncesinin genel olarak İslam'a karşı şiddetli, uzlaşmaz ve katı olduğu düşünülse de, bu imaj sadece belirli kısa dönemleri yansıtmaktadır. Özellikle IX. ve XVI. yüzyıllar arasında İspanyol etkisi çeşitliydi ve genellikle makul ve olumlu niyetliydi. Bu uzun dönemde, İspanya'nın etkisi çeşitli olmasına rağmen, genellikle anlayışlı ve iyi niyetliydi. İspanya, şiddet ve hoşgörüsüzlüğün öncüsü olduğu dönemde bile, bu durum, o dönemin şartları göz önüne alındığında anlaşılabilir bir karşı koyma olarak değerlendirilebilir. İspanya'daki Hristiyan toplumunun durumu, özellikle dokuzuncu yüzyılın ortalarında, İslam dünyasındaki benzer topluluklarla birçok ortak özellik taşıyordu. Endülüs İslam devleti altında yaşayan Hristiyanlar, Kuran'ın öğretilerine uygun bir şekilde, vergi ödemek şartıyla korunuyorlardı. Bu vergi, cizye olarak adlandırılıyordu ve Müslüman olmayanlardan alınıyordu. Ancak, vergi ödeyen⁹⁶ Hristiyan topluluklar, kendi kiliseleri, manastırları, papazları ve rahipleriyle birlikte

⁹⁶ Sinan İlhan, "Fetihten Murâbıtlar Dönemine Kadar (711-1091) Endülüs Sosyal Hayatında Yahudiler", *İstem Dergisi*, 14, (2009), 243.

dinlerini özgürce yaşama hakkına sahipti. Kurtuba (Cordoba) emirlerinin hizmetinde çalışan birçok Hristiyan, önemli görevlerde bulunuyordu. Bu dönemde Hristiyan ve Müslüman toplulukları arasında kültürel ve entelektüel etkileşim oldukça yaygındı.⁹⁷ Endülüs medeniyeti, sadece coğrafi sınırları içinde değil, aynı zamanda Pireneler üzerinden Avrupa'ya da etkilerini yaydı. Bu etkileşim, bilim, sanat, edebiyat ve mimari alanlarında önemli bir gelişme ve kültür alışverişi sağladı. Müslümanlar, İspanyol halkının sağlık sorunlarına hekim olarak müdahale ederken, katip olarak da Hristiyan topluluklardan gelen bilgileri kaydettiler. İslam saraylarının memurları, Barselona, Burges ve Lizbon gibi şehirlerde saray faaliyetlerini düzenleyerek kültür alışverişini desteklediler. Bu süreç, hem Hristiyan hem de Müslüman topluluklar arasında birbirlerine etkileşimde bulunma ve öğrenme fırsatı tanıdı. Reconquista hareketi sırasında, İslamlaşmış binlerce Hristiyan, Endülüs'ten Kastilya ve Aragon gibi Hristiyan krallıklarına göç etti. Bu göçmenler, Endülüs'ün zarif kültürünü ve geleneklerini Kastilya ve Aragon'da yaşatmada etkili oldu. Bu dönem, müzik, edebiyat, mimari ve bilimde birçok ilerlemeye tanık oldu. Yahudiler ise Endülüs toplumu içinde önemli bir rol oynadılar. Müslüman ve Hristiyan toplulukları arasındaki kültür ve medeniyet akışını sağlamada etkili bir köprü işlevi gördüler. Yahudi bilginler, Endülüs'teki entelektüel ortamda önemli katkılarda bulundular ve bu dönemde bilim, felsefe, tıp ve matematikte ilerlemeler kaydettiler. Yahudiler, çok kültürlü ve hoşgörülü Endülüs atmosferinde önemli toplumsal ve kültürel etkiler bıraktılar.⁹⁸ Ancak, Reconquista'nın ilerlemesiyle birlikte, Müslüman ve Yahudilere karşı artan zulüm ve baskılar yaşanmış, birçoğu sürgüne zorlanmıştır.⁹⁹

Yahudilerin İslam fetihleri sonrasında yaşadıkları köklü değişiklikler, Goitein'in belirttiği gibi, toplum dışına atılma durumunun sona ermesi ve baskıcı ortamın kalkmasıyla kendini gösterdi. Yahudiler, Müslüman kamu yasasının Yahudi ve Hristiyanlar arasında ayırım yapmamasından faydalandılar. Bu dönemde hazırlanan yasalar, özellikle Bizanslıların Yahudilere uyguladığından daha az baskıcıydı.

⁹⁷ Renihart Dozy, *Spanish Islam*, (Trans: Ernest Bruce Iwan-Müller), Chatto Windus Puplicher, Londra 1913, s. 264-268.

⁹⁸ İlhan, a.g.e, 243.

⁹⁹ Lütfi Şeyban, "Hristiyan İşgalinde Endülüs Şehirleri", *Eskiye Dergi*, (Bahar 2006), s. 22-31.

Yahudiler, Müslüman fatihlere yardım etmeleri ve onlarla müttefik kabul edilmeleriyle rahat bir ortamda yaşadılar. Yahudiler aynı zamanda ticaretle de aktif rol oynayarak kültürler arasında köprü görevi gördüler. Bu ticaret ağı, İslam bilgi birikiminin Avrupa'ya taşınmasında önemli bir araçtı. Ayrıca Arapça eserlerin Latince ve diğer Avrupa dillerine tercüme edilmesinde Yahudi alimler önemli bir rol oynadılar. Bu çeviriler, bilgi paylaşımını artırarak Avrupa'nın genel bilgi seviyesini zenginleştirdi.¹⁰⁰

Müslüman ve Hristiyanlar arasındaki kültürel etkileşimin bir diğer önemli aktörü de Müsta'ribler yani Mozaraplar'dır. İspanya'nın Müslümanlar tarafından fethedilmeden önceki dönemde, Müslüman ve Müsta'rib İspanya, kültürel etkileşimin zengin bir sahnesi ve merkezi haline gelmiştir. Bu grup, ülke sınırları içinde sorun yaşamadan kuzeydeki toplumlar ve kendi akrabalarıyla etkileşimde bulunmuştur. Bazı iç savaşlarda yardım etmiş, bazı zamanlarda ise zorluk çıkarmışlardır. Müsta'riblerin giyim alışkanlıkları, konuşma tarzları ve birikimleri, o dönemin üstün kültür ve medeniyetine sahip Endülüs Müslümanları ile etkileşimde bulunarak önemli bir seviyeye ulaşmıştı. Bu birikimler, Müslümanların Endülüs'ten çıkarıldığı zaman bile İspanya toplumları üzerinde etkili olmaya devam etmiştir. Müsta'ribler, Arapça konuşuyor, alışverişi Arapça yapıyor ve belgelerini Arapça yazıyordu. 1085 yılında Tuleytula'nın düşmesinden 1580 yılına kadar bu durum devam etmiştir. İspanyolcada birçok kelimenin kökeni de bu etkileşimden kaynaklanmaktadır.

Endülüs'teki Müslüman hükümeti altında, gayrimüslim topluluklar Arap kültürü ve yaşam tarzıyla yoğun bir etkileşim içindeydiler. Bu etkileşim, Hristiyanlar ve diğer gayrimüslim grupların Endülüs şehirlerindeki gelişmiş yerleşim yerlerinin güzelliklerinden ve ileri düzeydeki bayındırlık faaliyetlerinden etkilenmelerine yol açtı. Endülüs'teki Müslüman yöneticilerin sarayları, özel konakları ve genel yerleşim yerleri, mimari zarafeti, su sistemleri, bahçeleri ve sanatsal süslemeleriyle ünlüydü.

¹⁰⁰ İlhan, a.g.e., s. 244.

Bu yapılar, özellikle Cordoba, Sevilla ve Granada gibi şehirlerde, gayrimüslimlerin dikkatini çekti ve onları etkiledi. Saraylardaki düzenlemeler, zengin dekorasyonlar ve gelişmiş su tesisatı, Endülüs'ün ileri düzeydeki medeniyetinin bir yansımasıydı. Hristiyanlar, bu etkileşim sürecinde Arap adetlerini benimsemeye başladılar. Örneğin, bir yargıç olan İbni Alvaro veya bir papaz olan Abdülmelik gibi isimlerle Hristiyanlar, Arap adetlerini yansıtan isimleri benimsemişlerdir. Aynı şekilde, Hristiyan kontları, örneğin Rebi İbni Tedulf veya Ebu Said gibi, kendilerine Arap isimleri vererek bu kültüre bir özdeşlik kazandırmışlardır. Latin alfabesini bilmek ve kullanmak ise bu dönemde neredeyse tamamen kaybolmuş bir beceri haline gelmiştir. Endülüs'ün Arapça ve diğer Doğu dilleri üzerindeki etkisi, gayrimüslim toplulukların günlük yaşamında, isimlerinde ve iletişimlerinde belirgin bir şekilde hissedilmiştir. Bu durum, Endülüs'ün çeşitli kültürlerin ve dinlerin etkileşimine açık bir ortam olmasının bir yansımasıdır.¹⁰¹

Evlilikler aracılığıyla gerçekleşen kültürel etkileşim, Endülüs tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Bu evlilikler, farklı din ve kültürden gelen bireyler arasında birliktelik kurarak, toplumların karşılıklı etkileşimini artırmıştır.

Abdülaziz b. Musa b. Nusayr'un Got kralı Roderik'in karısı Egilona ile yaptığı evlilik, Müslüman Arap kimliğinin oluşmasında ilginç bir örnektir. Egilona'nın, Abdülaziz'den altın ve incilerden taç yapılmasını istemesi ve ona secde etmesini talep etmesi, başlangıçta olumsuz bir tepki alsa da, Abdülaziz karısının isteklerini yerine getirmiştir. Ancak bu evlilik, halk arasında Abdülaziz'in Hristiyan olduğu şeklinde yanlış bir algıya yol açmış ve sonunda isyanla sonuçlanmıştır. Aynı zamanda, Kastilya ve Aragon kralları ile Müslüman prensesleri arasındaki evlilikler de kültürel etkileşimi artırmıştır. VI. Alfonso'nun Abbâsî hükümdarı kızı Saide ile evliliği, sarayında Müslüman adetlerini yaşatmasıyla dikkat çeker. Prensese ait maiyette âlimlerden ve şarkıcılardan oluşan bir grup bulunmaktadır. Sicilya Kralı II. Roger'ın Saide'nin kızıyla evlenmesi, kültürel etkileşimin bir diğer örneğidir. Bu

¹⁰¹ Şevket Yıldız, "Endülüs Yahudileri ve İslam Kültür ve Biliminin Avrupa'ya Geçişinde Oynadıkları Rol", *İstem Dergisi*, 13, (2009), s. 66.

evliliklerin yanı sıra,¹⁰² Hristiyanların eline geçen İslam topraklarında kalan Müslüman zanaatkarlar yani Müdeccenler, Hristiyan krallar tarafından korunmuştur. Müdeccenlerin sahip olduğu zanaat becerileri, ekonomik kalkınmaya önemli katkılar sağlamıştır.¹⁰³ Hristiyan kralların himayesinde kalarak bilgi ve birikimlerini aktaran Müdeccenler, Hristiyanlarla Müslümanlar arasındaki kültürel köprüleri oluşturmuşlardır.¹⁰⁴ Bu, toplumsal ve ekonomik anlamda entegrasyonu destekleyen bir süreç olmuştur.¹⁰⁵

Moriskolar İspanya'da kalan Hristiyanlaştırılmış Müslüman anlamına gelmektedir. Müslümanların kaybettikleri şehirlerde kalan Moriskolar, bilgi, beceri ve sanatlarını terk etmeyerek, İspanyol kültürüne önemli bir etki yapmışlardır.¹⁰⁶

Yukarıda bahsedilen iletişim köprüleri aracılığıyla İber halkı, Endülüslülerle yakın bir şekilde etkileşimde bulunmuş ve zaman içinde oluşan kültür akıntısına karşı koyamamıştır. 1277 yılına gelindiğinde, Endülüs'ün Gırnata dışında neredeyse tamamen kaybolmuş olmasına rağmen, İslamî İspanya'nın Avrupa'nın diğer bölgelerindeki etkisi, özellikle Parisli filozoflar ve ilahiyatçılar gibi düşünürlerin hakikat ve vahiy konularında yaptığı tartışmalarda belirgin bir şekilde hissedilmekteydi. Bu etki, belki de hiçbir yerde, insanların gerçeklik ve vahiy konularındaki düşünce biçimlerini anlama açısından, Endülüs'ün etkileri kadar net bir şekilde görülmemiştir. Müslüman kültürün Hristiyan kültürünü en çok etkilediği dönem, X. yüzyıldır. Daha sonraki dönemlerde etki azalmış olabilir ancak İspanya'nın hemen her köşesinde, Endülüs'ün izleri XV. yüzyıla kadar fark edilmeye devam etmiştir.¹⁰⁷

¹⁰² Yıldız, a.g.e., s. 67.

¹⁰³ Henry Charles Lea, *İspanya Müslümanları: Hristiyanlaştırmaları ve Sürülmeleri*, (Ter: Abdullah Davudoğlu), İnkilab Yayınları, İstanbul 2011, s. 13-18.

¹⁰⁴ Menocal, a.g.e., s. 212-213.

¹⁰⁵ Yıldız, a.g.e., s. 67.

¹⁰⁶ Pedro-Pablo Rodriguez De Vera Rios, *Moriskolar: Bir Arada Yaşama Projesinin Başarısızlığı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s. 13-30.

¹⁰⁷ Gürkan, a.g.e., s. 128.

3.2. Endülüs Medeniyetinin Batı'ya Taşınması

Endülüs Emevî Devleti, İber Yarımadası'nda kurularak üç asır boyunca süren bir hükümet sistemi olarak Orta Çağ tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Bu devlet, sadece kültürel başarılarıyla değil, aynı zamanda etnik ve dini çeşitliliği içinde barındıran bir toplumu idare etme konusundaki başarılarıyla da dikkat çekmiştir. Endülüs Emevîleri, kurdukları devlet organizasyonu ile zaman içinde idari ve kültürel anlamda büyük bir zenginlik yaratmışlardır. Endülüs toplumu bünyesinde; Arap, mevâlî, Berberi, İspanyol, Sakalibeve Sudan gibi farklı etnik unsurları barındırmaktaydı. Bu çeşitlilik, yönetimde etkili bir mekanizmanın oluşturulmasını zorunlu kılıyordu. Endülüs Emevîleri, bu etnik ve dini çeşitliliği başarıyla yöneterek devletin altın çağlarını yaşamasına olanak tanımışlardır. Devlet organizasyonlarını zaman içinde geliştiren Endülüs Emevîleri, toplumun ve dünya siyasetinin gereksinimlerini karşılayacak bir düzeye ulaşmışlardır. Bu süreçte, Doğu'daki köklerinden ilham alarak yepyeni bir devlet modelini inşa etmişler ve bu modeli zamanla iyileştirip uyarlamışlardır.¹⁰⁸

Endülüs Emevîleri'nin saltanatları boyunca ortaya koymuş olduğu kazanımlar, onların bu topraklardan ayrılmak zorunda kaldıklarında Batı'daki Hristiyan toplumları tarafından büyük bir hayranlıkla karşılanmıştır. Bu başarılar, Batı Hristiyan dünyasının dikkatini çekmiş ve kendi devletlerinin idarî işlerinde Endülüs'e ait kurumları kullanma eğilimine yol açmıştır. Endülüs Emevîleri'nin tarihsel süreçte "Medeniyet Köprüsü" olarak görev yapması, Doğu İslâm yurdu ile Batı Hristiyan dünyası arasında kültürel ve bilimsel alışverişi teşvik etmiştir. Bu, Orta Çağ'da farklı medeniyetler arasında köprü kurma ve etkileşimi artırma anlamına gelmiştir.¹⁰⁹

Endülüs'ün fethi, sadece toprak kazanma hedefinden ziyade, kölelik prangasını kaldırarak insanları kula kulluktan kurtarma ve Allah'a özgür bir şekilde kulluk etme

¹⁰⁸ Conde, a.g.e., s. 240-244.

¹⁰⁹ Conde, a.g.e., s. 167-168

amacını taşıyordu. Bu, Endülüs Emevîleri'nin yönetim anlayışının temel bir unsuru olarak öne çıkmaktadır. Günümüzde, İspanyollar ve bazı Avrupalı Hristiyanlar, İspanya'nın Müslüman yönetimden alınmasının yıl dönümünü zafer olarak kutlamakta, bu da Endülüs'ün haç ile hilalin medeniyet yarışına sahne olduğunu göstermektedir. Endülüs tarihi, Avrupa'daki İslam medeniyetinin izlerinin silinip, aslının kopyalanarak Batı medeniyeti olarak empoze edilmesinden başka bir şey değildir.¹¹⁰ Orta Çağ boyunca Avrupa'nın karanlık dönemlerinde temizlik, gelişme, insan değeri ve ilmi gelişme gibi değerlerin geride bırakıldığı bir süreç yaşandığı belirtilmektedir.¹¹¹ Endülüs Emevî Devleti ise bu dönemde zengin bir medeniyetin merkezi olmuş ve aydınlık bir çağ yaşamıştır.

İslam medeniyeti, Endülüs'ün altın çağında en parlak dönemini yaşarken Avrupa Hristiyanları cahilliğin içinde kalmıştır. Avrupalı rahipler, kiliselerde yazılı muhteşem eserleri kazıyarak kağıt elde edip ibdet kitabı yazmaya çalışmışlardır. Ancak Avrupa'da ilmin artışı, Müslüman alimlere yönelmenin ardından 11 ve 12. yüzyıllarda gerçekleşmiştir. Endülüs altın çağını yaşarken Avrupa karanlık çağda yolsuzluk, baskı, geri kalmışlık içinde çabalıyordu. Endülüs; ilim, sanat, felsefe ve şiirin geliştiği bir merkez haline gelmiş, İspanya Avrupa'nın aydınlanma merkezi olmuştur. Avrupalı tarihçiler, Endülüs'ün bu dönemdeki katkılarını kabul etmektedir ve cehalet, barbarlık ve kabalığın Avrupa'nın İslam medeniyetiyle karşılaşmasına kadar devam ettiğini ifade etmektedir.¹¹²

Said el-Endulisi'nin tanımında da, Avrupalıları hayvanlara benzetmesi ve cehaletlerini vurgulaması, Endülüs'ün o dönemdeki medeniyetini ve Avrupa'nın geri kalmışlığını açıkça ortaya koymaktadır. Avrupa tarihçisi Lane-Poole, bu dönemde Avrupa'nın cehalet ve ahlaksızlık bataklığına gömüldüğünü, Endülüs'ün ise medeniyet meşalesini taşıdığını belirtir.¹¹³

¹¹⁰ Hacci, a.g.e., s. 11-27.

¹¹¹ Hunke, a.g.e., s. 412-413.

¹¹² Hacci, a.g.e., s.25-27.

¹¹³ Gürkan, a.g.e., s. 129.

“Avrupa tarihçisi Lane-Poole de bu içeriği vurgulayarak şöyle der: O dönemde Avrupa’nın cehalet ve ahlaksızlık bataklığına gömülü olduğunu hatırladığımız zaman Endülüs metropolüyle diğer şehirler arasındaki fark apaçık ortaya çıkar.”¹¹⁴

3.2.1. Haçlı Seferleri

1000 yılı civarındaki Avrupa’da meydana gelen önemli değişimler, bölge tarihinde çeşitli alanlarda etkileyici gelişmelere neden oldu. Macaristan’da Hristiyan bir monarşi kurulması, bölgede Hristiyanlığın yayılmasını ve siyasi birleşmeyi simgeliyor. Aynı dönemde, İskandinavya’dan gelen Normandiyalılar, İngiltere ve Sicilya’yı fethederek siyasi güçlerini artırdılar. Arapların İspanya’dan geri çekilmesi, Endülüs’teki Müslüman hakimiyetinin zayıflamasına ve Kutsal Cermen Roma İmparatorluğu gibi büyük devletlerin güçlenmesine yol açtı. Bu dönemde güvenlik ve birlik ortamının oluşması, derebeylik ve manastırlı toplumun yanı sıra şehir ve tacir medeniyetinin de ortaya çıkmasına olanak tanıdı. Haçlı Seferleri, Akdeniz’de deniz ticaretini canlandırırken aynı zamanda Orta Doğu’daki kara ticaret yollarını kontrol etme çabaları büyük devletler arasında rekabeti artırdı. Hristiyanlık, bu dönemde birleştirici bir unsur olarak öne çıkarak Avrupa toplumlarını bir ortak amaç etrafında birleştirdi ve bu değişimler, Avrupa tarihinde Orta Çağ’dan Yeniden Doğu’ya geçişin temelini oluşturdu.¹¹⁵

Hristiyan İspanyolların Müslümanlardan topraklarını geri alma çabaları, Müslümanların Endülüs’e ayak basmalarıyla eşzamanlı olarak başladı. Küçük çaplı direnişler zamanla Reconquista hareketine dönüştü ve Müslümanların toprak kayıpları başladı. Ancak Emevî idaresinin 756 yılında kurulmasıyla Endülüs kısa sürede güçlü bir devlete dönüştü. Bu da Reconquista’nın duraklamasına neden oldu. Ancak Endülüs içerisindeki taht kavgaları ve isyanlar devleti yıprattı, sonuç olarak 1031 yılında Emevî idaresi çöktü. Devletin yerine ise yirmiden fazla beylik geçti.

¹¹⁴ Hacci, a.g.e., s. 30.

¹¹⁵ Lütfi Şeyban, *Reconquista: Endülüs’te Müslüman ve Hristiyan İlişkileri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 22- 29.

Endülüs'ün zayıflamasına rağmen, Reconquista'nın genişlediği dönem Mülûkü't-Tavâif olarak adlandırılır. Bu döneme denk gelen önemli bir olay, İspanyol Hristiyanlarının, stratejik şehir Tuleytula'nın 1085 yılında almasıdır. Bu olay, Endülüs'ün zayıflamasını takiben Hristiyan İspanyolların Reconquista'yı genişletme sürecini simgeler.¹¹⁶

Tuleytula'nın Hristiyanlar tarafından istilası, XII ve XIII. yüzyıllarda papalığın Batı dünyasında İslam dünyasına karşı Haçlı savaşlarına yönlendirdiği bir döneme denk geldi. Bu süreçte, papalığın Haçlı savaşı çağrıları ve Cluny rahiplerinin reorganizasyon çabaları, Hristiyan İspanyol krallıklarını etkilemeye başladı. Cluny rahipleri, Kutsal Roma İmparatorluğu'nu ihya etme hedefiyle papalığa bağlı olarak faaliyet gösteriyor bu da Reconquista hareketini etkiliyordu. Haçlı savaşı çağrılarına uyan birçok Frank, Alman ve Katalan, Tuleytula'da toplandı ve buradan Endülüs'e sevk edildi. Bu durum, şehirde Müslüman karşıtı bir atmosfer oluşturdu. Cluny rahipleri, Roma kilisesinin dünya görüşünü ve ibadet anlayışını taşıyarak mahalli kiliseleri yeniden teşkilatlandırıyor, Hristiyan birliğini vurguluyor ve Haçlı savaşlarına teşvik ediyordu. Bu etkiler, Tuleytula ve çevresinde Müslümanlara karşı katı ve keskin bir imajın oluşmasına neden oldu.

Reconquista hareketi, Endülüs'ün Emevî idaresinin zayıflaması ve iç karışıklıklarla mücadele etmesiyle birlikte hız kazandı. Papa II. Calixte'nin İspanya Haçlılarına tanıdığı imtiyazlar, Saint Bernard de Clairvaux'un ikinci haçlı seferi çağrısı ve Papa III. Innocent'in üçüncü haçlı seferi çağrısıyla birlikte Haçlı savaşları arttı. Endülüs Müslümanlarının 1492'de Gırnata'nın düşmesinin ardından Yahudilere yönelik zulümler başladı ve 1609'da Müslümanların İspanya'dan sürgün edilmesiyle Rönesans hareketi ve imkanları bir süre gecikti. Haçlı Seferleri, beklenenden farklı sonuçlar doğurarak Batılıların İslam medeniyetini tanımalarına olanak sağladı.¹¹⁷ Avrupa, Haçlı seferlerinde siyasi kazançların yanında hiç kuşkusuz kültürel ve

¹¹⁶ Roger Garaudy, *Endülüs'te İslam*, (Çev: Cemal Aydın), Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2014, s. 328- 341.

¹¹⁷ Garaudy, a.g.e., s. 332-333.

ekonomik yönden kazançları daha mühimdi. Hristiyan dünyası, Endülüs'ün kültürel ve ekonomik seviyesinin büyümesine kapıldı. Böylelikle Batılıların sıradan yaşantısına medeniyetin bütün nimetlerini bahşetti. Memleketlerine dönerken bazı değerli eşyalarla birlikte birçok bilimsel, mimari ve düşünce değerlerini de taşıdılar.¹¹⁸ Bu süreç, Arapça eserlerin Latinceye tercüme edilmesiyle bilimsel ve felsefi alanda bir etkileşim başlattı. Sicilya ve özellikle Endülüs, bu tercümelerin yapıldığı önemli merkezlerden biri oldu.¹¹⁹

3.2.2. Tercüme Faaliyetleri

Araplar, tarih boyunca genellikle birbirleriyle rekabet halinde olan bir dizi kabile ve krallıktan oluşan bir topluluktur. Ancak VII. yüzyılda ortaya çıkan İslam dini, Arapları birleştiren güçlü bir bağ oluşturdu. İslam'ın yayılmasıyla birlikte Araplar, geniş bir İslam devleti kurarak sınırlarını genişlettiler. Bu süreçte, Hindistan, Mısır ve Yunan dünyası gibi antik medeniyet merkezlerinin ortasında yer almaları, bu bölgelerdeki bilimsel gelişmeleri takip etmelerine ve bu bilgileri kendi kültürleriyle harmanlamalarına olanak tanıdı. Araplar, elde ettikleri bilimsel eserleri korudular ve bu eserlere kendi katkılarını eklediler. Bu dönemde, özellikle Avrupa; tarım, tıp, endüstri ve diğer birçok alanda önemli yeniliklerle tanıştı. Araplar, önceki medeniyetlerin bilgi birikimini muhafaza edip geliştirmeleri sayesinde, bilim ve kültürde ilerlemeye büyük katkılarda bulundular. Tercüme faaliyetleri, özellikle Arap bilginlerin eserlerini Yunanca ve Latince gibi dillere çevirerek, İslam dünyasında biriken bilimsel zenginliği Batı dünyasına aktarmada kilit bir rol oynadı. Bu süreç, Avrupa'nın Orta Çağ'dan Rönesans'a geçişini hızlandırdı ve Arap medeniyetinin bilim, matematik, tıp ve diğer alanlardaki önemli mirasının Batı'ya ulaşmasına vesile oldu.¹²⁰

¹¹⁸ Edip Akyol, "İslam Medeniyeti'nin Batı'ya Etkileri ile İlgili Bazı Değerlendirmeler", *İstem Dergisi*, 7, (Aralık 2006), s.123-124.

¹¹⁹ Garaudy, a.g.e., s. 333.

¹²⁰ Sanaa Osseiran, *Cultural Symbiosis In Al-Andalus*, United Nations Educational, Lebanon 2004, s. 202-203.

Endülüs kültürünün Orta Çağ'daki Avrupa'ya olan etkisi, özellikle Tuleytula'daki tercüme evi ile yakından ilişkilidir. 1085 yılında Toledo'nun (Tuheyttula) IV. Alfonso tarafından alınması ile bir kitap servetine sahip oldu ve bunun yanında o kitapları tercüme edebilecek birçok dil bilen alimleride himayesine aldı. Bu bağlamda, Doğu ve Batı arasında köprü kuran Yahudiler ve Müslümanların oynadığı rol büyük bir öneme sahiptir. XII. Yüzyılda Toledo baş Piskopos'u Raymond tarafından çeviri faaliyetlerinin daha sistemli hale getirmek için Tercüme Okulu kuruldu. Bu tercüme okulu sayesinde binlerce Arapça eser Latinceye tercüme edildi. Hristiyanlar hayal bile edemeyecekleri Aristolesin şerhlerine, Yahudi ve Müslümanların yazdığı birçok kaynak esere ulaşmış oldu.¹²¹ Endülüs'ün Tuleytula şehrindeki tercüme evi, farklı kültürler arasında yapılan çevirilerle bilinen bir merkez haline gelmiştir. Bu tercüme evi, özellikle Arapça, İbranice ve Latin dilleri arasında gerçekleştirilen tercümeler sayesinde bilim, felsefe, tıp ve diğer alanlarda büyük bir ilerleme sağlamıştır. Tuleytula'daki tercüme evi, çeşitli medeniyetler arasında bilgi alışverişine ve kültürel etkileşime zemin hazırlamıştır. Arapça, İbranice ve Latin dilleri arasında gerçekleştirilen çeviriler, farklı bilgi ve düşünce sistemlerinin birbirine aktarılmasını sağlamıştır.¹²² Bu sayede, Endülüs kültüründen gelen zengin bilgi, Avrupa'nın Orta Çağ dünyasına entegre olmuş ve Avrupa Rönesansı'nın temelini oluşturmuştur. Tercüme evinde çalışan Yahudi çevirmenler, farklı kültürler arasında köprü kurarak, bilim, felsefe ve sanat alanlarında ortaya çıkan yeni düşüncelerin yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. Bu çevirmenler, Endülüs'ün çeşitli medeniyetlerini bir araya getirerek, farklı disiplinlerdeki bilgilerin entegrasyonunu sağlamışlardır.¹²³

Yahudiler, Endülüs'teki tercüme faaliyetlerinde önemli bir rol oynamışlardır. Yahudi çevirmenler, hem Arapça hem de İbranice metinleri Latince'ye ve diğer dillere çevirerek farklı kültürler arasında iletişimi kolaylaştırmışlardır. Bu çeviriler, özellikle Batı Avrupa'nın Rönesans döneminde büyük bir etki bırakmıştır. Dolayısıyla, Endülüs'teki tercüme faaliyetleri, medeniyetler arası etkileşimi teşvik ederek bilgi ve

¹²¹ Menocal, a.g.e., 211-213.

¹²² Olcay Öztunalı, "Toledo Çevirmenler Okulu'nda Gerçekleştirilen Çalışmaların Kültürlerarası Yeri ve Önemi", *DTCF Dergisi*, 57.2, (Aralık 2017), s. 1323-1339.

¹²³ Gürkan, a.g.e. s. 198.

kültür transferini sağlamış ve Orta Çağ Avrupası'nın gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur.¹²⁴

Avrupa'nın Orta Çağ ve Rönesans dönemlerinde yaşanan gelişmeleri, Batılılar tarafından, Yunan ve Roma medeniyetinin üzerine inşa edilen bir kültür ve medeniyet olarak algılatma çabaları, aslında tarihi gerçeklerin ötesinde bir ideolojik yaklaşımı yansıtmaktadır. Bu algı, batı toplumlarının İslam medeniyetiyle olan bağlarını göz ardı etme ve örtme eğilimindedir. Ancak gerçek tarih bu çabaların ötesindedir ve İslam medeniyeti, özellikle Endülüs ve Sicilya gibi bölgelerde Avrupa'nın içinde önemli bir etki bırakmıştır.¹²⁵

Batılı araştırmacıların bazı çabalarına rağmen, son yıllarda bu düşünceye karşı bir değişim gözlemlenmiştir. Bazı bilim insanları, Batı medeniyetinin gerçek temellerinin sadece Yunan ve Hristiyan mirası üzerine değil, aynı zamanda İslam medeniyetiyle olan etkileşimlerine de dayandığını kabul etmektedir. Bu etkileşimler, özellikle İpek Yolu'nun kullanımıyla gelişen ticaret, bilim, sanat ve felsefe gibi alanlarda ortaya çıkan bir zenginliği temsil eder.¹²⁶

İslam medeniyeti, Avrupa'ya İslam altın çağına, özellikle Endülüs Emevi Devleti ve Sicilya Krallığı dönemlerinde büyük bir etki bırakmıştır. Bilim, matematik, tıp, astronomi, mimari ve sanat alanlarında yapılan ileri çalışmalar, Avrupa'ya ilham kaynağı olmuştur. Bu dönem, Avrupalılar için karanlık bir çağ olan Orta Çağ'ın aksine, İslam medeniyetinin zirve yaptığı bir dönem olarak nitelendirilir. Ancak Batı'da bu gerçeklerin kabul edilmesi ve İslam medeniyetinin katkılarına duyulan minnettarlık, tarihsel ve siyasi faktörlere bağlı olarak zaman içinde değişiklik göstermiştir. Bugün, objektif tarihçiler ve araştırmacılar, Avrupa medeniyetinin

¹²⁴ Şeyban, a.g.e. s. 90.

¹²⁵ Abdulkadir Baş, *Hilalin Garb Ucu: Batıda İslam Algısı ve Avrupanın İslam Algısı*, Sage Yayıncılık, Ankara 2016, 9-10.

¹²⁶ Osserian, a.g.e., s. 24.

sadece kendi iç dinamiklerinden değil, aynı zamanda İslam medeniyetiyle olan etkileşimlerden de beslendiğini kabul etmektedirler.¹²⁷

Batı toplumlarının Orta Çağ'ı "karanlık çağ" olarak tanımlayarak, sıklıkla bu dönemi Yunan ve Roma kültüründen Rönesans'a geçişin bir kopuş olarak göstermeleri gerçek tarihi karmaşıklıkları göz ardı eder. Gerçekte, Orta Çağ boyunca Batı Avrupa'da yaşanan "karanlık" olarak nitelendirilen dönemde, İslam medeniyeti, Endülüs ve Sicilya gibi bölgelerde önemli bir etki bırakmıştır.¹²⁸

İslam medeniyeti, Batı Avrupa'nın içinde, özellikle Endülüs Emevi Devleti ve Sicilya Krallığı dönemlerinde, bilim, matematik, tıp, astronomi, mimari ve sanat alanlarında ilerlemiş, gelişmiş ve zenginleşmiştir. Bu dönem, Avrupalılar için Orta Çağ'ın karanlık bir dönem olmakta iken, İslam medeniyetinin zirve yaptığı bir dönem olarak değerlendirilebilir.¹²⁹

Arapça dilinin ilim ve bilimde ana dil olarak kabul edilmesi, İslam medeniyetinin büyük katkılarından biridir. Birçok alim, eserlerini Arapça kaleme almış,¹³⁰ İslam medeniyeti altında Hristiyanlar ve Yahudiler de dahil olmak üzere farklı kültürler bir arada yaşayarak Convivencia kültürünü benimsemişlerdir.¹³¹ Bu ortak kültür, güzel bir rekabet ortamı oluşturarak bir medeniyet inşa etmiş ve birçok önemli mimari eseri beraberinde getirmiştir.¹³²

Orta Çağ'ın karanlıklarına gömülen Batı, İslam medeniyetinin ışığı ile aydınlanmış ve bu etkileşim sayesinde yönünü bulmuştur. İslam medeniyetinin ilim, bilim ve kültür alanındaki katkıları, Rönesans'ın ve Aydınlanma'nın temelini

¹²⁷ Osserian, a.g.e., s. 24- 25.

¹²⁸ Jacques Le Goff, *Ortaçağda Entellektüeller*, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay) Ayrıntı Yayınları, 1994, s. s. 9-15

¹²⁹ Garaudy, a.g.e., s. 334- 335.

¹³⁰ Gürkan, a.g.e., s. 237- 238.

¹³¹ Şeyban, *Endülüs*, s.161.

¹³² Gürkan, a.g.e., s. 237- 238.

oluşturmuştur.¹³³ Batılı araştırmacılar da bu gerçeği, örneğin R.V. Bodley'in ifadesiyle, "Rönesans'ı İslamiyete borçluyuz" diyerek dile getirmişlerdir. Ancak batı Avrupa'da İslam medeniyetinin etkileri, uzun yıllar boyunca sınırlı bir şekilde anlatılmış ve çoğu zaman görmezden gelinmiştir. Gerçekte, Yunan ve Roma medeniyetiyle sınırlı olmayan Batı medeniyeti, İslam medeniyetinin etkisi altında gelişmiş ve zenginleşmiştir. Bu gerçeğin kabul edilmesi, tarihi objektiflik ve kapsamlı bir anlayış için önemlidir.¹³⁴

Tuleytula (Toledo), Endülüs'te önemli bir tercüme merkezi olarak öne çıktı. Bu merkezin öne çıkmasında, Fransa ile Kuzey İspanya'daki krallıklar arasındaki yakın ilişki ve kilisenin bölgeye atadığı piskoposların rolü büyük oldu. Tuleytula, özellikle Kastilya'nın Endülüs'e ait unsurları içselleştirme çabalarının belirgin bir simgesi haline geldi. Tuleytula Tercüme Okulu, Kastilya'nın Endülüs ve Doğu'ya ait unsurları asimile etme isteğinin kalıcı bir göstergesi oldu. Zunnunîler döneminde Tuleytula, çeşitli bilim dallarında bir araya getirilen zengin bir kütüphaneye sahip oldu. İslam medeniyetinden getirilen kitaplar, şehrin kütüphanelerini zenginleştirdi. İstilanın ardından, Müslüman sahafların katkılarıyla şehirdeki kütüphaneye yeni eserler eklenmeye devam etti.¹³⁵

Tercüme faaliyeti, Tuleytula'nın Endülüs'ün farklı kültürlerden gelen ilim meraklılarını bir araya getirdiği bir merkez haline gelmesine neden oldu. 1130-1170 yılları arasında Arapçadan Latinceye yapılan tercüme, Avrupalılar arasında büyük bir etki yaratmıştır. XIII. yüzyıl ortalarında ise ikinci bir tercüme dalgası başlamış, bu sefer tercüme daha çok Arapça'dan İspanyolca'ya yapılmıştır. Tuleytula'da yürütülen tercüme hareketi, Abbasiler döneminde gerçekleşen Beytü'l Hikme'deki tercüme hareketinden sonra en geniş tercüme hareketi olma özelliği taşıdı. Bu tercüme hareketiyle Tuleytula, İslam-Doğu'ya ait düşünce ve değerlerin Batı'ya

¹³³ Hacci, a.g.e, 751-753.

¹³⁴ Garaudy, a.g.e., s. 336- 337.

¹³⁵ Max Mayerhof, *İslam Medeniyeti Tarihinde: Fen ve Tıp*, (Çev: Ömer Rıza), İstanbul 1935, s. 52-53.

taşınmasında önemli bir köprü görevi gördü.¹³⁶ Bu süreçte, Tuleytula'da çalışan Museviler, Arapça, İbranice, İspanyolca ve Latince bilmeleri nedeniyle büyük hizmetlerde bulundular. Tuleytula'daki tercüme faaliyeti, Avrupa'da İslam ve Doğu dünyasına ait fikirlerin yayılmasında önemli bir rol oynadı ve Gerard de Ceremona, Afrikalı Konstantin¹³⁷ ve Ferec bin Selim Kelimi gibi mütercimlerin çalışmaları, İslam irfanını Avrupa'ya yayma hareketinin öncülerinden biri olarak kabul edildi.¹³⁸ Bu mütercimler, Arapça, Latince ve Yunanca dillerinde uzmanlaşmışlardı ve bu sayede İslam dünyasındaki bilimsel eserleri Batı'ya aktarmada önemli bir köprü işlevi gördüler.¹³⁹ Farklı bilgi kaynakları ve kültürlerin bir araya geldiği bu süreç, tarihi bir geçiş dönemini temsil etti ve medeniyetler arası etkileşimde bir zirve olarak değerlendirildi.¹⁴⁰

Özellikle Afrikalı Konstantin'in tercümeleri, Avrupa düşünce hayatında yeni bir dönemin başlamasına öncülük etti. Afrikalı Konstantin, Arapça'dan çevirdiği eserleriyle Avrupa'da büyük bir etki yarattı. İshak İsraili Kayrevani'den tercüme ettiği iki eser ve İbni Cezzar Endülüsi'nin Pantechné adlı kitabı, özellikle tıp bilimine önemli katkılarda bulundu. *Liber Pantegni* adıyla 1060 yılına doğru Afrikalı Konstantin tarafından Salerno kentinde Latinceye çevrilen eser Salerno Tıp Okulu'nda ders kitabı olarak okutuldu. Pantechné, Yunanlıların tıp bilgisini, Arapların araştırmaları ve deneyimleriyle birleştirerek zenginleştirdi ve Avrupa'ya taşıdı. İbn Cezzar'ın eseri, özellikle tıp alanında önemli bir referans kaynağı haline geldi ve Batı'da tıp bilimine yeni perspektifler kazandırdı. Bu tercümeler ve eserler, Avrupa'da bilim ve düşünce alanında bir rönesansın başlamasına zemin hazırlayarak, İslam dünyasındaki bilgi birikiminin Batı'ya aktarılmasına önemli bir katkı sağladı.¹⁴¹

¹³⁶ Mayerhof, a.g.e., s. 54-55.

¹³⁷ Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Sayime Durmaz, "İslam Tıbbını Avrupa'ya Tanıtan Mütercim: Constantinus Africanus (Afrikalı Konstantin)", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)*, Cilt 9, Sayı Özel, Aralık 2019, ss. 113-132.

¹³⁸ Baş, a.g.e., s. 15-16.

¹³⁹ Mayerhof, a.g.e., s. 57.

¹⁴⁰ Baş, a.g.e., s. 15-16.

¹⁴¹ Mayerhof, a.g.e., s. 57; Durmaz, a.g.m., s.120.

Afrikalı Konstantin'in tercümeleri, özellikle Salerno Okulu gibi eğitim merkezlerinde hızla yayıldı. Bu tercümeler, Avrupa'daki araştırma ve eğitim kurumlarının ilgisini çekti ve bu ilgi, bu bilimlerin asıl merkezi olan Endülüs ve doğuya yönelmeye neden oldu. Konstantin'in tercümeleri, XVI. yüzyıla kadar Avrupa'nın tıp alanındaki en değerli kaynaklarından biri olarak kabul edildi.¹⁴²

Bu tercümeler sayesinde, Avrupa, İslam dünyasının zengin bilgi birikiminden faydalanarak tıp, matematik ve diğer bilim alanlarında önemli ilerlemeler kaydetti. Afrikalı Konstantin ve benzeri mütercimler, medeniyetler arası etkileşimi teşvik eden ve bilimsel birikimin paylaşılmasına olanak tanıyan önemli araçlardı. Farklı kültürlerden gelen bilgilerin birleştirilmesi, bu süreçte Avrupa'nın bilimsel ve entelektüel gelişimine büyük katkı sağlamıştır.

3.3. Batı'ya Etki Ettiği Yönler

Endülüs, tarih boyunca taşıdığı asalet ve zenginlikle ön plana çıkan bir bölge olmuştur. Günümüzde eski görkemini tam anlamıyla koruyamamış olsa da Granada'da bulunan Alhambra Sarayı ve birçok İslami motif, Endülüs'ün geçmiş ihtişamını yansıtmaya devam etmektedir. Endülüs'ün kaybedilmesi, özellikle Kurtuba'nın düşmesi, büyük bir kayıptır. Halk savunma çabalarına rağmen Kastilya karşısında güçsüz düşmüş ve mağlup olmuştur. Kurtuba'da ilk olarak camiilerin yıkılıp kiliselerin inşa edilmesi, Hristiyanların İslam'a karşı kazandıkları zaferin bir belirtisi olarak kutlamalarına neden olmuş, ancak İslam aleminde derin bir üzüntüye yol açmıştır.¹⁴³

Kurtuba'nın Ulu Camii hala İslamî kimliğini korumaktadır, ancak Kurtuba Üniversitesi kiliseye dönüştürülmüştür. Endülüs'te yaşayan Hristiyanlar, Yahudiler ve diğer din mensupları, İslam yönetimi altında birlik-beraberlik ve hoşgörü içinde

¹⁴² Gürkan, a.g.e., s. 237- 239.

¹⁴³ Muhammed Abdullah İnan, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, Mektebetü'l-Hancı, Kahire: 1997, s. 292.

yüzyıllar boyunca yaşamışlardır. Endülüs yönetimi, en bolluk dönemlerinde bile, hoşgörü politikasını sürdürmüş, dini ve milli çeşitliliğe saygı göstermiştir. Reconquista hareketi, Endülüs'ün kaybedilmesinden sonra XIII. yüzyılda başlamıştır. Bu hareket, Hristiyan krallıklarının İber Yarımadası'ndaki müslüman topraklarını yeniden ele geçirme çabalarını ifade eder.¹⁴⁴

Endülüs medeniyeti, doğduğu topraklarda tarihi, ekonomik ve coğrafi bir kimlik oluşturmuştur. Ancak bu medeniyet hakkındaki araştırmaların tutarsız ve eksik olduğu, kaynakların yok edildiği ve değer verilmediği belirtilmektedir. İslam medeniyetinin önemli temsilcilerinden olan Ebu Mervan Abdumelik İbn Zuhr, tıp alanında büyük bir etki bırakmıştır. Onun Al-Taysir adlı eseri, Avrupa tıp seyrini değiştiren önemli bir itimatname olarak kabul edilir. İbn Zuhr'ün yetiştirdiği oğlu Ebu Bekir İbn Zuhr ve dönemin diğer düşünürleri, Avrupa'nın düşünce hayatını derinden etkilemiştir. İslam dünyasının doktor ve filozofları, özellikle İbn Rüşd ve İbn Meymun gibi düşünürler, Avrupa'da derin bir etki bırakmıştır. Bu düşünürlerin bilgi ve görüşleri, Avrupa'nın düşünsel ve bilimsel gelişimine katkıda bulunmuştur.¹⁴⁵

Endülüs, bilim, ilim ve sanat alanlarında zirve yapan bir döneme tanıklık etti. Bu dönemde üniversiteler, dünyanın farklı bölgelerinden gelen öğrencilere kapılarını açarak en kıymetli eserlerin derlendiği kütüphanelerle donatıldı. Yöneticiler, harukuleler, camiiler ve saraylar inşa ederek bölgeyi süslediler. Sevilla Camii, Endülüs'ün bu mimari zenginliğinin en güzel örneklerinden biriydi ve şu anda üzerinde La Giralda adlı büyük bir kilise bulunmaktadır.¹⁴⁶

Endülüs, endüstriyel ürünlerin gelişmesiyle birlikte dış ticarete önemli bir gelişme yaşadı. Araplar, çeşitli tarım ürünleri ve ağaçları, İspanya'ya getirerek bölgenin yeşillikler, bahçeler ve ovalar ile donatılmasına katkıda bulundular. Endülüs'ün

¹⁴⁴ İnan, a.g.e., s. 298.

¹⁴⁵ İnan, a.g.e., s. 434-435.

¹⁴⁶ Gürkan, a.g.e., s. 240.

geliştirdiği su sistemleri ve kanallar, yemyeşil ormanlar, çayırlar, üzüm bağları ve buğday tarlalarını göze çarpan güzellikte oluşturdu.¹⁴⁷

Endülüs'ün sanayi alanındaki başarıları, silah üretimi, tekstil (seramik, kumaş, deri, yün, ipek üretimi), parfüm üretimi, kimya, ilaç yapımı ve boya üretimi gibi birçok sektörde uzmanlaşmasını içeriyordu. Endülüs, savunma sistemi ve sanayisi ile güçlü bir ülke haline geldi. İtalya'nın ipek sanayisinin şöhreti, Endülüs'ten ithal edilen ürünlere dayanmaktadır. Endülüs, temizliğe ve hijyene büyük önem veren bir topluluktur. Müslüman olan Hristiyanlar, Müslümanlıklarını kanıtlamak amacıyla banyo yapma alışkanlıklarını benimsemişlerdir. Bu, Endülüs'ün sosyal ve kültürel zenginlikleri arasında farklı dinlere mensup insanların bir arada yaşama kültürüne bir örnektir.¹⁴⁸

Çalışmanın şu ana kadar olan bölümünde Endülüs medeniyetinin batıdaki etkilerinin ne zaman ve hangi aracılıkla başladığı genel bir bakış açısıyla tartışılmıştır. Bundan sonraki aşamada ise bu etkilerin hangi alanlarda belirgin bir şekilde ortaya çıktığına odaklanılacaktır.

3.3.1. İlmî Hayat ve Rönesans Süreci

Avrupa'da XIII ile XV. yüzyıllar arasında birçok bilim adamı önemli keşiflere imza atmış ancak bu keşiflerin kaynakları ve etkilendikleri kaynaklar konusunda pek vurgu yapılmamıştır. Ancak günümüzde, Avrupa'nın bu keşiflerde İslam alimlerinin eserlerinden etkilendiği ve bu eserlere dayandığı anlaşılmaktadır. Avrupa'nın gerçek anlamda bilime yönelmesi 16. yüzyılda başladığı, İslam alimlerinin eserlerine atıfta bulunmadan bu bilgileri kendi isimleriyle ortaya çıkarttıkları görülmektedir. Denizcilikle ilgili gelişmeler Portekizlilere atfedilse de aslında pusula ve trigonometri gibi önemli bilimsel buluşları İslam alimleri geliştirerek Batı'nın

¹⁴⁷ Mayerhof, a.g.e., s. 58.

¹⁴⁸ İnan, a.g.e., s. 434-450.

hizmetine sunmuşlardır. İslam alimleri ayrıca dünyanın ilk haritasını çizmiş ve Yunan kültürünü geliştirerek yeni bir medeniyetin temellerini atmışlardır.¹⁴⁹

Batı dili üzerinden yayılan birçok kelimenin aslında Arapçadan Avrupa kültürüne geçtiği bilinmektedir. Endülüs, tarımdan ilime, ziraatten bilime kadar geniş bir medeniyet dönemini temsil ederken, Batı için ise duraklama dönemi ve karanlık bir zaman olarak anılmıştır. Endülüs'ün ürettiği ürünler, batıya ulaştığında kendilerini saygın kabul etmiş ve bu ürünler batıda önemli bir yer edinmiştir.

Batı, Rönesans ile başlayan reform hareketleriyle kilisenin baskısından kurtulma çabasına girmiş ve aydınlanma sürecine kadar devam etmiştir. Bu süreçte birey olma anlayışını benimseyerek kimliklerini bulma yolunda ilerlemişlerdir.

Batılılar, Müslümanlar aracılığıyla ticaret yaptıkları İpek Yolu'nda temizlik, yemek adabı, güzel koku gibi birçok muaşeret kuralını öğrenmişlerdir. Bu süreç, Müslümanların kültürleri aracılığıyla batıda bir dizi adabın benimsenmesini sağlamıştır.¹⁵⁰

Endülüs, Bağdat'tan gelen Ziryab'ın müzik aletleri ve kültürel yeniliklerle dolu etkisi sayesinde, Batılılara birçok alanda yeni uygulamalar öğretmiştir.¹⁵¹ Ziryab, zarif konuşması ve zevkli giyinmesi ile herkesi kendine hayran bırakıyordu. Yemek adabından giyinme kurallarına, hangi mevsimde hangi renk ve kıyafetin tercih edilmesine kadar bir dizi alanda yenilikleri tanıtmıştır. Yemek masaları altından, tabaklar gümüşten, kadehler camdan ve masa örtüleri deridendi. Kuşkonmaz sebzelerini tanıtmış ve birçok yemeğin ismini kendisi koymuştur. Her yönden örnek teşkil ederek Endülüs'te bir devrim gerçekleştirmiştir¹⁵². Aynı zamanda satraç oyununu öğreterek tanıtımını sağlamıştır.¹⁵³ IX. yüzyılda Müslümanlar tarafından

¹⁴⁹ Gürkan, a.g.e., s. 241.

¹⁵⁰ Baş, a.g.e., s. 89-90.

¹⁵¹ Doods, a.g.e., s. 42

¹⁵² Dozy, a.g.e., s. 263-264.

¹⁵³ Barış Karaelma, "Endülüs'te Müzik Hayatı Üzerine Bir İnceleme", *İstem Dergisi*, 8, (2010), s. 36.

yapılan müzik devrimi, Batılılar tarafından ancak XI. yüzyılda gezgin sanatçılar aracılığıyla ğrenilebilmiştir. Batı, Müslümanlar aracılığıyla ud, gitar gibi birçok müzik enstrümanını ve vurmali algıları öğrenmiştir. Bu etkileşim, Batı müziğini derinlemesine etkileyerek orkestra yönetiminden, çeşitli çalgı aletlerine kadar birçok alanda yenilik getirmiştir.¹⁵⁴

Endülüs bilimsel çalışmalara da çok önem vermiştir. İlmi alanda kendini bir hayli geliştiren II. Hakem 400 bin kitaptan oluşan bir kütüphane yapmış ve kütüphaneyi birçok ülkeden getiridęi dini ve ilmi konulardaki kitaplarla doldurmuştur. Fakir ocuklara ayrı olmak üzere birçok okul kurmuştur. Batıda din adamları bile okuma yazma bilmiyorken Endülüs halkının büyük bir kesimi okuma yazma bilmektedir. Rönesansın büyük bilim insanlarıyla yarışabilecek bir hükümdara sahip olan İşpanya II. Hakem tarafından 15 sene yönetilmiştir.¹⁵⁵ III. Abdurrahman zamanında yapılan üniversitelere hem Doğu’dan hem Avrupa’dan birçok ğrenci ilim öğrenmek için geliyordu.¹⁵⁶ Endülüs’teki eğitim kurumlarını model alan Avrupa, aynı zamanda Endülüs eğitim müfredatını da örnek almıştır. Batı medeniyetinin hala günümüzde İbn Hazm’ın bin sene önce yaptığđ müfredatı kullanıyor olmaları göze çarpmaktadır.¹⁵⁷

Müslümanlar, kağıdı keşfetmemiş olsalar bile Endülüs Müslümanları, Toledolu tercümanlar aracılığıyla gerçekleşen tercüme faaliyetleri ve kağıt üzerine yazılan eserleriyle Avrupa ile kağıdı buluşturan öncüler arasında yer aldı. Özellikle Toledo’da gelişen tercüme faaliyetleri, kağıt üzerine yazılan eserleri günümüze taşıdı ve İşpanya’nın kağıdı Avrupa’ya ithalatına öncülük etti.¹⁵⁸ Endülüs Müslümanları, tarım sanayiinde geliştirdikleri sulama sistemleri ve bitki araştırmaları ile

¹⁵⁴ Baş, a.g.e., s. 89-90.

¹⁵⁵ Clot, a.g.e., s.105-107.

¹⁵⁶ Baltacı, a.g.e., s.61.

¹⁵⁷ Muhammed Ali Budak, “Batı Kaynaklarına Göre Endülüs Medeniyeti’nin Eğitim ve Bazı Bilim Alanlarında Avrupa’ya Katkıları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı: 24, 2016, s. 168.

¹⁵⁸ Corci Zeydan, *İşlam Uygarlıkları Tarihi: Tarihu’t temeddünni’l İşlami*, (ev: Nejdett Gök), Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 329.

medeniyetlerini büyüttüler. Hala İspanya’da birçok bitki, Arapça isimleriyle anılmaya devam etmektedir. Endülüs ve Avrupa Hristiyanları arasında yaşanan savaşlarda, Hristiyanlar, ülkelerine getirdikleri gelişmeler arasında satranç oyununu da öğrenmişlerdir. Bu süreç, kültürel etkileşim ve mücadelelerin bir sonucu olarak Avrupa’ya yeni kültürel ve entelektüel unsurların aktarıldığını göstermektedir.¹⁵⁹

3.3.2. Tıp-Eczacılık

Endülüs’teki Müslümanlar, tıp dalında X. yüzyıla gelinceye kadar bariz bir biçimde görüldüğü üzere birikime sahip değillerdi. Özellikle VIII. yüzyıldan başlayarak XI. yüzyıla kadar olan zamanda Doğu İslam coğrafyasında gerçekleştirilen tercüme çalışmaları sonucunda gelişen tıp ilminde, Endülüs’te çoğunlukla Hristiyan ve Yahudi hekimler X. yüzyıla kadar daha etkili olmuştur. Müslümanlar, Doğu’daki tercüme faaliyetlerinin getirdiği bilgilerden de faydalanmışlardır. Endülüs coğrafyasında öne çıkan ilk isimlerden biri Kurtubalı Hamd b. Ebbâ’dır, iyi bir tıp tahsili yapmıştır. İbnu’s-Semîne adıyla bilinen Kurtubalı Yahya b. Yahya ise tıp alanının yanı sıra matematik, astronomi ve çeşitli ilimlerde de bilgi sahibiydi.¹⁶⁰

İslam dünyasının tıp alanındaki öncülerinden biri olan ez-Zehravi (ö. 1013), Orta Çağ cerrahisinin öncülerinden biri olarak kabul edilmektedir. Onun cerrahi alanındaki çalışmalarının etkisi, XVIII. yüzyıla kadar Avrupa’da hissedilmiş ve burada Abulcasis olarak isimlendirilerek “Cerrahinin Babası” denilmiştir.¹⁶¹ Gerard tarafından Latinceye çevrilen Ez-Zehravi’nin cerrahi eseri, özellikle İtalyan ve Fransız cerrahlar üzerinde önemli bir etki bırakmıştır. İslam devletlerinde olmadığı kadar Avrupa kültürünü etkileyerek tıbbın anayasasını oluşturmuştur.¹⁶² Toledo’da çevrilen eserleri, Salerno ve Montpellier tıp okullarında cerrahi kitaplarına dönüşmüştür. "Kitâbü’t-tasrîf" adını taşıyan eserinde, cerrahi uygulamalar ve aletler Avrupa’da daha önce bilinmeyen detaylarıyla anlatılmıştır. Bu eser, Avrupa’da

¹⁵⁹ Bedevi, a.g.e., s. 44.

¹⁶⁰ Özdemir, a.g.e., s. 253-254.

¹⁶¹ Esin Kahya, “Zehravi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, s.189-191.

¹⁶² Sezgin, a.g.e., s. 96.

cerrahi bilimine temel oluşturarak yüzlerce sene önemli bir etki yaratmıştır.¹⁶³ Ayrıca, cüzzam hastalığının nörolojik semptomlarını tanımlayarak büyük bir başarı elde eden ez-Zehravi'nin tanıları, XII. yüzyıldan itibaren Batı tıp kitaplarında kullanılmaya başlanmıştır.

Ez-Zehravi, tıp alanında sadece cerrahi bilgiyi iletmekle kalmamış, aynı zamanda farklı dinlere mensup bireylerin vücutlarından ok çıkarma yöntemlerini detaylı bir şekilde anlatarak dini veya etnik ayrım gözetmeksizin tıbbi uygulamalara katkıda bulunmuştur. Bu, onun çok yönlü bir tıp bilgini olarak önemini ve etkisini vurgulamaktadır.¹⁶⁴

Selman da Kurtuba'da saray hekimi olarak görev yapmış ve cerrahiyle ilgili otuz bölümlük bir eser yazmıştır. Bu eser, cerrahi alanında Avrupa'da temel atılmasına yardımcı olmuş ve birçok dilde tercüme edilerek Avrupa cerrahi literatürüne katkı sağlamıştır.¹⁶⁵

1348-1349 yıllarında Avrupa ve Akdeniz dünyasını vuran veba salgını, zamanının toplumlarında çeşitli anlayışlara ve önyargılara yol açtı. Bu dönemde, veba salgını gök cisimlerine, Yahudilere veya ilahi cezalandırmaya bağlanırken, İbn Hatib (ö. 1374), devlet adamı, tarihçi ve doktor olarak öne çıkan bir isimdir. Veba üzerine yazdığı inceleme ile bilimsel bir bakış açısı getirdi.¹⁶⁶ İbn Hatib'in veba hakkındaki incelemesi, hastalığın enfeksiyonla bulaştığını ve şehirlerde yaşayanların açık alanlarda yaşayan insanlardan daha tehlikeli bir durumda olduğunu ifade etti. Montpellier'deki bir tıp okulunda öğretmenlik yapan İbn Hatib'in bu bilimsel açıklaması, dönemin önyargılarını çürüten önemli bir olaydır.¹⁶⁷ Özellikle hastalığın bulaşma şekli, Yunan ve diğer ortaçağ Avrupalıları tarafından fark edilmeyen bir

¹⁶³ Hitti, a.g.e., s.791.

¹⁶⁴ Özdemir, a.g.e., s. 243.

¹⁶⁵ Osseiran, a.g.e., s. 140- 143.

¹⁶⁶ Thomas Arnold, Alfred Guillaume, *The Legacy Of Islam*, Oxford University Press, Oxford 1931, s. 340.

¹⁶⁷ Budak, a.g.e., s.170.

konuydu. Öte yandan, ünlü filozof İbn Rüşd, aynı zamanda büyük bir doktordu. Tıp üzerine yazdığı eserlerden biri olan "Külliyat fi't-Tıb", Paduan Jew Banacosa tarafından 1255 yılında "Colliget" adı altında Latince'ye çevrildi. Bu kitap, doktorluğun genel kurallarından bahsetmekle birlikte¹⁶⁸ çiçek hastalığına iki defa yakalanmanın mümkün olmadığını ve gözdeki retinanın asıl fonksiyonunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁶⁹ İbn Rüşd'ün bu eseri, tıp alanında yapılan önemli keşifleri ve bilimsel ilerlemeleri vurgulayan bir yapıya sahiptir.¹⁷⁰

Endülüs medeniyeti, tıp alanında birçok önemli ismi yetiştirmiş ve bu alanda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Bu doktorlardan biri olan İbn Abdurrahman b. Şüheyd, kendi geliştirdiği tedavi yöntemleriyle tanınmaktadır. Aynı zamanda Aristo ve Galen'in etkisi altında çalışmış, bu büyük düşünürlerin eserlerinden beslenerek kendi tedavi yöntemlerini oluşturmuştur.

Tıp alanındaki ekolün önde gelen isimlerinden biri ise Ebu'l Kasım Halef b. Abbas ez-Zahravi'dir. "et-Tasrif li men 'aceze'ani't-ta'rif" adlı eseri, ansiklopedik bir yapıya sahiptir ve tıp alanında yazılmış önemli eserler arasında yer alır. Kitabın bir bölümünde, yaraların yakılması, idrar torbasının sıkıştırılması gibi cerrahi müdahaleleri detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Ayrıca hayvanlar üzerinde ve kadavralar üzerinde yaptığı deneylerle ilgili bilgiler de kitabın son kısmında bulunmaktadır.¹⁷¹ Bu dönemde birçok cerrahi aletin yapımı ve kullanımını kitabın son bölümünde tarif etmiştir. Bu malzemeler günümüz Avrupasında hala kullanılmaktadır. Göz hastalıkları, kadın hastalıkları, çift cinsiyet rahatsızlığının tespiti, mesane taşı hastalıkları gibi neredeyse bütün alanlarda bilgi veren yegane doktordur. İbn Vafid ise bu dönemin önemli doktorlarından biridir. Zehravi'den ders

¹⁶⁸ Arnold, a.g.e., s. 340.

¹⁶⁹ Hunke, a.g.e., s.199.

¹⁷⁰ Arnold, a.g.e., s. 340.

¹⁷¹ Özdemir, a.g.e., s. 244-246.

almış¹⁷² ve özellikle Dioscorides ve Galen'in etkisinde kalmıştır. Yazdığı eser, Galen ve Dioscorides'in kolay ilaç yapımı yöntemlerini birleştiren bir tarza sahiptir.¹⁷³

Ebu Ala b. Zühr, tıp alanındaki çalışmalarıyla batıya örnek olacak derecede değerli bir hekimdir. Eserleri, Batı dillerine tercüme edilmiş ve onun farklı isimlerle anılmasına yol açmıştır. İbn Sina'nın eserleri de Endülüs'e ulaşmış ancak İbn Sina'nın tıp alanındaki eserlerini pek önemsenmemiştir, yalnızca ilaç yazımında kullanmıştır.¹⁷⁴ En meşhur eseri Kitabü't-Teysir için İbn Hatip zamanın en iyi tıp eseridir demiştir. Kendinden önce hiç bir hekimin ortaya koymadığı bir çok hastalık ve tedavi yöntemlerini eserinde kaleme almıştır. Kitapta vucut organlarında meydana gelecek marizaları ve bunların tedavisi için kullanılacak ilaçları anlatmıştır. Soluk borusu amaliyatı ile bunun sonucunda süni beslenmemeyi tavsiye eden ilk cerrahdır.¹⁷⁵ Uyuz rahatsızlığına tanı koyma ve tedavisi hakkında bilgi vermiştir. Uyuzun bulaşıcı olduğunu ilk defa söyleyen hekimdir. Ayaklarda meydana gelen çatlakların sebebinin kuruluk olduğunu ve çözümünün nemlendirilmesi ve yağ kullanılması gerektiğini söyleyen hekimdir. Eseri önce Arapçadan İbraniceye daha sonra ise İbraniceden Latinceye çevrilmiştir. Kitabü't- Teysir Batı ülkelerinde XVIII. asra kadar üniversitelerinin vaz geçilmez ders kitabı olmuştur.¹⁷⁶

İbnu'l Baytar, İslam dünyasının yetiştirdiği önemli eczacılardan biridir. "El-camii Li Nüfredati'l-adiyiye Ve'l Ağziye" adlı eseri, bitkilerin isimlerini birçok dilde içermekte ve bitkilerin çeşitleri ile özellikleri hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır.¹⁷⁷ Dioscorides'in eserinden etkilenerek kendi eserini kaleme almıştır. Gafiki ise göz hastalıkları üzerine yaptığı çalışmalarla tanınır. Gözün anatomisi, görme olayının gerçekleşme şekli, göz siniri ve damarlar gibi konularda detaylı

¹⁷² Hilmi Keleş, "Endülüs'te Tıp Bilimi", *Darşşifa İslam Tıp Araştırma Dergisi*, cilt:1,sayı:1, 2022, s.54-75.

¹⁷³ Viardot, a.g.e., s. 460.

¹⁷⁴ Özdemir, a.g.e., s. 244-246.

¹⁷⁵ Mahmut Kaya, "İbn Zühr", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 20, TDV Yayınları, İstanbul 1999, s. 469-472.

¹⁷⁶ Cumhuriyet Ersin Adıgüzel, "Endülüs'te Bir Tabip Ailesi: Beni Zühr", *Ortaçağ Araştırma Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2020, s. 137-151.

¹⁷⁷ Zeydan, a.g.e., s. 145.

bilgiler içeren eserleri, göz tedavisi ve kullanılan aletler konusunda önemli katkılarda bulunmuştur.¹⁷⁸

Endülüs tıp geleneği, bu önemli isimlerin çalışmalarıyla bir taraftan İslam dünyasında etkisini sürdürürken diğer taraftan da Batı'yı etkisi altına almayı başarmıştır. Farklı medeniyetler arasında bilgi alışverişi ve bu alanda yaşanan ilerlemeler, tıp alanında büyük bir zenginliğin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Kurtuba'da kurulan Avrupa'nın ilk din dışı hastanesi, ileri düzey imkanlara sahipti ve o dönemde benzersiz cerrahi müdahalelere ve anesteziye ameliyatlara ev sahipliği yapıyordu. Bu hastane, XVIII ve XIX. yüzyıllarda Avrupa'da kurulan din dışı kurum hastanelerine model olmuştur. Hastanede, din, ırk veya sosyal sınıf ayrımı yapılmaksızın herkes tedavi görebiliyordu. İspanyolca'da "maristan" ya da "marastan" olarak geçen kelimeler aslen Arapçada hastane anlamına gelen "maristan" ve "bimaristan" gibi kelimelerden türetilmiştir.¹⁷⁹

3.3.3. Felsefe- Mantık

Bağdat'ta kurulan Beytülhikme, antik dünya bilim ve felsefe eserlerinin tercümelerinin yapıldığı bir merkez olarak önemli bir rol oynadı. Müslümanlar, özellikle felsefe ve mantık alanlarında Beytülhikme'de yapılan tercümelerle büyük ilerlemeler kaydettiler. Dini ilimler alanında Doğu'ya yapılan seyahatlerde, Endülüslü öğrenciler de bu tercümelerden faydalanarak bu eserleri Endülüs'e taşıdılar. Ancak, Endülüs'te felsefe ve mantık ilminin giriş dönemi biraz zorlu geçti. Endülüslülerin genel olarak dini ilimler ve dil bilimleri dışındaki alanlara ilgi göstermemeleri, erken dönemdeki Endülüs alimlerinin felsefi hareketleri ve kelami tartışmaları bölgeden uzak tutma çabaları, bu zorluğun nedenleri arasında yer almaktadır. Bu dönemde, Endülüs'te genel eğilim, dini ve dil bilimleri üzerinde yoğunlaşmaktı. Felsefe ve mantık, ilk başta sınırlı bir ilgiyle karşılandı ve

¹⁷⁸ Özdemir, a.g.e., s. 244-249.

¹⁷⁹ İnan, a.g.e., s. 430.

öğrenimleri zor bir süreçten geçti. Ancak zamanla, Endülüs'te felsefi düşüncenin ve mantık ilminin gelişimine ivme kazandıran öncü isimler ortaya çıktı. Bu süreç, Endülüs'te felsefe ve mantık alanında önemli ilerlemelerin yaşanmasına vesile oldu.¹⁸⁰

Her ne kadar Endülüs'te XI. yüzyılda baskılarla karşılaşılrsa da özellikle eski Yunan filozoflarından, Aristo'nun görüşleri, Said el-Endülüsî'nin (ö. 1070) "Tabakâtü'l-Ümem" adlı eserinde belirttiği gibi, bu düşünce akımları Endülüs toplumunda sağlam bir temele oturmuştu. Zaman içinde baskılar azaldı ve XII. yüzyılda yetişen filozoflar, örneğin İbn Bacce (ö. 1139), İbn Tufeyl (ö. 1185) ve İbn Rüşd (ö. 1198), Endülüs'ün felsefi düşünceye katkıda bulunan önemli temsilcileri haline geldi.¹⁸¹

Gırnata'da dünya gelen İbn Bacce düşünceleri ve eserleri ile XII. yüzyıla damgasını vuran büyük bir filozoftur.¹⁸² İbn Bacce'nin felsefi eserlerinin şerh edilmesinde ve anlaşılmasında II. Hakem zamanından itibaren kayde değer bir çalışma yapılmamıştır. Endülüs'te akılcı düşünme akımını başlatarak felsefenin her alanı ile ilgilenmiştir. Platon, Aristo ve Farabi'den etkilenmiştir. Grekçe'den tercüme edilerek İslam beldelerinde bilinen Aristo'nun bütün eserlerine sahip olan İbn Bacce, bu eserlerin şerhlerini kaleme almıştır.¹⁸³ Bu açıklamaları ile ileride Aristo'nun düşüncelerini Avrupa'ya tanıtacak olan İbn Rüşd'te öncülük etmiştir.¹⁸⁴ İbn Bacce mistisizmin akıl karşıtı görüşünü kabul etmeyerek İbn Rüşd'ün felsefesine katkı sunmuştur.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Haydar Bammat, *Garb Medeniyetinin Kuruluşunda Müslümanların Rolü*, Bahar Yayınları, İstanbul 1992, s. 62.

¹⁸¹ İnan, a.g.e., s. 431.

¹⁸² Hitti, a.g.e., s. 798.

¹⁸³ Yaşar Aydın, "İbn Bacce", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, TDV Yayınları, İstanbul, s.348-353.

¹⁸⁴ Hunke, a.g.e., s.127.

¹⁸⁵ Aydın, a.g.e., s.348-353.

Gırnata'da dünyaya gelen hekim ve filozof İbn Tufeyl, İbn Bacce'nin görüşlerinden etkilenecek felsefi düşüncesini şekillendirmiştir.¹⁸⁶ İbn Tufeyl'in baş yapıtı olan Hay bin Yekzan isimli felsefi romanı birçok dile tercüme edilmiştir.¹⁸⁷ Avrupa'yı etkisi altına alan bu meşhur eserden, Robinson'un etkilendiği idda edilmiştir.¹⁸⁸

Endülüs medeniyeti, İslam altın çağının bir parçası olarak, özellikle felsefe ve mantık alanlarında Batı'yı önemli ölçüde etkiledi. Bu etkileşim, Endülüs İslam kültüründeki entelektüel zenginlik, bilimsel gelişmeler ve tercüme faaliyetleri sayesinde gerçekleşmiştir. Endülüs, tarihsel olarak birçok farklı kültürün ve medeniyetin buluşma noktası olmuştur. Müslüman, Yahudi ve Hristiyan düşünürlerin bir araya geldiği bu coğrafyada, özellikle felsefe ve mantık alanlarında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Endülüs, kütüphaneleri, medreseleri ve çeşitli bilim alanlarındaki çalışmalarıyla bilinir hale gelmiştir.

Endülüs'te gerçekleşen tercüme faaliyetleri, antik Yunan ve Roma filozoflarının eserlerinin Arapçaya çevrilmesini içeriyordu. Bu tercümeler, özellikle Aristo'nun eserleri, Batı dünyasında felsefi düşüncüyü etkileyerek Scholasticism (Skolastik Felsefe) döneminin temellerini atmıştır.

İbn Rüşd (Averroes), Endülüs'te yetişmiş önemli bir filozoftu. Özellikle Aristo'nun eserlerine yaptığı yorumlar ve eleştirel çalışmalarıyla bilinen İbn Rüşd, Batı felsefesine önemli katkılarda bulundu.¹⁸⁹ Onun eserleri, özellikle tıp, astronomi ve matematik gibi alanlarda da Batı dünyasına ulaştı. Endülüs'teki düşünce akımları, Avrupa'da Rönesans dönemini hazırlayan unsurların başında gelir. Endülüs filozoflarının eserleri, öğrenim ve düşünce alanlarında canlılık kazandırdı.¹⁹⁰

¹⁸⁶ İlhan Kutluer, "İbn Tufeyl", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 20, TDV Yayınları, İstanbul 1999, s.581-583.

¹⁸⁷ Ahmet Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi: Fesefe Tarihi 2*, Say Yayınları, İstanbul 2017, s. 377-380.

¹⁸⁸ Hitti, a.g.e., s. 798.

¹⁸⁹ Cevizci, a.g.e., s. 366-374.

¹⁹⁰ Bertrand Russell, *Batı Felsefesi Tarihi (Orta Çağ): İslam Kültürü ve Felsefesi: Hristiyan Felsefesi*, (Çev: Muammer Sencer), C.II, Kıtış Yayınları, İstanbul 1943, s. 192-196.279

Öğrenim kurumları, özellikle Endülüs'teki medreseler, ilim ve felsefeyle yoğrulmuş bir entelektüel ortam yarattı.¹⁹¹

İbn Rüşd, Latinler ve Yahudiler nezdinde büyük bir üne kavuşan özel bir kişilikti. Hem hekim hem de filozof olarak, özellikle Paris Üniversitesi ve diğer akademik merkezlerde kilise yetkililerinin uyarılarına rağmen eserleri, bazı kısımları çıkarılarak ders kitapları olarak okutulmuştur.¹⁹² Bu durum, İbn Rüşd'ün eserlerinin önemini ve etkisini vurgular. İbn Rüşd'ün eserleri, Avrupa'da XVI. yüzyılın sonuna kadar etkili olan Averroizm akımını başlattı.¹⁹³ Bu akım, İbn Rüşd'ün felsefi düşüncesinin ve eleştirilerinin etkisi altında kalarak Avrupa düşünce dünyasında önemli bir yer edindi. Özellikle "Tehâfüt'üt-Tehâfüt" adlı eseri, çeşitli Latince çevirilerle Avrupa'da yedi defa basıldı ve Rönesans dönemini derinden etkiledi.¹⁹⁴

Calonyme ben David, İbn Rüşd'ün "Tehâfüt'üt-Tehâfüt" adlı eserini erken bir tarihte İbrânîce'ye çevirdi ve ardından bu eserin Latince çevirileri yapıldı. Bu eser, Rönesans Avrupa'sını büyük ölçüde etkileyerek İbn Rüşd'ün düşüncelerini yaygınlaştırdı.¹⁹⁵ İbn Rüşd'ün düşünceleri, Paris Üniversitesi gibi ilim merkezlerinde etkili oldu. Aristo'nun ilmi, İbn Rüşd'ün şerhleriyle birlikte Avrupa'nın irfan temeli haline geldi. İslam alimlerinin sözleri ve düşünceleri, Roger Bocan ve Albetrus Meynus gibi düşünürler tarafından incelendi ve şerh edildi. İbn Rüşd'ün prensipleri, Thomas Aquinas gibi önemli Katolik ilahiyatçıları üzerinde etkili oldu. Asin Palcios,¹⁹⁶ İbn Rüşd'ün etkilediği prensipleri inceledi ve Kurtuba filozofu ile Thomas Aquinas'ın prensipleri arasındaki benzerliklere dikkat çekti. Bu durum, Müslüman filozofun Katolik düşünürler üzerindeki etkisini net bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁹⁷

¹⁹¹ Bammat, a.g.e., s. 63.

¹⁹² Menocal, a.g.e., s. 219-225.

¹⁹³ H. Bekir Karlığa, "İbn Rüşd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 20, TDV Yayınları, İstanbul 1999, s. 257-288.

¹⁹⁴ Bammat, a.g.e., s. 63.

¹⁹⁵ Russell, a.g.e., s. 192-196.

¹⁹⁶ Menocal, a.g.e., s.231.

¹⁹⁷ Goff, a.g.e., s. 149-194.

Endülüs medeniyetinin felsefe ve mantık alanındaki etkisi, Batı dünyasında bilimsel düşünceyi canlandırmış, eleştirel düşünceyi teşvik etmiş ve Rönesans'ın temelini oluşturmuştur. Bu dönemdeki entelektüel alışveriş, bilgi birikimi ve çeşitli düşünce akımları, Avrupa'nın dünya çapında bir entelektüel lider olmasına ön ayak olmuştur.¹⁹⁸

3.3.4. Tarih- Coğrafya

Endülüs toplumundaki tarih ilgisi, bu medeniyetin geniş bir tarih literatürü oluşturmada belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu ilgi, IX. yüzyılın başlarına kadar gitmektedir ve bu dönemde Abdûlmelik b. Habib es-Sülemî'nin (ö. 852) öncülüğünde kendini göstermiştir.¹⁹⁹ Abdûlmelik b. Habib'in "Tarihu Abdilmelik b. Habib el-İberi" adlı eseri, dünya tarihi türünde yazılmış en eski metinlerden biri olarak öne çıkmaktadır. X. yüzyıla gelindiğinde, Endülüs'te daha özgün eserlerin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Bu eserler, genellikle İslam tarihini, coğrafyasını ve toplumsal yapısını konu edinmiştir.²⁰⁰ Bu dönemde özellikle "Raziler Ailesi"nin büyük katkısıyla tarih yazımında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Raziler Ailesi'nin tarih yazımına olan etkisi, Endülüs'ün tarih alanında zengin bir birikime sahip olmasına katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda Halife II. Hakem'in ilme verdiği önem ve yönetimde etkili olan Hacib İbn Ebû Âmir el-Mansûr'un katkıları, Endülüs'ün tarih yazımındaki ilerlemenin arkasındaki etkenler arasında önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde tarih yazımı, siyasi liderlerin ve entelektüel çevrelerin destekleriyle gelişmiş ve çeşitlenmiştir. Bu, Endülüs toplumunda tarih bilincinin güçlenmesine ve zengin bir tarih literatürünün oluşmasına olanak sağlamıştır.²⁰¹

Tarih literatürü, genel tarih, mahalli tarih, şehir tarihi ve edebiyat tarihi gibi çeşitli alanlarda zenginleşmiştir. Endülüs'te tarih yazımı, Doğu'nun örnek alındığı bir

¹⁹⁸ Zeydan, a.g.e., C. II, s. 138-139

¹⁹⁹ Mustafa Öztoprak, "Endülüs'te Hadis İlminin Gelişim Aşamaları", *Marife Dergisi*, (Yaz 2012), s. 197.

²⁰⁰ Bammat, a.g.e., s. 65.

²⁰¹ Mustafa Hizmetli, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, C. 4, Siyer Yayınları, İstanbul 2018, s. 447.

geleneğe dayanmaktadır. Bu, tarih alanındaki çalışmaların çeşitliliğini ve derinliğini göstermektedir. Bu tarih yazımındaki çeşitlilik, Endülüs'ün sadece siyasi tarihle sınırlı kalmayıp geniş bir yelpazede konuları içermesine olanak tanımıştır. Toplumun tarih ve kültürüne duyulan bu derin ilgi, Endülüs medeniyetinin entelektüel zenginliğinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁰²

Endülüs'te tarih yazıcılığı, XIV. yüzyılda, Müslümanların askeri ve politik açıdan zayıf düştüğü bir dönemde en olgun halini almıştır. Bu dönemde öne çıkan isimler arasında İbnü'l-Hatîb (ö. 1375) ve İbn Haldun (ö. 1406) bulunmaktadır.²⁰³

İbn Haldun Endülüs'te yetişmiş ve Endülüs alimlerinden eğitim alarak kendini geliştirmiş birçok eser vermesine rağmen mukaddeme eseri ile meşhur olmuş önemli bir tarihcidir.²⁰⁴ Toplumların tarihi gelişim ve oluşum sürecini o coğrafyanın maddi ve fiziki yapısına bağlı olarak meydana geldiğine dair görüşü, onun bu eserinde ilk kez savunulmuştur. Toplamları insana benzetmiş ve 3 kısma ayırmıştır toplumlarda doğar, büyür ve çöker. Ortaya koyduğu tarih görüşü ile ilim dünyasına “yeni bilim” anlayışı getirmiştir. Devletlerde zuhur eden çöküş ve yükseliş usul ve esaslarını bulup sistemleştirmeye çalışan bir araştırmacı açısından İbn Haldun, tarih ilminin ana gayesini ortaya çıkartan bir alim, aynı zamanda sosyolojinin hakiki kurucusu denilebilir.²⁰⁵ Ne Müslüman ne de bir Avrupalı, böylesine her şeyi kapsayan felsefi bir tarih nazariyesi telaffuz etmemiştir. Dünya medeniyet tarihinin en önemli tarih felsefecisi ve toplumbilimcisi.²⁰⁶

Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, Endülüs'e fetihten sonra Suriye'den göç eden, Yemenli bir ailenin çocuğu olarak bilinir. Nasriler Dönemi'nde sarayda kâtiplik ve vezirlik gibi

²⁰² Şaban Öz, “Endülüs'te Tarih ve Kehhâle'ye Göre Endülüslü Tarihçiler”, *İstem Dergisi*, cilt 7, sayı: 14, 2009, s. 84-93.

²⁰³ Cengiz Tomar, “Lisânüddin İbnü'l-Hatîb”, *TDV Ansiklopedisi*, C. 21, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 74-76.

²⁰⁴ Süleyman Uludağ, “İbn Haldun”, *TDV Ansiklopedisi*, C.19, TDV Yayınları, İstanbul 1999, s. 538-543.

²⁰⁵ İbni Haldun, *Muaddime*, (Çev: Turan Dursun), Onur Yayınları, Ankara 1977, s. 10-36.

²⁰⁶ Hitti.a.g.e., s. 175-176.

önemli görevlerde bulunmuştur. Özellikle vezirlik döneminde devlet büyüklerine ve dostlarına yazdığı mektuplar, tarih ve edebiyat açısından büyük öneme sahiptir. Vezirlik görevi sayesinde resmi belgelere kolayca erişebilmiş ve Endülüs halkının yaşam tarzı, kültürü ve adetleri hakkında detaylı bilgiler sunabilmiştir. Beş eseri arasında öne çıkan "el-İhâta fil Ahbari Gırnata" adlı eseri, Gırnata'nın tarihini, coğrafyasını ve önemli şahsiyetlerin biyografilerini içermektedir. Ayrıca "Er-Rakmü'l-Hulel" adlı eseri, İslam tarihine dair bir derleme niteliğindedir ve İbn Haldun tarafından övgüyle anılmıştır.²⁰⁷ İbnü'l-Hatîb, bir tarihçi olarak bilinmesinin yanı sıra seçkin bir edip, filozof ve hekim olarak da tanınır. Eserleri, döneminin tarihi, kültürü ve entelektüel atmosferine ışık tutması açısından büyük önem taşımaktadır.

Endülüs'ün en önemli tarihçilerinden biri olan Makkarî, eserleriyle İspanya'nın çeşitli bölgelerine ait bilgilerin bir hazinesini sunmuştur. İspanya'daki toplumun yaşam tarzını, adetlerini ve karakterlerini ustalıkla tasvir etmiş, yazılarında sadece büyük şehirler değil, tüm ülkede çeşitli düşünce hayatının varlığını ortaya koymuştur.

Coğrafya alanındaki gelişmeler, Doğu İslam dünyasındaki ilerlemelerle paralel bir şekilde Endülüs'te de gerçekleşmiştir. Örneğin, Pavlus Orosius'un "Historiarum Libri Septem Adversus Paganos" adlı eserinin tercümesi, Endülüs coğrafyasına dair önemli bilgiler içermiştir. Bu tercüme, coğrafya alanında bir dönüm noktası oluşturmuş ve Endülüs coğrafyacıları tarafından önemli bir kaynak olarak kullanılmıştır.²⁰⁸

Şerif el-İdrisî ve İbn Said el-Mağrib gibi coğrafyacılar, haritacılık alanında önemli çalışmalar yapmışlardır. Şerif el-İdrisî'nin çizdiği dünya haritası, günümüzde hala

²⁰⁷ Casim el-Ubudi, Cengiz Tomar, "İbnü'l Hatib: Lisanüddin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 21, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s.74-76.

²⁰⁸ Hizmetli, a.g.e., s. 432.

mevcut olan ve enlem-boylam verilerine yakın bir harita olma özelliği taşıyan önemli bir eserdir.²⁰⁹

Granada'da çalışmalar yapan İbn er-Rakkam tahtanın üzerine yerleştirdiği manyetik taşı iplerle sabitleyerek yön belirlemede kullanırken Ahşap olan diske yerleştirdiği güneş saati ile de zamanı tespit etmiştir. Saatin yapımını "Gölgeler Bilgisi Hakkında Risale"inde tarif etmiştir. Bu satın çok benzerini geliştirerek 1537'de Pedro Nunes yapmıştır.²¹⁰

Seyyah İbn Cübeyr'in "er-Rihle" adlı eseri, İskenderiye, Kahire, Mekke, Medine, Dımaşk, Kûfe, Basra, Bağdat ve Sicilya gibi yerlere dair gözlemlerini içerir ve coğrafya alanında Endülüs'te ayrı bir yere sahiptir.²¹¹

Endülüs Medeniyeti, İslam'ın zirvesine ulaştığı dönemde, özellikle tarih, coğrafya ve birçok bilim dalında önemli katkılarda bulunarak Batı'ya büyük bir etki bırakmıştır. Bu etki, Endülüs'ün zengin kültürü, entelektüel birikimi ve bilimdeki ilerlemeleri aracılığıyla kendini göstermiştir.²¹² Makkarî, İbnü'l-Hatîb ve İbn Haldun gibi tarihçiler, Endülüs'ün tarihine dair kapsamlı ve derinlemesine çalışmalar yaparak bu medeniyetin zengin tarih mirasını oluşturmuşlardır.²¹³

Şerif el-İdrisî ve İbn Said el-Mağrib gibi coğrafyacılar, dünya haritası ve bölgesel coğrafya konularında önemli eserler üreterek Batı coğrafya bilimine katkı sağlamışlardır.²¹⁴

²⁰⁹ Tomar, a.g.e., s. 77-78.

²¹⁰ Sezgin, a.g.e., s. 114.

²¹¹ Öz, a.g.e., s. 90.

²¹² Hizmetli, a.g.e., s. 432.

²¹³ Bammât, a.g.e., s. 65.

²¹⁴ Öz, a.g.e., s. 90.

3.3.5. Astronomi – Matematik

Endülüs'te astronomi ve matematik alanları, özellikle IX. yüzyıla kadar vakit hesaplama, yön tayini ve zirai faaliyetlerde kullanım gibi pratik amaçlar için öne çıkıyordu. Bu dönemde, astronomi ve matematiğe ilgi gösteren önemli şahsiyetlerden biri olan Ebu Ubeyde el-Belensî, Sâhibu'l-Kıble olarak anılmaktadır. Defalarca doğuya ilim yolculukları gerçekleştiren ve özellikle yıldızların hareketleri ve astroloji konularında bilgi sahibi olan bu bilgin, aynı zamanda fıkıh ve hadis ilimleriyle de meşgul olmuştur.²¹⁵

Endülüs'teki astronomi ve matematik alanındaki ilerlemelerden bir diğeri, Berberi kökenli bir köle olan Abbas b. Firnâs'a aittir. Abbas b. Firnâs, IX. yüzyılın ortalarında uzayı temsil eden bir gök küresi kurarak önemli bir başarı elde etmiştir. Daha sonra, Avrupa'da astronominin gelişimine etki eden Sindhind tablolarının çizimini yaparak kuvars kristal yapımı ve kesimi konusunda da öncü olmuştur. Ayrıca havacılığın öncülerinden biri olarak bilinen Abbas b. Firnâs, bir dönem uçmayı denemiş, başarılı olamamışsa da bu alandaki çabaları ile bilinir hale gelmiştir.²¹⁶

Matematik alanında Endülüs'te büyük bir ilgi ve istek vardı, özellikle matematiğin pratik faydalarının önemi büyük ölçüde takdir ediliyordu. Devlet başkanlarından Emevi hükümdarı Muhammed'in iyi bir hesap uzmanı olduğu, Sarakusta emirlerinden el-Muktedir Billâh ve oğlu el-Mu'temen'in felsefe, astronomi ve matematikle ilgilendikleri bilinmektedir.²¹⁷

Geometri ve astronomi alanında öne çıkan bir diğer isim ise İbn Hayy'dir. İbn Hayy, yıldızların konumlarıyla ilgilenmiş, Mısır ve Yemen'e yaptığı seyahatlerde birçok ilim merkezinde dostluklar kurmuş ve ilim meclislerine katılmıştır. Farklı

²¹⁵ Birgül Bozkurt, "Fıkıh ve Siyaset Arasında Endülüs'te Bilim ve Felsefe", *Mukaddime Dergisi*, 8 (2), (Ekim 2017) s. 313.

²¹⁶ İnan, a.g.e., s. 439.

²¹⁷ İnan, a.g.e., s. 440.

kültürlerden gelen bilginlerle etkileşim içinde olması, Endülüs'te bilimin ve matematiğin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur.²¹⁸

Astronomi alanında Endülüs'ün önemli isimlerinden biri olan Ebul Kasım Abbas b. Firnas, cam icadı ve evini uzay merkezine benzetme gibi önemli çalışmalar yapmıştır.²¹⁹ Kendisi aynı zamanda bir gök küresi kurarak bulutları, yıldızları ve şimşekleri incelemiş ve astronomik gözlemler gerçekleştirmiştir. Bu çalışmaları, Endülüs'ün astronomik bilgi birikimine katkı sağlamıştır.²²⁰ Endülüs'ün öne çıkan matematikçilerinden Mesleme el-Mecriti, İran takvimini Hicri takvime çevirme rehberi hazırlamıştır.²²¹ Ayrıca matematikte düzlem, uzunluk ve hacim hesaplamaları gibi birçok alanda uzmanlaşmıştır. Mesleme el-Mecriti'nin bu çalışmaları, matematik alanındaki bilimsel ilerlemelere katkıda bulunmuştur. Ez Zarkali, astronomi aletlerinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Su saati yaparak gündüz ile gece saatlerini belirleme yöntemini geliştirmiştir.²²² Güneş kuramında uyguladığı çizelgeler Kopernik'in De Revolutionibus eserine ilham kaynağı olmuştur.²²³ Ayrıca icat ettiği usturlap ile yıldızlardan yardım alarak dünyanın güneşe olan mesafesini belirlemiştir. Bu önemli keşif, astronomi alanındaki bilgi birikimini artırmıştır.²²⁴

Bitrucci, Endülüs'te astronomi alanında değerli çalışmalar yapan bir diğer bilim insanıdır. Batı ekolünde İslam medeniyetinin en genç temsilcisi olmuştur. Yeryüzünün orta noktasında gezegen kürelerin varlığından ve gezegenlerin helozonik şekilde farklı eksenler etrafında hareket halinde olduğunu idea etmiştir. Bunun yanında gök cisimlerinin doğu-batı yönündeki hareketini reddederek, bunun sadece gezegenlerin bir gök küreye göre daha yavaş olmasından kaynaklı bir galatı his olduğunu söylemiştir.²²⁵

²¹⁸ Hizmetli, a.g.e., s. 433.

²¹⁹ Hacci, a.g.e., s.373.

²²⁰ Öz, a.g.e., s.91.

²²¹ Zeydan, a.g.e., s 157.

²²² Öz, a.g.e., s.91.

²²³ Sezgin, a.g.e., s.34.

²²⁴ Öz, a.g.e., s. 91.

²²⁵ Sezgin, a.g.e., s.10.

Bitrucci Batlamyus'un görüşlerini eleştirerek kendi sistemini oluşturmuş ve bu sayede birçok batılı astronom tarafından takdir edilmiştir. Bitrucci'nin eleştirel yaklaşımı, Rönesans döneminde Batlamyus'a karşı yapılan eleştirilere örnek teşkil etmiştir. Bu bilim insanlarının çalışmaları, Endülüs'ün astronomi ve matematik alanındaki zengin ve çeşitli bilgi birikimine katkı sağlamıştır. Aynı zamanda, eserlerinin İbranice ve Latince tercümeleri²²⁶ Michael Scotus tarafından Avrupa'ya aktararak bilimsel gelişmelere ön ayak olmuştur. Astronomi alanında Batlamyus'u tenkit eden Bitrucinin eserleri, 13 ve 15 yüzyıllarda Avrupa'yı geliştirerek bir devrim niteliği taşımıştır.²²⁷

Haçlı seferleri sırasında, Hristiyanlar Arap medeniyetine olan hayranlıkları sonucunda Arapça öğrenmiş ve Arapça eserleri Latince'ye çevirmişlerdir. Bu dönemde, özellikle Toledo'da bulunan kütüphanelerdeki Arapça kaynaklar, Avrupa'da büyük ilgi görmüş ve birçok eser diğer dillere tercüme edilmiştir. Kettonlu Robert ve Carinthialı Hermann gibi tercümanlar, Arapça eserleri Latince'ye çevirerek Avrupa'ya tanıtmışlardır.²²⁸ Özellikle astronomi ve geometri gibi alanlarda Arap medeniyetinin öncü olduğunu savunan araştırmacılar, Avrupalı öğrencilerin bu alanlarda eğitim almak için Toledo'ya yönlendirildiğini belirtmişlerdir. Paris'e eğitim için gidenlerin Arap medeniyetinden eli boş döndüklerine dair söylentiler, bu alandaki bilgilerin Arap coğrafyasında, özellikle Tuleytula'da olduğunu fark etmelerine neden olmuştur. Johannes Hispalensis'in hazırladığı tercüme listesi, o dönemin bilimsel çalışmalarına ışık tutmuş ve öğrencilere rehberlik etmiştir.²²⁹

Matematik dalında eserleri tercüme eden Chesterli Robert, Arap matematikçisi Harizmi'nin eserlerini Batı'ya tanıtan ilk kişi olmuştur. Avrupa Harizmi'nin kitabı Cebir'i sayesinde algoritmayı keşfederek matematiğin yeni koluyla tanışma şansını yakalamıştır.²³⁰ Alfonso'nun özellikle satranç, dama, tavla gibi oyunların

²²⁶ Bammat, a.g.e., s. 66.

²²⁷ Sezgin, a.g.e., s. 35.

²²⁸ Goff, a.g.e., s. 37-39.

²²⁹ Özdemir, a.g.e., s. 308.

²³⁰ Menocal, a.g.e., s.195.

tercümelerine önem vermesi ve tercümelerin İspanyolca olmasına özen göstermesi, Endülüs medeniyetinin Batı'ya taşınmasında etkili olmuştur. Endülüs medeniyetinin Batı'ya taşınması sadece tercüme faaliyeti ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda müelliflerin yazdıkları eserlere kaynak göstermeleri yoluyla da gerçekleşmiştir.²³¹ Marsilyalı Raymon'un astronomi kitabına kaynak gösterdiği Zerkali'nin el-Kanun'u, Müslümanların cetvelini kullanarak Avrupa'da yaygınlaşmasını sağlayan ilk alim olmuştur.²³² Matematik ve trigonometri alanındaki Arapça eserlerin Yahudi olan Abraham bin Hiyya vasıtasıyla Avrupa'ya ulaşması, Avrupa'nın matematik gelişimine önemli ölçüde olumlu katkı sağlamıştır.²³³

İspanya'da, Hristiyan toplumu, İslam devleti ile onun kültürüne, medeniyetine ve halkına yakın olması sebebi ile, Endülüslülerden oldukça çok şey öğrenmiştir.²³⁴ Avrupa ülkeleri arasında İspanya daha üst bir seviyede olmasıyla dikkat çeker. Örneğin, Avrupa'nın ilk rasathanesi, Endülüs'teki bilim ve astronomi çalışmalarının etkisiyle XIII. yüzyılda İspanya'da inşa edilmiştir. Ancak Avrupa genelinde bu rasathaneye pek ilgi gösterilmemiştir. İspanya'nın Endülüs'teki zengin kültür ve bilim mirasından etkilenmesi, Avrupa'da bilim ve kültür alanında bir ilerleme kaydetmesine katkı sağlamıştır. Avrupa'nın genel olarak bu değeri tam olarak takdir edememesi nedeniyle, İspanya'da başlayan bu bilimsel ilerleme Avrupa genelinde hemen benimsenmemiştir. Rasathaneye olan bu sınırlı ilgi, Avrupa'da benzer kurumların ortaya çıkması için üç yüz yıl kadar bir sürenin geçmesine neden olmuştur.²³⁵

Sonuç olarak, İspanya'nın Endülüs medeniyetinden ve bilimsel mirasından etkilenmesi, ülkede daha gelişmiş bir seviye oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ancak bu ilerleme Avrupa genelinde hemen benimsenmemiş ve İspanya'nın Endülüs'teki bilimsel ve kültürel mirasını tam anlamıyla değerlendirmesi için zaman geçmiştir.

²³¹ Özdemir, a.g.e., s. 309.

²³² Hitti, a.g.e., s. 783-784.

²³³ Özdemir, a.g.e., s. 309.

²³⁴ Menocal, a.g.e., s. 87-88.

²³⁵ Özdemir, a.g.e., s. 310.

3.3.6. Endülüs'te Sanat ve Mimarî

İslam hâkimiyeti altındaki sanat eserleri, sadece Müslümanlar için değil, dünya sanatı içinde büyük bir önem taşımaktadır. Bu sanat eserleri, özellikle Müslümanların Endülüs'te gerçekleştirdikleri sanatsal faaliyetlerle öne çıkmaktadır. Günümüze ulaşan pek çok eser, Endülüs'ün üstün kültür ve düşünce hayatındaki erişilmez doruğu yansıtmaktadır. Müslümanlar, fetihlerinde her zaman yapıcı ve onarıcı bir irade ortaya koymuş, hiçbir fetihle zarar verici, yıkıcı bir işgal zihniyetine girmemişlerdir.

Bu yapıcı zihniyet, fetihler esnasında harap durumda olan bölgelerin mamur hale gelmesini sağlamıştır. Yeniden imar edilen köyler büyük şehirlere dönüşmüş ve içinde zarif İslam medeniyetini yansıtan birçok yapıyı barındırmıştır. Müslümanların Endülüs'te gerçekleştirdiği bu sanatsal faaliyetler, mimari, seramik, mozaik, halı dokuma ve diğer sanat dallarında benzersiz eserlerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Endülüs'ün sanatında görülen özgün tasarımlar, detaylı işçilik ve estetik anlayış, Müslüman sanatının zirvesini temsil eder. Camiiler, saraylar, köprüler ve diğer yapılar, Endülüs İslam sanatının zenginliğini ve estetik değerini yansıtan önemli örneklerdir. Bu eserler, sadece dini ve mimari değil, aynı zamanda sanatsal ve kültürel bir miras olarak da değer taşımaktadır.²³⁶

Fetih öncesinde zorlu koşullarla mücadele eden İber Yarımadası sakinleri, fetih sonrasında Müslüman yönetiminde inşa edilen han, hamam, camii, medrese, saray gibi yapılarla birlikte refah ve huzura kavuşmuşlardır. Fetih öncesinde İber Yarımadası sakinlerinin tanımadığı Kurtuba, fetihden birkaç asır sonra büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Şehir, 200.000 ev, 600 camii ve medrese, 800 hamam, 50 hastahane, çeşitli sanayi tesisleri, 70 kütüphane, muhteşem saray ve konaklarıyla yarım milyona yaklaşan nüfusuyla Bağdat ve İstanbul'un yanında dünyanın en büyük üç medeniyet merkezinden biri olmuştur. Kurtuba'nın bu gelişimi, Müslüman

²³⁶ Thomas B. Irving, "Kurtuba", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 451-453.

yönetiminin yapıcı ve onarıcı politikalarının bir sonucudur. Şehir, hem mimari hem de kültürel açıdan büyük bir zenginlik kazanmış, sanatın ve bilimin önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Fetih sonrasında yapılan bu eserler, İber Yarımadası'nın sakinlerine daha iyi yaşam koşulları sunmuş ve şehri bölgenin önemli bir kültür ve medeniyet merkezi haline getirmiştir. Bu dönüşüm, İslam medeniyetinin etkileyici bir örneğini temsil etmektedir.²³⁷

Müslümanların Endülüs'te bıraktığı sanat eserleri, günümüzde bile büyük bir hayranlık ve ilgiyle karşılanmakta, bu zengin kültür mirası dünya sanatına büyük katkı sağlamaktadır. Farklı bir ifadeyle, Endülüs medeniyeti sadece tarihsel bir dönemi değil, aynı zamanda estetik ve sanatsal bir zirveyi temsil etmektedir.

Endülüs'ün coğrafi olarak İslam dünyasının en uzak köşesinde bulunmasına rağmen, Avrupa'daki Hristiyan âlemiyle sürekli bir iletişim ve etkileşim halinde olması ve bunun yanında farklı inanışlara sahip yerli halk ile birarada yaşamının getirdiği hoşgörü, Endülüs'te mimari açıdan estetik anlayışına doğrudan yansımıştır. Bu etkileşim ve hoşgörü, Endülüs'ün kendine özgü ve günümüzde dahi hayranlık uyandıran mimari eserlerini ortaya çıkarmıştır.²³⁸

Endülüs'ün mimari dokusu, İslam, Hristiyan ve Musevi kültürlerinin birleşimini yansıtan benzersiz bir karışıma sahiptir. Bu dönemdeki mimari eserler, farklı kültürlerin etkileşimini ve bir arada yaşamayı yansıtarak estetik bir zenginliğe sahiptir. Camiiler, sinagoglar, kiliseler, saraylar ve diğer yapılar, farklı inançlardan gelen sanatçıların işbirliği ve etkileşimini sergiler.

Hoşgörü ve kültürel çeşitlilik, Endülüs'ün mimarisinde geometrik desenler, çeşitli renkler, işlemeler ve mozaikler gibi süslemelerde kendini gösterir. Mimari, hem İslam'ın hem de Hristiyan ve Musevi geleneklerinin estetik unsurlarını bir araya

²³⁷ Irving, a.g.e., s. 455.

²³⁸ Özdemir, a.g.e., s. 315.

getirir. Bu, Endülüs'ün mimari tarzının kendine özgü bir karakter kazanmasına yol açar.²³⁹

Endülüs'ün mimarlık mirası, birçok medeniyetin izlerini taşıyan bir açık hava müzesini andırır. Hoşgörü ve çok kültürlülük, bu eserlerin bugüne kadar varlığını sürdürmesine ve kültürel bir zenginlik olarak değerlendirilmesine olanak tanımıştır. Bu nedenle, Endülüs mimarisi, farklı inançlardan gelen insanların bir arada yaşamasının ve birbirlerinden etkilenmesinin bir yansıması olarak öne çıkar. Farklı bir ifadeyle, Endülüs'ün mimari estetiği, hoşgörü ve kültürel çeşitliliğin bir ürünüdür ve günümüzde bile bu zenginliğiyle etkileyiciliğini sürdürmektedir.

Endülüs mimarisi, İslam kültürünün ve sanatının etkileyici bir örneğini sunar. Özellikle İber Yarımadası'nda Müslüman hükümetlerin hüküm sürdüğü dönemde, Endülüs'te inşa edilen yapılar, estetik detaylar, geometrik desenler ve işlevselliği bir araya getirerek özgün bir tarz oluşturmuştur.²⁴⁰ Kurtuba Camii gibi camiilerde görülen mimari süslemelerde, geometrik desenler, hat sanatı, kufi yazılar, ahşap oymacılığı ve doğal motifler sıkça kullanılmıştır.²⁴¹ Granada'daki Alhamra Sarayı ise düşük kabartmalı süslemeler, çeşitli renkli seramikler, su kanalları ve yeşil bahçeleriyle Endülüs mimarisinin zirvesini temsil eder.²⁴² Medrese ve üniversiteler, öğrencilere dini, bilimsel ve felsefi eğitimler vermek üzere tasarlanmış, mimari açıdan dikkat çekici yapılar arasında yer almıştır. Ayrıca Endülüs'ün şehirlerindeki hamamlar, su mimarisi ve estetik unsurlarıyla öne çıkan önemli merkezlerden biridir. Endülüs mimarisi, farklı kültürlerin etkileşimiyle oluşmuş, İslam sanatının özgün bir ifadesini yansıtmış ve günümüze kadar uzanan zengin bir kültürel miras bırakmıştır. Bu dönemde kültürel bir atılım gerçekleşmiştir.²⁴³

²³⁹ Irving, a.g.e., s. 456.

²⁴⁰ Engin Beksaç, "Kurtuba Ulu Camii", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 453-454.

²⁴¹ Mesut Doğan, *Düşlerin Son Sığınağı: Endülüs*, İz Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 139-140.

²⁴² Clot, a.g.e., s. 269.

²⁴³ Beksaç, a.g.e., s. 453-454.

I. Abdurrahman'ın sarayında gerçekleşen bu kültürel atılım, Endülüs'ün sanat ve kültürde benzersiz bir zenginlik kazanmasına yol açmıştır. Bu tohumlar, daha sonraki dönemlerde Endülüs'ün öne çıkan özelliklerinden biri haline gelmiştir.²⁴⁴ Özellikle mimari, müzik ve şiir alanlarında ortaya çıkan eserler, Endülüs'ün medeniyetini şekillendirmiştir.

I. Abdurrahman'ın saray bahçesine diktirdiği ilk palmiye ağacı, Avrupa'daki palmiye ağaçlarının ilk örneğidir.²⁴⁵ Bu simgesel adım, Endülüs'ün doğaya ve estetiğe verdiği önemi gösteren bir örnek olarak kabul edilir. Endülüslüler, masalları, şiirleri ve sevgiyi bu topraklara getirerek kendilerini sevilen ve takdir edilen bir medeniyetin temsilcisi haline getirmişlerdir.²⁴⁶ Endülüs, sadece fiziksel yapılarla değil, aynı zamanda kültürel mirasıyla da Avrupa'ya ve dünyaya öncülük etmiştir.²⁴⁷ I. Abdurrahman'ın bu kültürel atılımı, Endülüs'ün sanat, edebiyat ve mimari alanlarındaki gelişimine büyük katkıda bulunmuştur. Farklı bir ifadeyle, Endülüs'ün medeniyeti, tohumlarını atan öncü liderlerin kültürel ve estetik vizyonları sayesinde gelişmiş ve dünya çapında etkileşim yaratmıştır.²⁴⁸

Kurtuba Ulu Camii mimarisiyle dikkat çeken, müstesna bir eserdir. Camii, o dönemin toplumunun güçlü, bilgili ve zenginliğini yansıtan bir ihtişama sahiptir.²⁴⁹ Kiliseye dönüştürülen bu camii, tarihten günümüze kadar varlığını sürdüren ve tüm ihtişamıyla gözleri kamaştıran bir yapıdır.²⁵⁰ X. yüzyıl sonrasında inşa edilen diğer önemli mimari eserlerden olan Alkazar, Giralda ve özellikle Endülüs mimarisinin zirvesini temsil eden ElHamra Sarayı, dekoratif açıdan daha üstün niteliklere sahiptir. Bu eserlerde figürlerin ve hat sanatlarının ön plana çıktığı, mimarinin daha detaylı ve estetik olduğu gözlemlenir.²⁵¹

²⁴⁴ Alkhateeb, a.g.e., s.147-148.

²⁴⁵ Menocal, a.g.e., s. 65-77.

²⁴⁶ Hunke, a.g.e., s.408-409.

²⁴⁷ Özdemir, a.g.e., s. 309.

²⁴⁸ Viardot, a.g.e., s.67-71.

²⁴⁹ Alkhateeb, a.g.e., s.150.

²⁵⁰ Menocal, a.g.e., s.254.

²⁵¹ Beksaç, a.g.e., s. 457.

III. Abdurrahman tarafından yaptırılan ‘Medinetü’z- Zehra’ bütün ihtişamıyla kendine hayran bırakan şahane bir eserdir. Altın ve gümüşlerle donatılmış salonu, etrafı inciden yapılmış heykelleri ile çevrili havuzları, bahçesinde bulunan hayvanat bahçesi ile Avrupa’nın hikayelerini dinlediği “Binbir Gece Masallarını” Müslümanlara yaşatmıştır. Bizans’tan gelen elçilerin karşılandığı bu yer, gören Hristiyanları cezbediyordu. İnsanlar üzerindeki bu etkisi Endülüs kültürünün ulaştığı mertebeyi göstermektedir.²⁵² Endülüs medeniyeti, İslam’ın zirve yaşadığı ve farklı kültürlerin bir araya geldiği bir dönemde, özellikle mimari alanında büyük bir etki bıraktı.²⁵³ Bu etki, Endülüs’ün zengin ve çeşitli kültürel atmosferinin yanı sıra bilim, sanat, ve felsefenin öncü olduğu bir medeniyetin ürünü olduğunu göstermektedir.²⁵⁴

Endülüs, Müslümanların İber Yarımadası’ndaki fetihleri sonucunda kurulan bir İslam devleti idi. Müslümanlar, bu topraklara yerleştiklerinde mevcut Roma ve Visigoth mimarî mirasını benimsediler ve kendi estetik anlayışlarıyla harmanladılar. Endülüs mimarisi, bu şekilde farklı kültürlerin birleşimiyle ortaya çıkan bir zenginlik ve estetik zevk ile tanımlanıyordu.

Endülüs mimarisi, çeşitli yapılarında kullanılan geometrik desenler, mozaikler, sütunlar, kemerler ve süslemelerle öne çıkıyordu. Özellikle Kurtuba Ulu Camii gibi yapılar, bu estetik anlayışın bir yansımasıydı. Endülüslü mimarlar, sadece İslam sanatını değil, aynı zamanda antik Roma ve Yunan mimarisini de benimseyerek gotik tarzı kendi özgün tarzları ile birleştirerek önemli eserler ortaya koymuştur.²⁵⁵ Müslüman ve Hristiyan tebaanın örf ve adetlerini harmanlayarak birbirine kattıktan sonra at nalı ile kemer tonozların kullanılması ile Müdejar sanat mimarisi ortaya çıkmıştır. Ortak kültürün harmanlaması ile oluşan bu mükemmel tarz İspanya’nın milli sanatına dönüşmüştür.²⁵⁶

²⁵² Monical, a.g.e., 107.

²⁵³ Hitti, a.g.e., s. 818-819.

²⁵⁴ Özdemir, a.g.e., s. 309.

²⁵⁵ Menocal, a.g.e., s. 72.

²⁵⁶ Hitti, a.g.e., s. 819.

Endülüs'teki mimari başarıları, Batı dünyasına önemli bir ilham kaynağı oldu. Haçlı Seferleri sırasında, Avrupalılar Endülüs'ün zengin mimari ve kültürel mirasını keşfettiler. Endülüs'ten dönen bazı Avrupalılar, bu yeni mimari ve sanatsal öğeleri kendi bölgelerine taşıdılar. Bu etkileşim, özellikle Gotik tarzın ortaya çıkışında belirgindi. Endülüs mimarisinden esinlenen Gotik tarz, kemerler, sütunlar ve süslemelerdeki detaylı işçilik ile tanınıyordu. Endülüs'ün mozaikleri, geometrik desenleri ve renkli seramikleri, Avrupa'da Rönesans dönemine kadar uzanan süreçte sanat ve mimariyi etkilemeye devam etti.

Endülüs, aynı zamanda bilim ve sanatın merkezi haline gelmişti. Müslümanlar, çeşitli bilim dallarında önemli çalışmalar yaparken, bu bilgileri mimariye de entegre ettiler. Matematik, geometri ve astronomi gibi bilim dalları, mimari tasarımda kullanılan ölçülerde ve oranlarda belirleyici rol oynadı.²⁵⁷

Sonuç olarak, Endülüs mimarisi hem basit Arap mimarisi özellikleri taşıyan fetih sonrası dönemde hem de daha karmaşık ve estetik detaylara sahip dönemlerde öne çıkan eserlerle zengin bir evrim geçirmiştir. Kurtuba Ulu Camii ise bu evrimin bir başlangıç noktası olarak tarih boyunca önemli bir yapı olarak varlığını sürdürmektedir. Farklı bir ifadeyle, Endülüs mimarisi zaman içindeki farklı etkileşimleri ve evrimiyle kendine özgü bir kimlik kazanmıştır.

3.3.7. Resim, Heykel, Kabartma ve Hat Sanatı

Endülüs medeniyeti, tarih boyunca sanatın birçok dalında benzersiz ve etkileyici bir miras bırakmıştır. Batı'yı resim, heykel, kabartma ve hat alanlarında etkileyen bu medeniyet, sanatın farklı yönlerinde zenginleşmesine katkıda bulunmuştur.

Resim sanatında Endülüs, özellikle dini motiflerin ve manzara resimlerinin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Endülüs resim sanatında kullanılan

²⁵⁷ Beksaç, a.g.e., s. 458-460.

renkler, kompozisyonlar ve detaylar, Avrupa sanatının evrimine etki etmiştir. Endülüs ressamaları, özellikle saray ve camii duvarlarını süsleyen fresklerle, doğanın güzelliklerini ve dini sahneleri ustalıkla resmetmişlerdir.²⁵⁸ Heykel sanatında Endülüs, özellikle saraylarda ve büyük yapıların süslemelerinde insan ve hayvan figürlerini kullanarak kendine özgü bir tarz geliştirmiştir.²⁵⁹ Elhamra Sarayı'nda bulunan Aslanlı Avlu, Endülüs'ün heykelticilikteki ustalığını gösteren önemli bir örnektir. Bu heykeller, mimari eserleri süsleyerek sanatın mekânsal boyutuna önemli bir boyut katmıştır.²⁶⁰

Kabartma sanatında Endülüs, özellikle camii ve sarayların süslemelerinde kullanılan motiflerle dikkat çeker. Kabartma sanatında kullanılan malzemelerin incelikle işlenmesi, geometrik şekillerin ve bitki motiflerinin estetik bir bütünlük içinde kullanılması, Batı sanatında da etkisini göstermiştir. Kurtuba Ulu Camii ve Elhamra Sarayı, Endülüs kabartma sanatının öne çıkan örnekleridir. Hat sanatı, Endülüs'ün en parlak sanat dallarından biridir. Endülüs hat sanatçıları, mushaflarda ve mimari eserlerde kullanılan yazı karakterleri ve tezhiplerle benzersiz eserlere imza atmışlardır. Kûfi yazı, Endülüs'ün hat sanatında öne çıkan bir yazı stili olmuş ve bu stil, Endülüs sanatının Batı'ya aktarılmasında etkili olmuştur.

Endülüs medeniyetinde resim ve heykelticiliğe olan ilgi, yöneticiler ve tebaanın belirli kesimlerinde gözlemlenmiştir. Özellikle camiilerin süslenmesinde kullanılan motifler, Endülüs Emevilerinden başlayarak Nasrilerin yönetiminin son dönemlerine kadar gelişme göstermiştir. Dini temaların yanı sıra saraylarda süslemelerde hayvanlara ait motiflerin de yer aldığı edebî eserlerden öğrenilmektedir. Örneğin, Kurtuba Ulu Camii süslemesinde kullanılan bitki desenlerinin,²⁶¹ Medinetüzzehrâ

²⁵⁸ Özdemir, a.g.e., s. 335.

²⁵⁹ Clot, a.g.e., s.93.

²⁶⁰ Beksaç, a.g.e., s. 225-232.

²⁶¹ Özdemir, a.g.e., s. 335.

Sarayı'nda ise hayvan ve insane dair tasvirlerin yer aldığı edebi kaynaklarda belirtilmiştir.²⁶²

Elhamra Sarayı, taşıdığı mimari dekorasyon ve estetik unsurlarıyla Endülüs medeniyetinin son dönemlerine ait olan ve günümüze ulaşan en önemli kaynaklardan biridir. Sarayın Krallar Salonu, Endülüs'ün resim ve heykeltirlik alanındaki gelişimini yansıtan önemli örnekleri içermektedir. Bu alanda öne çıkan eserlerden biri, Krallar Salonu'nda yer alan ve Nasri hükümdarlarından il onunun tasvir edildiği düşünülen örneklerdir.²⁶³

Endülüs'teki resim ve heykeltirlik, sadece dini temalarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda saraylarda ve diğer yapısal örneklerde dünyevi konuları da içermiştir. Elhamra Sarayı'nda hayvan ve insan tasvirleri, sanatın ve estetiğin gelişmiş olduğu bir dönemin ürünüdür. Bu sanatsal ifadeler, Endülüs'ün farklı kültürlerin etkileşimi altında nasıl zenginleştiğini ve çeşitlendiğini göstermektedir. Müslüman yöneticilerin yanı sıra, Yahudi, Hristiyan ve diğer yerel topluluklardan gelen sanatçılar ve zanaatkârların etkileşimi, bölgede benzersiz bir sanat atmosferinin oluşmasına katkı sağlamıştır.²⁶⁴

Endülüs'te resimle birlikte heykeltirlik de, özellikle insan ve hayvan figürlerinin Medinetüzzehra'dan bilindiği ve yakın tarihte harabe biçimde bulunan kalıntılarla kanıtlandığı görülmektedir.²⁶⁵ Elhamra Sarayı'nda ise Aslanlı Avlu, heykeltirlik örneklerinden biridir.²⁶⁶ Avlunun ortasındaki havuz çanağı, on iki adet aslan heykelinin sırtına yerleştirilmiş şekildedir. Bu da Endülüs'ün heykeltirlik geleneğine dair önemli bir kanıttır.²⁶⁷

²⁶² Birsal Küçüksipahioğlu, "Medinetüzzehra", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 320-322.

²⁶³ Özdemir, a.g.e., s. 336

²⁶⁴ Beksaç, a.g.e., s. 460.

²⁶⁵ Doods, a.g.e., 27-39.

²⁶⁶ Clot, a.g.e., s.275.

²⁶⁷ Özdemir, a.g.e., s. 336

Kurtuba Ulu Camii ve Elhamra Sarayı, Endülüs'ün heykelticilik ve kabartma sanatındaki en güzel örnekleri sunmaktadır. Bu sanat eserleri, Endülüs medeniyetinin estetik anlayışını ve sanatsal zenginliğini yansıtan önemli mirasları oluşturur.²⁶⁸

Bu hat örnekleri, Endülüs'ün ifade yetisi ve estetik anlayışının ne kadar görkemli olduğunu günümüze yansıtmaktadır. Ahşap kullanımı da Endülüs sanatında önemli bir yer tutmaktadır. Kapılar, pencereler ve çeşitli eşyaların yapımında ahşap oymalar kullanılmıştır. Bu sanatın en güzel örnekleri, Kurtuba Ulu Camii ve Elhamra'nın tavan kaplamalarında görülmektedir. Endülüs sanatında ahşap oymacılığı, detaylı ve estetik desenlerle süslenmiş zarif eserlere dönüşmüştür.

Ayrıca seramik, çömlekçilik, çinicilik, fildişi oymacılığı ve dokumacılık gibi diğer sanat dalları da Endülüs medeniyetinde önemli bir rol oynamıştır. Bu sanat dallarında üretilen eserler, Endülüs'ün medeniyetinin zirvesini temsil eder ve günümüze kadar etkileyici görkemini korumaktadır.²⁶⁹

Sonuç olarak, Endülüs medeniyeti, resim, heykel, kabartma ve hat alanlarında ortaya koyduğu eserlerle Batı sanatına büyük bir miras bırakmıştır. Sanatın farklı dallarındaki bu etkileşim, Endülüs'ün sanat ve kültürünün Avrupa'da ve Batı dünyasında kalıcı bir iz bırakmasına neden olmuştur.

3.3.8. Musikî

Endülüs'te müzik, İslam toplumları arasında uzun süre tartışma konusu olmuş bir sanat dalıdır. İslam bilginleri arasında, müziğin haram olup olmadığına dair farklı görüşler bulunmuştur. Kimileri müziği tamamen yasaklayıcı bir yaklaşım benimserken, diğerleri belirli kriterlere göre sınıflandırmayı tercih etmiştir. Endülüs'te saraylarda, konaklarda ve eğlence meclislerinde müzik etkinliklerinin

²⁶⁸ Beksac, a.g.e., s. 460-461.

²⁶⁹ Hunke, a.g.e., s. 732-733.

varlığına dair bilgiler bulunmaktadır. Bu, özellikle yöneticiler arasında ve halkın evlerinde yaygın bir şekilde müziğin hayatın içinde olduğunu göstermektedir.²⁷⁰

Endülüs'ün müzik kültüründeki gelişiminde, saraylara çağrılan Doğu müzisyenlerinin önemli bir rol oynamış olmaları dikkate değerdir. I. Abdurrahman'ın sarayında, özellikle kadın müzisyenlere yer verilmiş ve aynı zamanda güzel bir sese sahip olan udi (ud çalan) Acfâ'ya büyük bir değer verilmiştir. Bu, müziğin saray yaşamında ne kadar önemli bir yer tuttuğunu gösteren erken örneklerden biridir. I. Hakem döneminde sarayda müzik alanındaki faaliyetler daha da genişlemiş ve Doğu'dan Endülüs'e gelmiş olan ünlü müzisyenler Alûn ve Zerkûn'un büyük bir teveccüh gördüğü kaydedilmiştir. Alûn'un sarayın baş müzisyeni olması, onun yetenekleri ve sanatsal katkılarına olan takdiri gösterir. Sarayın müzik sahnesindeki bu zenginlik, Endülüs'ün kültürel canlılığını ve müziğin toplum içindeki önemini vurgular. Bu dönemde saraylarda müzik, sadece bir eğlence değil, aynı zamanda sanatın bir ifadesi olarak görülmekteydi. Saray müzisyenleri, farklı kültürlerden gelen ve çeşitli enstrümanları çalan sanatçılar aracılığıyla müziği zenginleştirmişlerdir. Sarayın müzik sahnesindeki bu çeşitlilik, Endülüs'ün kültürel mozaik yapısını ve farklı medeniyetler arasındaki etkileşimi yansıtmaktadır.²⁷¹

I. Hakem döneminden sonra Fazdlu'l-Medine ve Kamer gibi müzisyenlerin de Endülüs'e geldikleri ve sarayda özel köşklerde ağırlandıkları rivayet edilmiştir. Bu, müziğin sadece saray çevrelerinde değil, geniş halk kesimleri arasında da popüler olduğunu gösterir. Müzik, Endülüs toplumunda sanatsal bir ifade biçimi olarak yaygın bir şekilde benimsenmiş ve özellikle saray yaşamında büyük ilgi görmüştür.²⁷²

Endülüs'te müzik kültürü, Doğu etkileriyle zenginleşmiş, çeşitlenmiş ve halk arasında yaygınlaşmıştır. Müzik, Endülüs medeniyetinin çeşitli yönlerini etkileyen ve

²⁷⁰ Özdemir, a.g.e., s. 340.

²⁷¹ Fazlı Arslan, *Ziryâb*, DİA, Cilt: 44, İstanbul 2013, s. 464-465.

²⁷² Özdemir, a.g.e., s. 341.

bu medeniyetin zengin kültürel dokusuna katkıda bulunan önemli bir unsurdur. Endülüs, İslam medeniyetinin bir parçası olarak, Doğu kültürü ve sanatının etkisi altında gelişmiştir. Bu etki, müzik alanında da kendini göstermiştir. Endülüs müziği, Arap, Berberi ve Yahudi müzik geleneğini harmanlayarak kendine özgü bir kimlik kazanmıştır. İslam'ın getirdiği estetik anlayış ve İspanya'nın çeşitli kültürlerle buluşması, müziğin zenginleşmesine ve çeşitlenmesine olanak sağlamıştır.²⁷³

Endülüs müziği, saray kültürü ile halk müziğinin bir birleşimi olarak karşımıza çıkar. Saraylarda görev yapan sanatçılar, sofistike ve rafine eserler üretirken, halk arasında daha coşkulu ve geleneksel müzik türleri yaygındı. Müzik, saraylardan çıkarak sokaklara ve halkın günlük yaşamına yayılmış, bu da müziğin toplumsal birleştirici bir rol oynamasına neden olmuştur. Endülüs müziği, farklı enstrümanların kullanımı, çeşitli makamların benimsenmesi ve çok sesli yapıların oluşturulması gibi özellikleriyle dikkat çeker. İslam medeniyetinin matematiksel ve estetik prensipleri, müzikteki melodi ve ritim oluşturma süreçlerine etki etmiştir. Bu, Endülüs müziğinin karmaşıklığını ve derinliğini artırmıştır.²⁷⁴

Endülüs müziği, özellikle Orta Çağ'da Avrupa'ya büyük etkilerde bulunmuştur. Müzikal anlamda yaşanan bu etkileşim, Avrupa müziğinin evriminde önemli bir rol oynamıştır. Endülüs'ün zengin müzik geleneği, özellikle İspanya'dan diğer Avrupa ülkelerine yayılmış ve klasik Avrupa müziğinin oluşumunda etkili olmuştur. Endülüs'te müziğin farklı bir boyut kazanmasında büyük bir rol oynayan isimlerden biri, Ziryab²⁷⁵ olarak bilinen Ali b. Nâfi'dir.

Ziryab, Endülüs medeniyetinde müziğe ve sanata önemli bir katkıda bulunan etkileyici bir figürdür. İbn Haldun'un ifadesinde belirtildiği gibi, Ziryab'ın mirası sadece müzik bilgisi ile sınırlı değildir, aynı zamanda sanatın genel atmosferine yeni bir hayat ve atılım getirmiştir. Ziryab, Abbasilerin zirve dönemlerindeki Bağdat'ın

²⁷³ Arslan, a.g.e., s. 465.

²⁷⁴ Özdemir, a.g.e., s. 341- 342.

²⁷⁵ Hitti, a.g.e., s. 819-820.

zengin kültürel mirasını Endülüs'e taşımakla kalmamış, aynı zamanda kendi özgün tarzını ve yeteneklerini de bu topraklara katmıştır. Roger Garudy'nin belirttiği gibi, Ziryab sadece Doğu'nun tecrübelerini getirmekle kalmamış, aynı zamanda Endülüs sanatına yeni bir perspektif, estetik ve enerji katmıştır.²⁷⁶

Ziryab'ın müziğe ve sanata kattığı değer, Endülüs medeniyetinin kültürel zenginliğine önemli bir boyut kazandırmıştır. Onun etkisi, sadece müzik sahnesinde değil, aynı zamanda genel sanat anlayışında ve estetik anlayışında da hissedilmiştir. Ziryab, Endülüs'ün sanatsal ve kültürel canlılığına büyük bir renk katmış, bu da bölgenin tarihinde önemli bir döneme damgasını vurmuştur.²⁷⁷

Ünlü düşünür Farabi Endülüs'te yaşamamış olmasına rağmen müzik alanında ortaya koyduğu eseri 'Kitab'ül Musiki' Endülüs müziğini etkilemiştir. Tercümesi yapılan bu büyük eser Endülüs üzerinden Avrupa'ya yayılmıştır. İbn Bacce Endülüs felsefecisi olarak bilinse de astronomi, tıp ve eczacılık üzerine çalışmalar yapmıştır. Aynı zamanda müzikle de ilgilenerek Doğu ve Hristiyan şarkılarını bir araya getirmiş ve böylelikle yeni bir müzik tarzı ortaya çıkartmıştır.²⁷⁸

Endülüs'te müzik, din bilginleri arasında meşruluğu tartışmalı bir konu olmasına rağmen, günlük hayatın bir parçası olarak varlığını sürdürmüştür. Başlangıçta Endülüs'te profesyonel müzisyenlerin olmadığı, bu nedenle profesyonel anlamda ilk müzisyenlerin Doğu'dan Endülü'e getirilmiş olduğu bilinmektedir. Müzik alanındaki çalışmalar, zamanla daha da yaygınlaşmış ve Kurtuba, müziğin odak noktası haline gelmiştir. Bu şehir yalnızca Doğulu müzisyenlerin değil zamanla Avrupalı müzisyenlerin de uğrak noktası olmuştur.²⁷⁹

Endülüs'te yöneticilerin yanı sıra halk da eğlenceli etkinliklere büyük ilgi göstermiş, şarkı ve oyunlarla birlikte içkili eğlencelerin de olduğu bu etkinlikler o dönemde

²⁷⁶ Arslan, a.g.e., s. 467.

²⁷⁷ Şeyban, *Endülüs*, s.138.

²⁷⁸ Karaelma, a.g.e., s. 39-40

²⁷⁹ Özdemir, a.g.e., s. 343.

Endülüste yazılmış olan şiir ve edebi yazılarda bahsedilmiştir. Endülüslülerin müziğe ve eğlenceye olan düşkünlüğü, müzik ve beste konusunda büyük başarılar elde etmelerine yol açmıştır. Şarkıların söylendiği meclisler zaman içinde hızla yaygınlaştı. Her emir için kendi özel meclis bulunuyordu. Bu dönemde yetişen birçok müzisyen arasında el-İmti'ad li el-Halil adlı eserin sahibi İbnu'l-Haddad el-Kaysi ve Ebu's-Salt Ümeyye bin Abdulaziz el-İşbilî gibi isimler öne çıkmıştır.²⁸⁰

Müziğe olan ilgi, Endülüs'ün çeşitli kültürlerin bir arada yaşamasının ve zaman içinde yaşanan zaferlerin ve mağlubiyetlerin etkisiyle şekillenmiştir. Şiir ve edebiyat eserleriyle benzer olarak müzik eserleri de hüznün ve sevincin en etkili ve güzel bir şekilde ifade bulduğu bir sanat olarak görülmüştür. Endülüs'te müziğin uzun süre boyunca yaygın bir şekilde icra edilmesi, kültürel zenginliğin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, ulemanın müziği genellikle olumsuz değerlendirmesine rağmen Endülüs toplumu, en üst düzey yöneticilerinden sıradan vatandaşlarına kadar geniş bir kesimde, diğer İslam coğrafyalarına kıyasla müzikle daha yakın bir ilişki içinde bulunmuştur. Müziğin, saraylardan halkın günlük yaşamına kadar geniş bir yelpazede yaygın olarak kabul gördüğü ve benimsendiği görülmektedir. Ziryab gibi önemli figürlerin etkisiyle müzik, Endülüs toplumunda önemli bir kültürel ifade biçimi haline gelmiş ve müziğin gelişimi üzerinde olumlu bir etki bırakmıştır. Bu durum, müziğin Endülüs medeniyetinin zengin ve çeşitli kültürel yapısında önemli bir yer tuttuğunu ve toplumun birçok katmanı arasında yaygın bir şekilde benimsendiğini göstermektedir.

3.3.9. Endülüs'te Dil ve Edebiyat

Endülüs fatihlerinin Arapça konuşması, yeni bir coğrafya ve farklı kültürlerle tanışmalarına rağmen, yazım dili açısından Arapçanın fasih bir şekilde korunmasını

²⁸⁰ Arslan, a.g.e., s. 468.

sağlamıştır. Endülüs'ün tarih boyunca zenginleşen kültürel mirası, Arapça yazımının önemli bir parçası olmuştur. Bu durum, Endülüs'ten günümüze kadar pek çok nazım ve nesir eserinin Arapça olarak ulaşmasının bir göstergesidir.

Emevi döneminde başlayan risale yazım geleneği, Endülüs'te önemli bir şekilde devam etmiş ve birçok değerli esere ev sahipliği yapmıştır. Bu geleneğin temsilcilerinden biri olan vezir ve edip Ebû Cafer el-Lemâî, uzun ve süslü cümlelerle yazılan risalelerinde belagat sanatlarını ustalıkla kullanarak Endülüs'te bu geleneği sürdürmüştür. Özellikle, onun gibi yazarlar, risalelerinde Endülüs'ün kültürel ve entelektüel zenginliğini, tarihini ve faziletlerini işleyerek bu eserler aracılığıyla bir miras bırakmışlardır. Ebü'l-Velîd İsmail b. Muhammed eş-Şekundî'nin "Risâletü fi Fadlı el-Endelüs" adlı eseri, Endülüs'ün faziletlerini anlatan önemli bir örnek olarak öne çıkmaktadır. Bu risale, Endülüs'ün özgün özelliklerini vurgulayarak bölgenin değerini yücelten bir anlatı sunmaktadır. Aynı şekilde, İbn Zeydûn'un "er-Risaletu'l-Hezliyye" adlı risalesi de ün kazanmış ve Endülüs kültürüne katkıda bulunmuştur. Bu eserler, Endülüs'ün tarihini, sanatını ve diğer önemli unsurlarını anlatarak bu dönemin entelektüel atmosferine ışık tutmuştur.²⁸¹

Endülüs'ün kültürel zenginliği ve entelektüel birikimi, yazılı ifadeyi güçlendiren ve geliştiren bu tür eserlerle öne çıkmıştır. Arapça yazım geleneği, Endülüs'ün edebi mirasının temel taşlarından biri olmuş ve bölgenin entelektüel çeşitliliğini yansıtan önemli bir unsurdur. Endülüs yazı alanının en önemli bölümleri risale yazımlardan oluşmaktadır. Bu risaleler, dinî alanların yanı sıra ilim ve ahlak alanlarında ve önemli kutlamalar, taziye metinleri sitemlerin yer aldığı gibi farklı konulardada yazılmıştır. Bu eserler arasında Ebu'l Velîd İsmail b. Muhammed eş-Şekundî'nin Endülüs'ten bahsettiği risalesi öne çıkar. Arapça diline büyük bir önem veren Endülüs halkı, yaptıkları gramer ve sözlük çalışmalarıyla bu dilin gelişmesine ve halk arasında yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur.²⁸²

²⁸¹ H. Yunus Apaydın, İbn Hazm, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 20, TDV Yayınları, İstanbul 1999, s. 39-52.

²⁸² M. Faruk Toprak, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, C. 4, TDV Yayınları, İstanbul 2018, s. 489.

Endülüs'te, şiir sadece bir sanat dalı olarak değil, aynı zamanda günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak önemli bir role sahipti. Mehmet Özdemir'in ifadesiyle, "Endülüs'ü şiirsiz, şiiri de Endülüssüz düşünmek adeta imkansız gibidir." Bu durum, Endülüs toplumunun şiirle yoğrulmuş bir kültür ve yaşam tarzına sahip olduğunu gösterir. Şairler, sadece özel anlarda değil, evde, camiide, sarayda, düğünlerde, yas törenlerinde ve hayatın hemen her alanında şiirle ifade buluyordu. Şiir, Endülüs'ün estetik ve entelektüel atmosferini zenginleştiriyor, duygusal ifadelerle birlikte düşünsel derinliği bir araya getiriyordu. Endülüs'ün büyük şairleri, toplumlarını etkileyen olaylara, günlük yaşamın sevincine ve hüznüne, aşkın karmaşıklığına ve dinî temalara duydukları derin duyguları ifade etmek için şiiri kullanıyorlardı. Bu nedenle, Endülüs şiiri, sadece bir sanat formu değil, aynı zamanda insanların duygusal ve düşünsel dünyalarını anlamak için bir pencere sunan bir araçtı. Bu zengin şiir geleneği, Endülüs'ün kültürel mirasının önemli bir parçası olarak günümüze kadar ulaşmıştır.²⁸³

Endülüs şiiri, önceleri Doğu şiirinin devamı niteliğindeki zamanla muvaşşah ve zecel gibi kendine özgü formlarda gelişmiştir. Zecel, Arapça gramer kurallarına uymayan, halk şiiri türünü temsil ederken, muvaşşah, uzun beyitlerle kısa bentlerin dönüşümlü olarak kullanıldığı bir türdür. Zecel türünü sistemleştiren ilk kişi Kirmandır.²⁸⁴

Zecel ve muvaşşah türü Kastilya'da yeni bir halk şiiri ortaya koyarken XII. Asırda Fransa'daki halk ozanları müslüman şairleri taklit ediyordu. İki tür de, birlikte ve müzik eşliğinde söylendiğinde adeta bir ahenk içinde müzik nağmelerini ortaya çıkartıyordu.²⁸⁵

Endülüs'te kadınlar, özellikle edebiyat ve şiir alanlarında etkili bir rol oynamıştır.²⁸⁶ Ümmü'l-Kiram, Hassane et-Temimiyye, Meryem binti Ebi Ya'kub, Aişe el-

²⁸³ Toprak, a.g.e., s. 490.

²⁸⁴ Zeydan, a.g.e, 747-748.

²⁸⁵ İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı*, (Çev: Mahmut Kanık), İnsan yayınları, İstanbul 1995, s.22.

²⁸⁶ Şeyban, *Endülüs*, s. 130.

Kurtubiyye, Nezhûn el-Gırnatıyye, Ümmü'l-Ala el-Hıcarıyye, Sara el-Halebiyye, İ'timad er-Rümeıkiyye, Vellade bintü'l-Müstekfî gibi kadın şairler ve edipler, Endülüs kültürüne önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu kadınlar, edebi sohbetler düzenleyerek, şiirler yazarak ve söyleyerek Endülüs'ün kültürel zenginliğine katkı sağlamışlardır. Eserleri, döneminin zengin ve etkileyici karakterini yansıtarak birçok kültür ve medeniyete ilham kaynağı olmuştur. Endülüs'ün kadın şairleri, kendi yetenekleriyle öne çıkarak edebi sahnede etkili bir şekilde varlık göstermişlerdir. Bu kadınların eserleri, Endülüs medeniyetinin çeşitli yönlerini yansıtarak dönemin kültürel mozaik yapısına katkı sağlamıştır. Şiirleri, duygusal derinlikleri ve sanatsal incelikleriyle bilinirken, kadınların Endülüs'teki entelektüel ve kültürel yaşama aktif katılımı, medeniyetin çok yönlü zenginliğini ortaya koymaktadır.²⁸⁷

Bu yönüyle öne çıkan kadınlar, Endülüs'ün kültürel zenginliğine önemli katkılarda bulunarak sadece edebi sohbetler düzenlemekle kalmamış, aynı zamanda kendi şiirlerini yazarak ve seslendirerek bu medeniyetin gelişimine öncülük etmişlerdir. Onların edebi katkıları, Endülüs'ün entelektüel atmosferini çeşitlendirmiş ve zenginleştirmiştir. Şiirleri ve yazılarıyla, sadece kadınların entelektüel kapasitelerini ortaya koymakla kalmayıp aynı zamanda toplumsal konulara duyarlılıklarını da ifade etmişlerdir. Bu kadınlar, edebi sohbetler aracılığıyla farklı düşünce akımlarını tartışarak Endülüs'ün entelektüel çeşitliliğine katkıda bulunmuşlardır. Aynı zamanda, kendi yazdıkları şiirlerle duygusal derinliklere inmiş ve geniş bir izleyici kitlesiyle etkileşimde bulunmuşlardır. Kadınlar; aşk, doğa, yaşamın zorlukları gibi temalara odaklanarak kendi seslerini duyurmuş ve bu sayede Endülüs'ün edebi mirasının zenginleşmesine katkı sağlamışlardır. Bu edebi katkılar, kadınların entelektüel ve sanatsal olarak erkeklerle eşit bir şekilde yer alabildiği Endülüs medeniyetinin öne çıkan yönlerinden biridir. Bu kadınlar, edebi eserleriyle sadece kendi dönemlerine değil, aynı zamanda sonraki nesillere de ilham kaynağı olmuş ve Endülüs'ün kültürel mirasını derinlemesine etkilemiştir.²⁸⁸

²⁸⁷ Apaydın, a.g.e., s. 50.

²⁸⁸ Toprak, a.g.e., s. 491.

Roger Garaudy'nin tespitlerine 95ud , Endülüs şairleri sadece Oksitanya gezgin ozanlarında karşılaşılabileceğimiz vezinli ve ölçülü şiir biçimlerini Avrupa kültürüne kazandırmakla kalmamış aynı zamanda “kibar aşkı” veya “saraylı aşkı” gibi kavramları da ilham kaynağı olarak sunmuşlardır. Bu şairler, sadece belirli bir şiir biçimini değil, aynı zamanda bir yaşam tarzını Avrupa kültürüne armağan etmişlerdir. Garaudy'ye 95ud , Endülüs şairlerinin eserleri, Dante'nin eserindeki ilahi aşk anlayışını taşımaktadır. Şairlerin şiirlerinde işledikleri konular, aşkı ve yaşamı derinlemesine anlamaya yönelik özgün bir perspektifi yansıtmaktadır. Endülüs şairleri, kibar aşkı anlatarak, aşkın inceliklerini ve duygusal derinlikleri ifade etmiş ve bu anlayışlarıyla Avrupa kültürüne önemli bir etki yapmışlardır. Ayrıca şairlerin eserleri, sadece estetik bir ifade biçimi olmanın ötesinde, ahlakî ve felsefî düşünceleri de içermiştir. Bu nedenle, Endülüs şairlerinin eserleri, Avrupa kültürünü zenginleştiren ve derinleştiren önemli bir 95ud a95 olarak değerlendirilmiştir.²⁸⁹

Endülüs şiirinin X. yüzyıl ortasından XIII. Yüzyıl ortasına kadar olan üç asırlık sürecini çizmek, Batılı lirizminin kaynaklarına ulaşmak anlamına geldiğini söyleyen Garaudy, bu dönemdeki Endülüs şiirinin Batı lirizminin gelişimine önemli bir etki sağladığını belirtir. Endülüs, İslam hâkimiyeti altında olduğu 95ud boyunca birçok şairin yetiştiği bir coğrafya olmuştur. Bu şairler, genellikle Doğu Arap şiirinin etkisi altında kalarak gelişmiş, vezin, dil, sanat gibi konularda bu geleneğin bir devamını sürdürmüştür. Garaudy, zaman içinde bu coğrafyada özgün nazım kalıplarının ortaya çıktığını ifade eder.²⁹⁰

Endülüs'te XI. Yüzyıldan itibaren Müslümanların elinde bulunan şehir ve bölgelerin Hristiyan İspanyolların eline geçmesi, kaybedilen toprakların geri dönme umudunun tükenmesi üzerine, bu şehirler ve emirlikler için ağıtlar yakılmıştır. Bu ağıtlar, kaybedilen toprakların ardından duyulan acıyı ve üzüntüyü dile getiren bir tür olarak öne çıkar. Ebü'l-Beka Şerîf er-Rundi'nin mersiyesi, bu türün en dokunaklı örneklerinden biridir. Ayrıca düşman eline geçmemiş ve kurtulma umudu bulunan

²⁸⁹ Garaudy, a.g.e., s. 336- 337.

²⁹⁰ Garaudy, a.g.e., s. 339.

şehirler için istiğase türü şiirler de söylenmiştir. İbnu'l-Ebbâr'ın Belensiye'nin kuşatılması üzerine yazdığı istiğase türündeki şiir, bu dönemdeki sanat bakımından en güzel örneklerden biridir. Şiirinde şehirlerin kurtuluşu için Allah'a yöneliş ve yardım talebi dile getirilmiştir.²⁹¹

İslam hakimiyetinin zayıflaması ve toprak kayıpları, şairlerin duygusal bir tepki vermesine neden olmuş, bu duygusal yükü şiir aracılığıyla ifade etmişlerdir. Şiirlerinde, kaybedilen toprakların trajedisini ve halkın yaşadığı sıkıntıları dile getirmişlerdir.²⁹² Şair İbnu Kuzmân, halk için yazılan şiirlerde nazım kurallarına uymaktan kaçınılması gerektiğini savunmuştur.²⁹³ Ona 96 ud , halk şiiri sade, anlaşılır, neşeli ve hayat dolu olmalıdır. İbnu Kuzmân'ın “zecel” türündeki şiirleri, halk dilinde, zorlamalardan uzak ve yaşamın içinden konuları işleyerek sıradan insanların ilgisini çekmeyi amaçlar.²⁹⁴

Endülüs'te edebiyat sahnesinde genellikle erkeklerin hakim olduğu bir ortamda, kadınların varlığına dair bazı belirtiler de gözlemlenmiştir. Özellikle VIII ve IX. Yüzyıllarda, yaklaşık olarak 24 kadın şairin ismi kayıtlara geçmiştir. Bu kadın şairler, Endülüs'ün zengin kültürel atmosferinde, edebiyat ve şiir alanında kendilerine bir yer bulmuşlardır. Kadın şairlerin adlarının kaydedilmiş olması, Endülüs toplumunda kadınların entelektüel faaliyetlere katılımının bir göstergesi olarak 96ud a edilebilir. Bu dönemde, bazı kadın şairlerin yazdığı eserlerde aşk, doğa ve toplumsal meselelere dair temaların işlendiği bilinmektedir. Bu kadın şairler, kendi dönemlerinde edebi çevrelerde etkili olmuş ve eserleriyle tanınmışlardır. Ancak, genel olarak, Endülüs'ün edebiyat tarihinde erkek şairlerin daha fazla bilinirlik kazandığı unutulmamalıdır. Bu durum, dönemin toplumsal normları ve cinsiyet rolleriyle ilgili olabilir. Yine de kaydedilmiş isimler aracılığıyla Endülüs'ün

²⁹¹ M. Faruk Toprak, “Endülüs Şiirinde İstiğase”, *DTCF Dergisi*, cilt: XXXVII, sayı: 1-2, 1995, s.198-199.

²⁹² Özdemir, a.g.e., s. 344.

²⁹³ Hitti, a.g.e., 769-770.

²⁹⁴ Özdemir, a.g.e., s. 344.

kadınlarının edebiyat sahnesine katkıda bulunduğunu ve sanatsal ifadelerini dile getirdiklerini söylemek mümkündür.

Özellikle Hassâne et-Temîmiyye ve Vellâde gibi kadın şairler, dönemlerinde önemli eserler ortaya koymuşlardır. Hassâne et-Temîmiyye'nin şiirlerinde sanatsal ve duygusal ifadeler öne çıkar, Vellâde ise Emevi hükümdarı III. Muhammed el-Müstekfî Billah'ın kızı olarak edebiyat alanında eğitim almış ve İbn Zeydûn ile olan duygusal bağını şiirlerinde dile getirmiştir.²⁹⁵

Sonuç olarak, Endülüs İslam medeniyeti için önemli bir merkez olmuş, birçok alanda ilerleme kaydetmiştir. Bilim, sanat, felsefe, tıp, matematik ve astronomi gibi alanlarda yapılan çalışmalar, bu dönemdeki entelektüel zenginliği ve çeşitliliği göstermektedir. Ayrıca Endülüs'te yaşanan siyasi ve toplumsal değişimler, bu dönemin karmaşıklığını ve zenginliğini yansıtmaktadır. Edebiyat alanında ise, Endülüs'te yaşanan tarihi olaylar, toprak kayıpları ve Müslümanların duygusal tepkileri, birçok önemli şairin eserlerinde dile getirilmiştir. Ağıt ve mersiye gibi türler, kaybedilen toprakların acısını ve halkın yaşadığı sıkıntıları ifade etmede kullanılmıştır. İbnu Kuzmân'ın savunduğu gibi, halk şiiri daha sade, anlaşılır ve hayat dolu bir tarza bürünmüştür. Kadın şairler de bu dönemde aktif bir rol oynamış, Hassâne et-Temîmiyye ve Vellâde gibi isimler, edebiyatlarıyla ön plana çıkmışlardır. Kadınlar, şiirin yanı sıra diğer entelektüel faaliyetlerde de yer almış, 97 ud a Endülüs'ün kültürel çeşitliliğini ve kadınların katkılarını ortaya koymuştur.²⁹⁶

²⁹⁵ Apaydın, a.g.e., s. 51.

²⁹⁶ Özdemir, a.g.e., s. 345.

4. SONUÇ

Endülüs İslam Medeniyeti, tarih boyunca önemli ve etkili bir medeniyet olarak öne çıkmış, özellikle Avrupa kültürüne birçok alanda katkılarda bulunmuştur. Bu çalışma, Endülüs'ün Avrupa'ya etkisi üzerine detaylı bir inceleme sunmuş; medeniyetin bilim, sanat, felsefe, tıp, matematik, astronomi ve kültür alanlarındaki çeşitli başarılarını ortaya koymuştur. Bu bölümde, Endülüs İslam Medeniyetinin Avrupa'ya etkisi üzerine yapılan bir incelemenin ardından elde edilen bulgulara odaklanılmıştır.

Endülüs'ün altın çağı, entelektüel bir patlamaya tanıklık etmiş ve bilimle sanatın kucaklaştığı bir dönemi temsil etmiştir. Adeta güneş Batı'dan doğmuş ve bu İslam güneşi tüm Avrupa'yı aydınlatmıştır. İslam'ın ilk emri olan 'Oku' mayı kendine şiar edinen Müslümanlar çok köklü bir medeniyetin temellerini atmışlardır. Bu süreçte, Endülüslü Müslüman alimlerin, düşünürlerin ve sanatçıların ürettikleri eserler, Avrupa'nın karanlık Orta Çağ döneminde bir ışık kaynağı olmuştur. Bu etki, kendini her alanda göstermiştir. Ancak şu gerçek göz ardı edilmemelidir: Hiçbir bilimsel ve sanatsal gelişme yoktur ki iktidarın desteği olmadan sürekliliğini ve gelişimini sürdürsün. Filhakika Endülüs hükümdarları her daim İslam bilginlerini desteklemişler, bilim ve sanatın hamiliğini üstlenmişlerdir. Bu perspektiften baktığımızda Müslümanların Avrupa'ya adım attığında merkezi otorite boşluğunu ve düşünce hayatındaki karanlık çağı fırsat bilen Endülüs hükümdarları hem siyasi otoriteyi sağlamlaştırırken hem de fethettikleri bölgeleri bayındır ve mamur hale getirmişlerdir.

Kurtuba, Toledo, İşbiliye ve Gırnata gibi önemli şehirler Müslümanların yaptığı eserlerle donatılmış, saraylar hamamlar köprüler inşa edilmiştir. Kudretin sembolü olan bu eserler Tevhit ve Allah inancının mimarideki en güzel yansımalarıdır. Hat, oymacılık, peyzaj gibi sanatlar bütün zerafeti ile bu eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Geometrik desenler, surlar, bahçeler ve çeşmelerle süslenen bu eserler, estetik

anlayışlarını zenginleştiren detaylar içerir. Endülüs sanatı, Avrupa'nın gotik ve neogotik tarzları üzerinde belirgin bir etki bırakmıştır.

Endülüs'ün sanat ve mimari alanındaki etkileri, özellikle İslam kültürüyle Hristiyan ve Yahudi unsurlarının birleşimiyle ortaya çıkan Emeviler'in kendine has mimarisinde görülmüştür. Endülüs; zengin mozaik işçiliği, geometrik desenler, sivri kemerler ve çeşitli renklerin kullanımı gibi mimari unsurlarıyla dikkat çekmiştir. Bu özellikler, Endülüs mimarisinin estetik anlayışını belirlemiş ve Rönesans döneminde Avrupa mimarisinde ve sanatında benimsenmiştir.

Mimari gelişmeler ziraat alanındaki yenilikleri de beraberinde getirmiş, sulama kanalları ile tarımsal faaliyetler hız kazanmıştır. Zengin topraklara sahip İber Yarımadası'nda ürün çeşitliliği ziraat ve tarım, müreffeh hayatın tamamlayıcı unsurları haline gelmiştir. Şehirlerde kurulan bahçeler ahiret inancındaki cennet bahçelerinin birer tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bahçeler sadece nebatatın bir görsel şöleni değil aynı zamanda insanları İslam'ın temel unsurlarından olan tefekküre yönlendiren birer botanik müze izlenimi vermiştir.

Endülüs'ün coğrafi ve tarihî konumu itibarı ile birçok medeniyete ev sahipliği yapması İslam bilginlerine çok cömert bir saha sunmuştur. Siyasi ve iktisadi hayatın belli bir seviyeye ulaşması ictimai hayatında gelişmesine önayak olmuştur. Mamafih medreseler bu dönemde tüm işlevselliği ile bilime hizmet etmiştir. Hükümdarların da bizzat kurduğu kütüphaneler birçok ülkeden gelen eserlerle zenginleştirilmiştir. Özellikle Antik Yunan ve Roma dönemine ait filozofların eserleri Endülüslü Müslüman alimlerce, Arapça'ya çevirilerek bu bilgiler Avrupa'ya taşınmıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda Rönesans'ın temelleri atıldı ve Avrupa'nın karanlık Orta Çağ döneminden aydınlık bir geleceğe geçişine büyük bir katkı sunulmuş oldu.

Çeviri hareketi, Endülüs'ün bilim ve felsefeyle yeniden tanışmasını sağlamıştır. Aristoteles, Galen, Ptolemy gibi antik filozofların eserleri, Endülüs'teki bilim adamları tarafından Arapça'ya çevrilerek değerlendirilmiş ve bu eserler Avrupa'ya

aktarılmıştır. İslam medeniyeti, Avrupa'ya özellikle tıp, matematik, astronomi ve felsefe alanlarında önemli bilimsel ve entelektüel katkılarda bulunmuştur. Felsefi düşünce açısından, İbn Rüşd'ün Aristoteles yorumları ve filozofun kendi eserleri, skolastik düşünceyi şekillendirmiş ve Rönesans'ın felsefi temellerini oluşturmuştur. Bu, Avrupa düşünce dünyasında bir devrim yaratmış ve modern felsefenin doğuşuna katkıda bulunmuştur.

Endülüs'ün tıp alanındaki etkisi, özellikle İbn Rüşd (Averroes), İbn Baytar gibi büyük hekimlerin eserleri aracılığıyla belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu hekimler, tıp alanında yaptıkları önemli katkılarla hem Endülüs'te hem de daha geniş bir perspektifte İslam medeniyetinin tıp bilimine kazandırdığı değerleri temsil etmişlerdir.

İslam dünyasının en ünlü tıp bilginlerinden Zehravi'nin ansiklopedik özellik taşıyan eseri Et-Tasrif tıp alanında yazılan muhteşem en geniş eserlerdendir. Doğuda görmediği itibarı Avrupa'da gören İbn-i Zühr, Endülüslü bilginler tarafından eserleri Batı dillerine çevrilen "El-Kanun fi't-Tıb" (Tıp Kanunu) adlı eserin müellifi İbn-i Sina, Avrupa'da tıp ilmine öncülük etmişlerdir. Bu eserler, Avrupa'daki tıp eğitimini zenginleştirerek daha bilimsel bir temele oturtmuştur. İbn Rüşd, hem tıp hem de felsefe alanında etkili olan bir bilim adamıdır. İslam dünyasında Aristoteles'in eserlerini İslam felsefesiyle uyumlu hale getirmeye çalışan İbn Rüşd, bu çabalarıyla Avrupa'da skolastik düşünceye önemli bir etki yapmıştır. Tıp alanında da önemli katkılarda bulunan İbn Rüşd'ün eserleri, Avrupa'da anatomik ve tıbbi bilgilerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu eser, özellikle Endülüs döneminden sonra Latince'ye çevrilerek Avrupa'da geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır.

Bu eserler, Avrupa'daki tıp eğitimini ve uygulamasını büyük ölçüde etkilemiş; bilimsel yöntemlerin benimsenmesine ve tıp alanında ilerlemenin sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Bu etkileşim, Rönesans döneminin başlamasında önemli bir rol oynamıştır. Matematik ve astronomi, Endülüs Müslümanlarının ilgi gösterdiği diğer alanlardır. Bu alanlarda da Zerkali, Mecriti ve Abbas İbn-i Firnas gibi alimler

yaptıkları çalışmalarla geçmiş dönemleri süzerek geleceğe kalıcı eserler bırakmışlardır.

Endülüs'ün felsefe, matematik, astronomi vb. alanlarındaki katkıları, skolastik düşünceyi etkilemiş ve Rönesans döneminde Avrupa'da derin izler bırakmıştır. Ancak Endülüs'ün etkileri sadece bilimsel ve felsefi alanlarla sınırlı kalmamış; aynı zamanda sanat, mimari ve kültür alanlarında da belirgin olmuştur. Endülüs'ün zengin kültürel mirası, Avrupa'nın kendi estetik anlayışını şekillendirme sürecine önemli bir katkıda bulunmuştur.

Endülüs'ün kültürel mirası, sanat, mimari ve edebiyat alanlarında Avrupa'nın estetik anlayışını derinlemesine etkileyerek bu alanlarda önemli bir iz bırakmıştır. Endülüs'ün zengin kültürel çeşitliliği, özellikle İslam, Yahudi ve Hristiyan kültürlerinin etkileşimi, Avrupa'nın kendi kimliğini bulma sürecine ve kültürel çeşitlenmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Endülüs, edebiyat alanında da büyük bir etki bırakmıştır. Endülüs'ün ünlü şairleri, özellikle muvaşşah ve zecel şiiri türünde yazdıkları eserlerle dikkat çeker. Bu edebi eserler, Avrupa'nın edebiyat geleneğini zenginleştirerek, Rönesans dönemine katkıda bulunmuştur.

Avrupa Hristiyan toplumları ile Endülüslü Müslümanların kültürel etkileşimde en önemli etkenlerden birisi de hiç şüphe yok ki Reconquistadır. Reconquista ile Avrupalılar sadece İspanya topraklarını geri almakla kalmadılar; büyük bir medeniyete de varis oldular. Haçlı seferleri ve tercüme faaliyetleri ile Endülüs İslam medeniyetinin Batı'ya olan etkisi, sadece bilim ve felsefe alanında değildir. Filhakika Endülüs'ün zengin kültürel mirası, Avrupa'nın kendi medeniyetini şekillendirme sürecine katkıda bulunmuş ve tarihsel bir döneme damgasını vurmuştur. Kilisenin baskıcı ve tutucu otoritesi İslam'ın hoşgörüsü ve bilimsel yaklaşımı karşısında tutunamamış; öğretileri sorgulanmaya başlanmıştır. Bu durum modern bilimin doğuşunda etkili olmuştur.

Endülüs toplumu her yönüyle dünya milletlerine çok köklü bir miras bırakmıştır. Günümüz dünyasında en çok ihtiyaç duyulan birlikte yaşama kültürü (Convivencia) bu mirasın en önemli unsurudur. Bilim, sanat, tıp, matematik, astronomi hepsi insanlığa hizmet içindir. Barış, huzur ve hoşgörünün olmadığı bir yerde bütün ilimler önemini kaybeder.

KAYNAKÇA

- ADIGÜZEL Cumhur Ersin, “Endülüs’te Bir Tabip Ailesi: Beni Zühr”, *Ortaçağ Araştırma Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 2020, ss. 137-151.
- AKYOL Edip, “İslam Medeniyeti’nin Batı’ya Etkileri ile İlgili Bazı Değerlendirmeler”, *İstem Dergisi*, 7, (Aralık 2006), ss.117-134.
- ALKHATEEB Fıras, *Kayıp İslam Tarihi: Müslüman Medeniyetini Yeniden Keşfetmek*, (Çev: Mustafa Alican), Timaş Yayınları, İstanbul 2020.
- APAYDIN H. Yunus, “İbn Hazm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 20, TDV Yayınları, İstanbul 1999.
- ARNOLD Thomas ve Guillaume Alfred, *The Legacy of Islam*, Oxford University Press, Oxford 1931.
- ARSLAN Fazlı, “Ziryâb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, TDV Yayınları, İstanbul 2013.
- ATÇEKEN İsmail Hakkı, *İslam Tarihi ve Medeniyeti: Endülüs*, Siyer Yayınları, İstanbul 2018.
- AYDINLI Yaşar, “İbn Bacce”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, TDV Yayınları, İstanbul, s.348-353.
- AYDÜZ Salim, “Endülüs’ün Avrupa’ya 10 Muhteşem Hediyesi”, *Derin Tarih Dergisi*, Özel Sayısı 4 (Kasım 2015), s. 96-99.
- BALTACI Cahit, *İslam Medeniyeti*, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2010.
- BAMMAT Haydar, *Garb Medeniyetinin Kuruluşunda Müslümanların Rolü*, Bahar Yayınları, İstanbul 1992.
- BAŞ Abdulkadir, *Hilalin Garb Ucu: Batıda İslam Algısı ve Avrupanın İslam Algısı*, Sage Yayıncılık, Ankara 2016.

- BEDEVÎ Abdurrahman, *Batı Düşüncesinin Oluşumunda İslam'ın Rolü*, (Çev: Muharrem Tan), İz Yayıncılık, İstanbul 2012.
- BEKSAÇ Engin, “Endülüs Sanat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, TDV Yayınları, İstanbul 1995.
- BEKSAÇ Engin, “Kurtuba Ulu Camii”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, TDV Yayınları , C. 26, Ankara 2002.
- BOYACIOĞLU Fuat, *Fransız Roland Destanı'nda Endülüs Müslümanları*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2015.
- BOZKURT Birgül, “Fıkıh ve Siyaset Arasında Endülüs'te Bilim ve Felsefe”, *Mukaddime Dergisi*, 8 (2), (Ekim 2017) ss. 303-329.
- BUDAK Muhammed Ali, “Batı Kaynaklarına Göre Endülüs Medeniyeti'nin Eğitim ve Bazı Bilim Alanlarında Avrupa'ya Katkıları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 24, 2016, ss. 163-176.
- CEVİZCİ Ahmet, *Ortaçağ Felsefesi: Fesefe Tarihi 2*, Say Yayınları, İstanbul 2017.
- CONDE José Antonio, *Historia De La Dominación De Los Árabes En España: Sacada De Varios Manuscritos Y Memorias Arábigas*, Imprenta de R. Vicente, Madrid 1874.
- DOODS Jerrilynn D., *Al-Endalus: The Art Of Islamic Spain*, The Metropolitan Museum Of Art, New York 1992.
- DOĞAN Mesut, *Düşlerin Son Sığınağı: Endülüs*, İz Yayıncılık, İstanbul 2014.
- DOZY Reninhart, *Spanish Islam*, (Trans: Ernest Bruce Iwan-Müller), Chatto Windus Puplicher, Londra 1913.
- DURMAZ Sayime, “İslam Tıbbını Avrupa'ya Tanıtan Mütercim: Constantinus Africanus (Afrikalı Konstantin)”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)*, Cilt 9, Sayı Özel, Aralık 2019, ss. 113-132.
- EL-ENDELÜSÎ Sâid, *Tabakâtü'l-Ümem (Milletlerin Bilim Tarihi)*, (Çev: Ramazan Şeşen) Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014, 253 s.

- EL-UBUDİ Casim, “Tomar, İbnü’l Hatib: Lisanüddin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 21, TDV Yayınları, İstanbul 2000.
- ERGÜVEN Şahabettin, “Ana Hatlarıyla XI. Yüzyılda Endülüs’te Sosyal Hayat”, *İstem Dergisi*, cilt: 7, sayı: 14, 2009, ss. 145-153.
- GARAUDY Roger, *Endülüs’te İslam*, (Çev. Cemal Aydın), Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul 2014.
- GOFF Jacques Le, *Ortaçağda Entellektüeller*, (Çev: Mehmet Ali Kılıçbay) Ayrıntı Yayınları, 1994, s. 37-39.
- GÜLÜMSER Ahmed, “Toledo Çevirmen Okulu ve Avrupa Üzerine Etkisi”, *Kastamanu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt:7, sayı: 1,(Eylül 2023), ss. 281-284.
- GÜRKAN Ahmet, *İslam Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1969.
- HACCI Abdurrahman Ali, *İslam Fethinden Gırnata’nın Düşüşüne Kadar Endülüs Tarihi: (711-1492)*, (Çev: Kadir Kınar), İlk Harf Yayınevi, İstanbul 2017.
- HAMUROĞLU Alp, Hristiyanlık, *İslamlık ve Avrupa: Doğu’dan Batı’ya Uygurlık Kapıları: Endülüs, Sicilya, Haçlı Seferleri*, 7 Renk Basım Yayın ve Filmcilik, İstanbul 2016.
- HATİPOĞLU Mehmet Said, “Endülüs’e Borcumuz”, *İslamiyat Dergisi*, 7, (2004), 7-10.
- HİTTİ Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (Çev: Salih Tuğ), M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2011.
- HİZMETLİ Mustafa, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, C. 4, Siyer Yayınları, İstanbul 2018.
- HİZMETLİ Mustafa, “Endülüs’te Hisbe ve Muhtesip”, *İslamiyat Dergisi*, Cilt:7, Sayı: 4, 2004, ss.105-116.
- HUNKE Sigrít, *Avrupa’nın Üzerine Doğan İslam Güneşi*, (Çev: Servet Sezgin), Bedir Yayınevi, İstanbul 1972.

- İBN ABDİLHAKEM, *Ebu'l-Kâsım, Fütûhu Mısır Ve'l-Mağrib*, (Nşr: Abdülmün'im Amir), Kahire 2001.
- İBNİ HALDUN, *Muaddime*, (Çev: Turan Dursun), Onur Yayınları, Ankara 1977.
- İBNİ HALDUN, *Tarihu İbn Haldun Kitabü'l-İber ve Divanü'l-Mubtede' ve'l-Haber fi Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Asarahum min Zevi's-Sultani'l-Ekber*, (Haz. Halil Şehâde), Cilt 2, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2000.
- İBN HAVKAL, Ebü'l-Kasım Muhammed b. Havkal El-Bağdadi, *Suretü'l-Arz*, thk: J. H. Kramers, Leiden: E.J. Brill, 1938.
- İBN HAYYÂN, *El-Muktebes*, (Nşr. M. A. Mekkî), C. V, Beyrut 1973.
- İBN HAZM, *Güvercin Gerdanlığı*, (Çev: Mahmut Kanık), İnsan yayınları, İstanbul 1995.
- İBN KESİR, *El-Bidaye Ve'n Nihaye*, (Çev: Mehmet Keskin), Çağrı Yayınları, İstanbul 2017.
- İLHAN Sinan, "Fetihten Murâbıtlar Dönemine Kadar (711-1091) Endülüs Sosyal Hayatında Yahudiler", *İstem Dergisi*, 14, (2009), ss. 239-259.
- İNAN Muhammed Abdullah, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, Mektebetü'l-Hancı, Kahire 1997.
- IRVİNG Thomas B. "Kurtuba" , *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 26, TDV Yayınları, Ankara 2002.
- İSA Muhammed Abdulhamid, *Târîhu't-ta'lim fi'l-Endelüs*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1982.
- İSMAİEL Ahmed Abdelhaliem Ahmed, *Türk Romanında Endülüs*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyat Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Dotor Tezi, Edirne 2019.
- KAHYA Esin Kahya, "Zehravi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, ss. 189-191.

- KARAELEMA Barış, “Endülüs’te Müzik Hayatı Üzerine Bir İnceleme”, *İstem Dergisi*, 8, (2010), ss. 29-42.
- KARLIĞA H. Bekir, “İbn Rüşd”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 20, TDV Yayınları, İstanbul 1999, ss. 257-288.
- KAYA Mahmut, “İbn Zühr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 20, TDV Yayınları, İstanbul 1999, ss. 469-472.
- KELEŞ Hilmi, “Endülüs’te Tıp Bilimi”, *Darşşifa İslam Tıp Araştırma Dergisi*, cilt:1, sayı:1, 2022, ss.54-75.
- KENNEDY Hugh, *Endülüs Müslüman İspanya ve Portekiz’in Siyasi Tarihi*, (Çev: Ayşenur Demir, Dergah Yayınları, İstanbul 2019.
- KOÇ Mehmet Akif, “Endülüs Tefsirciliği Üzerine Bir Giriş Denemesi”, *İslamiyyat – The International Journal of Islamic Studies*, cilt: 7, 2004, ss.43-58.
- KUTLUER İlhan, “İbn Tufeyl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 20, TDV Yayınları, İstanbul 1999, ss.581-583.
- KÜÇÜKSİPAHIOĞLU Birsal, “Medinetüzzehra”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara 2003, ss. 320-322.
- KÜSKÜ Orhan, *Endülüs Emevi Devleti İdari Yapısı (756-1031)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.
- LEA Henry Charles, *İspanya Müslümanları: Hıristiyanlaştırmaları ve Sürülmeleri*, (Ter: Abdullah Davudoğlu), İnkilab Yayınları, İstanbul 2011.
- MENOCAL Maria Rosa, *Dünyanın İncisi Endülüs*, (Çev:Sinan Coşkun),Ketebe Yayınları, İstanbul 2020.
- MAYERHOF Max, *İslam Medeniyeti Tarihinde: Fen ve Tıp*, (Çev. Ömer Rıza), İstanbul 1935.
- OSSEIRAN Sanaa, *Cultural Symbiosis In Al-Andalus*, United Nations Educational, Lebanon 2004.

- ÖZ Şaban “Endülüs’te Tarih ve Kehhâle’ye Göre Endülüslü Tarihçiler”, *İstem Dergisi*, cilt: 7, sayı: 14, 2009, ss. 79-100.
- ÖZDEMİR Mehmet, *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, TDV Yayınları, Ankara 2013.
- ÖZDEMİR Mehmet, *Endülüs Müslümanları: Siyasi Tarih*, Tüekiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013.
- ÖZTOPRAK Mustafa, “Endülüs'te Hadis İlminin Gelişim Aşamaları”, *Marife Dergisi*, (Yaz 2012), ss. 183-197.
- ÖZTUNALI Olcay, “Toledo Çevirmenler Okulu’nda Gerçekleştirilen Çalışmaların Kültürlerarası Yeri ve Önemi”, *DTCF Dergisi*, 57.2, (Aralık 2017), ss.1323-1339.
- PARLAK Nizamettin, *Endülüs’ün Yükselişi*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2021.
- PEDRO Rios -Pablo Rodriguez De Vera, *Moriskolar: Bir Arada Yaşama Projesinin Başarısızlığı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.
- RUSSELL Bertrand, *Batı Felsefesi Tarihi (Orta Çağ): İslam Kültürü ve Felsefesi: Hristiyan Felsefesi*, (Çev: Muammer Sencer), C.II, Kitap Yayınları, İstanbul 1943.
- SAMİ Şemsettin, *İslam Medeniyeti*, Hafe Yayınevi, İstanbul 1980.
- SARUHAN Müfit Selim, “Zahiriliğin Öncüsüİbn Hazm’da Felsefi Meseleler”, *Dini Araştırmalar Dergisi*,Cilt: 9, Sayı 25, 2006, ss. 159-179.
- SEZGİN Fuat, *İslam’da Bilim ve Teknik : Arap - İslam Bilimleri Tarihine Giriş*, (Çev:Abdurrahman Aliy), Tüba Yayınları, Ankara 2007, 1172 s.
- ŞEKER Mehmet, *İslam Tarihi ve Medeniyeti Endülüs*, Siyer Yayınları, İstanbul 2018.
- ŞEYBAN Lütfi, *Reconquista: Endülüs’te Müslüman ve Hristiyan İlişkileri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.

- ŞEYBAN Lütü, “Hristiyan İşgalinde Endülüs Şehirleri”, *Eskiyeni Dergi*, (Bahar 2006), ss. 22-31.
- TOMAR Cengiz, “Lisânüddin İbnü’l-Hatîb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 21, TDV Yayınları, İstanbul 2000.
- TOPRAK M. Faruk, “Endülüs Şiirinde İstiğase”, *DTCF Dergisi*, cilt: XXXVII, sayı: 1-2, 1995, ss. 197-206.
- TOPRAK M. Faruk, *İslam Tarihi ve Medeniyeti*, Cilt: 4, İstanbul 2018.
- ULUDAĞ Süleyman, “İbn Haldun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, TDV Yayınları, İstanbul 1999, ss. 538-543.
- VİARDO Luis, *Endülüs Tarihi*, (Çev: Ziya Paşa), Timaş Yayınları, İstanbul 2012, 512 s.
- WATT W. Montgomery, *CACHIA, Endülüs Tarihi*, (Çev: Cumhur Esin Adıgüzel, Qiyas Şükürov), Küre Yayınları, İstanbul 2011.
- YILDIZ Şevket, “Endülüs Yahudileri ve İslam Kültür ve Biliminin Avrupa’ya Geçişinde Oynadıkları Rol”, *İstem Dergisi*, 13, (2009), ss. 51-68.
- ZEYDAN Corci, *İslam Uygarlıkları Tarihi: Tarihu’t-temeddünni’l İslami*, (Çev: Nejdî Gök), Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- ZEYDAN Corci, *İslam Uygarlıkları Tarihi: Tarihu’t-temeddünni’l İslami*, (Çev: Nejdî Gök), Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLERİ

Adı Soyadı	Esra Acar
------------	-----------

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Fırat Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölüm	İlahiyat

YABANCI DİL BİLGİSİ

Arapça	
--------	--

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	
Görevi	Müdür Yardımcısı

KATILDIĞI KURSLAR- PROJELER

İşaret Dili	e- Twinning Ulusal ve Avrupa Kalite Etiketi
e- Twinning	Tubitak Bölge Finali
İlk Yardım	Arapça Kurs
Vefa Projesi	Sesizliğime Ses Ver Projesi

İLETİŞİM

E-Mail	
--------	--